

H E T
T W E E D E B O E C K,
V A N
V L A C K E N , B L E Y N E N , P U Y S T E N ,
S W E E R E N , e n d e Z E E R E N .

Het Eerste Capittel.

VERBRANTHEYT,

1. van de Son.
2. Ken-teykenen.
3. Voor-teykenen.
4. Maniere om voor te komen.
5. Genesinge.

DE Huyde wert door verscheydene oorfaecken bevlackt, waer onder mede de Son is, het welck wy *Verbrantheit* noemen. Ende al en is dit geen groot gebreck, ofte dat veel hinder bybrengt; soo sullen wy oock, om de vlacken des Huydts na malkander te vervolgen, de selvige, als de slechtste, voor laten gaen.

1. Dese Vlacken werden verweckt, ende als gebrandt door de hitte der Sonne, op de Handen, ende insonderheyt het Aengesicht van de gene, die veel in de Son moeten wesen. Het welck meest gebeurt, als op een koude Winter heete Lenten volgen.

2. De *Ken-teykenen* toonen haer selven, alsoo het geen verdeelde Vlacxkens en zijn, gelijk andere; maer alleen als eene Vlack. De oorfaeck valt oock licht te weten, uyt het gene voorgegaen is, te weten, als yemandt hem lang in de Son onthouden heeft.

3. De *Voor-teykenen* en vallen hier soo aenmerckelick niet, als in andere gebreecken. Want uyt dese Verbrandtheydt en is geen gevaer te wachten, ende siet alleen op de schoonheyt, ende verwe, het welck weynigh raeckt de Mans, Boerinnen, ende andere, die soo naeuw niet en sien; maer meerder de teere, ende naeuwkeurige Joffrouwen, die dese Vlecken na haer waerde rekenen.

4. Dese Verbrandtheyt wert voorgekomen, wanneer yemandt, die teer van Huydt is, sijn selven wacht veel in de Son te wesen, insonderheyt in de Lenten, ende Hondts-dagen, het eene om de veranderinge, die als dan in de Lucht is, het ander, om de brandende hitte.

Het Aengesicht magh, voor de gene die sulcks te pas komt, bedeckt werden met *Masques*, ofte Sluyers, de Handen met Handt-schoenen, ende beyde dickwils gewasschen met een Uyt-melcking door *Rosen-water* van soete *Amandelen*, ende de vier groote verkoelende *Zaden*.

5. Maer al is de Huyt alreede door de Son verbrant, dat vergaet wel metter tijdt van selfs, als men uyt de Son blijft; want als dan werdt van de nature wederom een ander Op-huydeken gemaect. Dan voor de gene, die sulcks te lang, ende moeyelick valt, die konnen, om geen tijdt te verliezen, haer wasschen met *Rosen-water*, daer wat *Canser* in gesmolten is, ofte daer *bittere Amandelen* in gestooten, ende uytgeperst zijn. Hier toe streckt *Melck*, insonderheyt *Geysten*, ende *Ezelinnen-melck*, de welke de Huydt versachten, suyveren, ende een goede verwe aenbrengen. Van sulcks en was *Poppæa*, de huysvrouw van den Keyser *Nero* niet onbewult, de welke, waer dat sy oock haer begaf, door een groote dertelheyt, altydt vijf hondert Ezelinnen met haer voerden, wasschende niet alleen haer Aengesicht, ende Handen met haer *Melck*, maer badende in de selve haer geheele lichaem, om het selve sonder rimpelen, mals, ende wit te houden, gelijk *Plinius* verhaelt in het 11. Boeck van sijn Natuyrlicke historye op 't 41. Capittel, ende in 't 20. op 't 12. Hier op slaen de Verssen van den Poët *Juvenalis* in sijn 6. Schimp-dicht:

— Videndaque multo
*Pane tumet facies, aut pinguis Poppæana
Spirat. Et hinc miseri viscantur labra mariti.*

De Poët maect daer mede gewagh van Broodt, het welck doen ter tijdt mede tot klaerheyt des Aengesichts in 't gebruyck was. Waer toe *Terwen-broodt* best dient, voornamelick met de gemelte *Melck*, ofte *wit van Ey* gemengt. Hier toe strecken oock de Suyver-maekende ofte *Af-vegende Heel-middelen* in 't 12. Capittel van 't 1. Deel beschreven.

Het II. Capittel.

Verbrantheit van 't Vyer, ende andere brandende oorsaken.

1. Haer Trappen, ende Verscheydenheit.
2. Ken-teykenen.
3. Voor-teykenen.
4. Genesinge.
5. Wanneer de Verbrandtheydt weynigh.
6. Swaerder, ende
7. Alder swaerst is.

Gelijk,

I.
Gelijck, als wy gefeydt hebben, de verbranthey van de Son, weynigh swarigheyt heeft, soo geeft die van 't Vyer meerder forge. Doch niet allegader even veel. Want sy gaet op drierley Trappen. Somtijds is 'er alleen Brandt met Pijn in 't verbrande Deel, ende indien den selven niet terfoudt geholpen en werdt, soo scheidt het Opper-huydeken van de rechte Huydt, ende daer komen Blaesjens op, vol klaer Water. Somtijds verheft haer terfoudt, ende op staende voet een Blaes, de Huydt werdt verbrandt, verdrooght, ende ingetrocken, sonder even wel tot een korst te verharden. Somtijds werdt de Huydt, met het onderleggende vleych tot een korst verbrandt, ende verdrooght; de Huydt is bruynachtigh, verliest wat van 't gevoelen, ende als de korst afvalt, soo laet se een diepe Sweering. Want het Vyer doet van een scheidt, ende verweckt pijn; ende om dat de vochtigheyt in de Huydt door de kracht van 't Vyer soeckt uyt te vlieden, ende door de vastigheyt van 't Opper-huydeken tegen-gehouden werdt, soo heft sy 't selve op, ende verweckt Blaesjens. Somtijds blijft 'er oock door de kracht van 't Vyer wat vochtigheyt in 't Deel, waer van de Huydt ingetrocken werdt. Somtijds gebeurt het, dat die vochtigheyt t'eenemaal vervliegt, ende verdrooght. Het welck by komt van wegen de verscheydenheyt van 't gene den Brandt maect. Want Water en brandt soo veel niet, ende 't selve oock meerder ofte minder, na dat het meerder, ofte minder hitte heeft. Daer en komt mede geen grooten Brandt van Stoppels, Stroo, ofte diergelijke, het en ware den selven lange duerde. Meerder kracht geven Olye, Vet, Peck, Teer, Vernis, Honich, Wasch. Noch heviger branden gesmolten Loot, ofte Tin, gloeyendt Yser, Vyer van Bus-kruyt, ofte van den Blixem. Want hoe het Vyer in een vastt lichaem is, ende langer brandt, hoe het meerder kracht doet, ende in tegendeel, wanneer het in een ydel lichaem is, dan verspreydt sijn kracht, ende en kan niet veel brandt maecten, te weten, als het mede niet lang en duert.

2. Uyt het gene nu gefeydt is, staet de Verbranthey, met haer onderscheyt wel te kennen. Want wettende de voorgaende oorsaecken, ende siende de geschoeyde Huydt, soo en heeft men anders geen *Kenteycken* van doen.

3. Wat de *Voor-tycken* belangt: De Verbranthey heeft meerder, ofte minder gevaer, na dat sy veel, ofte weynigh is, ende oock na de deelen. Hoe het lichaem suyverder is, ende de Verbranthey minder, hoe sy eerder kan genesen werden. Heeft oock mindergevaer, wanneer maer een deel gebrant is, dan als 'er vele, ofte het geheele lichaem brandt, ende dat oock den Brandt diep ingaet. Want dewijl de Vaten daer van toe-sengen, ende sluyten, soo en konnen daer door het Bloedt ende de Geesten niet toe-vloeyen, waer op het Kout-vyer, ende dickwils de Doodt selve komt te vol-

gen. Sulcks heb ick gesien in een Opper-brouwer, die het ziedende Bier, uyt de opspringende Kuyp over 't lijf kreegh, ende 't selve bestorf. Hier van hebben wy oock een aenmerckens-weerdigh exempel in de Franche historyen van Koning *Karel de VI.* die in 't Jaer 1392. mede wilde wesen in een Mommerye van Wilde-mans, aengestelt by ses Edelluyden, gekleedt in sijn linden, van buyten vol Wol vastgemaect met Peck, soo konstigh, dat sy al schenen naeckte Wilden te wesen. De Koning mede soo toegemaect zijnde, leyde dese ses aenmalkandere gebonden, als slaven, in de zael, daer al de Princken, ende Prinçessen vergadert saten: maer sy en waren daer naeuwlicks binnen, ofte het vyer van de toortschen rocht in haer kleederen, het welck terfoudt soo voortginck, dat 'er twee op de plaetsch dootd bleven, twee andere leefden maer twee dagen daer na, een losch raeckende, sprong in het water, de Koning werde behouden door de Hertoginne van Berry, die hem stolpte onder haren ruymen tabbaert.

4. Om te komen tot de *Geneefinge*. Alis 't eenen regel in de Genees-konste, dat alles verdreven wert door sijn tegen-stijgende, soo en moet sulcks niet altijd van het gebreck verstaen werden, maer oock van wegen de Oorsaeck. Ende daerom is het een misverstandt van sommige, die meenen dat 'er in de Verbrantheyde maer een veranderinge en is, waer door een heete hoedanigheyt het deel soude mede-gedeelt wesen, ende derhalven 't selve met verkoelende middelen willen uytbluschen; daer nochtans eenige kleyne stukkens van het Vyer het gebrande deel ingedruckt werden, de welke vereyfschen uytgetrocken te wesen. Ende men bevint door de ervarentheyt, dat koude dingen de Verbrantheyde niet en genesen: maer de vyerige afftefels inhouden, ende daer door pijn, onsteekinghe, ja het Kout-vyer verwecken; ofte ten minsten het genesen dapper ten achteren setten.

Hier van is een exempel by *Hildanus 5. Centur. 78.* van een jonge dochter, die met haer slijcker Voet in 't heet Water gevallen was, ende door het opleggen van verkoelende, ende seer verdroogende middelen, de Voet, ende 't geheele Been uytarmaten seer swol, blijvende aen den buyten Enckel (niet tegenstaende alles, dat daer toe van buyten, ende binnen gebruyckt werde) een Sweeringe den tijdt van vier jaren, tot dat hy, met een goet Genees-meester, daer over komende, de selvige bevonden een Rijcxdaler groot, met verheven, ongelijke, ende harde kanten; het lidt mede (om dat de Stoffe van die koude middelen daer ingedruckt, ende verhardt was) soo stijf, dat sy het naeuwlicks bewegen, ofte gaen en konde. Hier is, na ontlastinghe van 't lichaem, *Precipraet* met plocksel op de Sweeringe geleydt. De Voet, ende alles wat verhardt was, werde gestreecken met een Salfken van *Capornen-vet*, *Olye van witte Lelven*, ende *Pier-wormen*; ende dan daer om geslagen [dusdanigh] een Pap:

N. Boonen-meel, 2 oncen,
 Poeyer van Huemst-wortel,
 Wilde Wijn-gaert,
 Fenugriek-zaet,
 Roodde Rosen,
 Granaet-bloemen,
 Myribus-zaet, van elcks $\frac{1}{2}$ loots,
 Mastick,
 Witte Wierroock, van elcks $\frac{1}{2}$ loot,
 Saffraen, $\frac{1}{2}$ loots, met het
 Afzietfel van Huemst-wortel, en
 Fenugriek, gekoocht
 Tot een Pap.

Na eenige dagen is 'er een Fontanel onder de Knye, recht over de Sweeringe geset, om de toevloeyende vochtigheden te onderscheppen; die daerom oock soo lange open gehouden is, tot dat het Deel, door het langduyrigh gebreck, verliwackt zijnde, genoegh versterckt was. Doch als hier door de harde kanten niet en konden versacht werden, soo zijn die met een Caustery verteert, ende daer op geleydt een Digsstijf, bestaende uyt [t volgende:]

N. Nieuw Wasch, 1 scrupel,
 Hars,
 Gummi Elemi,
 Terebinthijn, van elcks 1 loot,
 Poeyer van Mastick,
 Witte Wierroock, van elcks 2 scrupels,
 Een doyer van een Ey,
 Olye van [Eyer-]doyers, een weynigh, en voortz met
 Rosen, en
 Soete Amandelen [soo veel genorgh is]
 gemengt
 Tot een Salsken.

De verhaelde Pap is ontrent een maent na malkander opgeleydt, ende de Precipitai tot het laetste van de heeling in gestroyt. Na het gebruyck van de Pap, is rontsom het gewicht van den Voet geslagen, de volgende Plaester:

N. Empl. de Mucilagibus, 4 oncen,
 Gum. Ammoniaci, 1 loot,
 Wasch, 1 onse,
 Saffraen, $\frac{1}{2}$ vierendeel loots,
 Quick-silver uytgeblust, 5 loot, te samen gemengt
 Tot een Plaester,

ende op een dun leder gestreecken. Maer soo dickwils als 'er Puystkens door de Plaester quamen, werde de selve afgenomen, ende ondertuschen een verdroogende Salve gebesight, gelijk van Cernys, ende dan wederom de Plaester, tot dat de Puystkens wederom uytbraecken. Ende op die maniere is de verharde stoffe, nu genoegh versacht zijnde, allencxkens verdreven. Het Been werde van de Teen tot de Knye toe bewonden met een Swachtel, gedoopt in het volgende Afzietfel:

N. Wortels van Waal-wortel,
 Hars-tonge,
 Tormenille, van elcks 1 onse,
 Betronye,
 Veldi-cypres,
 Alssen,
 Salye,
 Rosmarijn,
 Steuel-bloemen, een handt vol,
 Rosen, twee handen vol,
 gekoocht in een sloop Water, ende daer by gedaen
 Zout, 1 onse.

[Tot een Afzietfel.]

De Swachtel is van beginsel tot het laetste van de genesinge, daer in nat gemaect, opgeleyt. Ende hier door is geluckelick geheelt, dese langduyrige Sweeringe; de welke aldus door koude middelen, in Verbrandtheydt gebruyckt, verargert was.

De eerste forge moet dan in de Verbrandtheydt wesen om den Brant uyt te trecken. Ende, gelijk de verkoude deelen niet wel genesen en werden, indien men de selvige tegen het Vyer houdt, ofte in werm Water steeckt, alsoo daer door hevige pijn, ja dickwils het Koutvyer verweckt werdt: maer indien men de selve eerst met Sneeuw wrijft, ofte in koudt Water douwt, de kouw uytgetrocken werdt: op de selvde maniere sal menden brandt met verwermden middelen uyt-trecken, het welke sy doen door gelijckheydt; die sy met malkanderen hebben, te weten, dat het uytwendigh Vyer het inwendigh of 't verbrande na buyten treckt, gelijk Ambr. Paré wel seydt, ende selfs onse Vrouwen wel weten, dat als de kinderen een handt, ofte vinger verbrandt hebben, het lidt niet in koudt Water en stecken, maer houden het tegen 't Vyer.

5. Derhalven wanneer de Verbrandtheydt weynigh om 't lijf heeft, dan moet men in alle manieren toefien, dat 'er geen Blaren op en komen. Want als dat belet werdt, dan is het aengebrande terstondt geheel bevrijdt. Dit dient ten eersten in 't werck geselt, ende het gebrande lidt, na sijne gelegentheydt, ofte een weynigh tegen 't Vyer gehouden, ofte in werm Water gesteecken, ofte door het selvde met een Spongye, ofte wollen Lap gestooft, om alsoo door de wermte den brandt uyt te trecken; ofte ten eersten een doek met een stoving van Peyl. in Bier gekoocht, ofte Water, daer levende Kalek in uytgeblust is, om het selvde geslagen; ende dan daer opgeleyt Ajuyne met Zout gestampt; ofte

N. Ajuyne, 1 onse,
 Zout,
 Spaensche Zeep, van elcks 1 loot,
 in een Vijfel met Olye van Rosen [soo veel genorgh is]
 gemengt
 Tot een Salsken.

De gemelte Paré gebruyckten [dusdanigh] een Salsken:

M N. Een

N. Een *pons Speck*, in *kleyne stukkens gesneden*, en in *Roos-water gesmolten*, en dan door gedaen, en gewasschen met *Wegghre-water*, dan daer by *Drie Doyeren van versche Eyeren*, gemengt

[Tot een Salfken.]

Amatus verheft seer een ander Salfken van Speck, dat hy seyt van een *Indiaensch Meester* bekomen te hebben. Men sal nemen *Laurier-bladeren*, ende laten op de selfde heet gesmolten *Speck* soo lang druypen, tot dat de *Bladeren* in *aschen* vergaen zijn. Met die *asche*, onder de *vechtighey* alsoo gemengt, twee-mael daeghs het gebrande *Deel* gestreecken, geneest binnen drie dagen. Men magh, gelijk *Valesius* doet, eenige riemen *Speck* tusschen *Laurier-bladeren* aen een *Spit* steecken, ende voor het *Vyer* laten braden, ende het druypende *Vet* gebruycken. *Ferrarius* schrijft hem seer wel bevonden te hebben met het volgende:

N. *Wit van twee Eyeren*,
Olye van Rosen, 2 oncen,
Rose-water, 1 onse,
wel onder *mallanderen* geslagen,

[Tot een Betsing.]

Ende daer in een *sijn doecxken* nat gemaect, op het verbrande *Deel* geleydt, ende niet afgenomen, tot dat het genezen is, maer alle daeghs drie vier mael met het selfde nat gebet. Dan na den vierden dagh sal men in *plaetsche* van 't *Wit* 2. *Doyeren* nemen, ende dat soo vervolgen, tot dat men verneemt het groeyen van een *nieuw Op-huydeken*, ende daer het selve openbaert, het doecxken allencxkens *afsnijden*, tot het geheel wech is. Maer in alle *Salven*, die wy hier toe gebruycken, dient daer op gelet, dat se niet vast en kleven, maer lichtelick *afgenomen* kunnen werden; want het anders *pijnlick* valt. De *Bleynen* en *dienen* niet terstont door-gestreecken, om dat, de *Huydt* ontbloot zijnde, *pijn* maect, ende *langfamer* geheelt werdt. Maer moeten eerst op den *derden* dagh, wanneer het *Op-velleken* weder begint te groeyen, *geopent* werden: het welck oock niet langer en dient uytgestelt, op dat de *vochtighey*, die daer in is, geen meerder *scherpighey* en *krijge*, ende de *Huydt* door-eet.

6. Dan indien de *Verbranthey* soo swaer is, dat 'er niet alleen *Bleynen* opgeheven zijn, maer de *Huydt* oock verbrandt, verdrooght, ende ingetrocken is, dan en is 't niet genoegh, alleen *Heel-middelen* te gebruycken die den *Brandt* uyt trecken, maer men moeter oppleggen 't gene de *verdroogde Huydt* kan versachten. Daerom *dienen* terstont alle de *Bleynen* doorgesneden, om de *heete*, ende *scherpe vochtigheydt* te doen uytvloeyen, ende dan op de verbrande *plaets* geleyt [duidnigh] een *Salfken*:

N. *Ongezoute Boter*,
Hoender-vet, van elcks 1 onse,

Olye van witte Lelyen,
[Eyer]-*Doyeren*,
Nieuw Wasch, van elcks 1 loot,
Saffraen, 1 scrupel,
Slym van Quec-kermen, met
Roos-water nyigetrocken 1 onse,

[Tot een Salfken.]

Het lidt selve moet daer na bewonden werden met een doeck in *Oxycratum* nat gemaect, om de *pijn* te stillen, ende het *toevloeyen* te beletten.

7. Indien ten laetsten de *Huydt* niet alleen wat verdrooght, maer al de *natuurlicke vochtighey* daer in verteert, ende de *ingeboren wermt* vervlogen is, ja het *Vleysch* selve met de *Aderen*, *Slagh-aderen*, ende *Zenuwen* verbrandt is, soo dat 'er seer te vreesen staet voor het *Kout-vyer*: dan *dienen* ten eersten alle de *Bleynen*, ende *Puysjens* doorgesneden te werden, ende de *watrighey* opgedrooght. Daer na moet gelet zijn, dat de *Escare*, ofte *korste*, den eersten, ofte tweeden dagh scheyt; ofte, indien sulcks niet en kan geschieden, sal men het *Deel* op veel *plaetschen* scherven, om de *vochtighey* uytkomst, ende de *Heel-middelen* toekomt te geven. Ende dan sal men daer terstont oppleggen het laest-verhaelde *Salfken*. Andere *Heel-middelen* zijn te sien in 't laetste *Capittel* van het eerste *Deel* der *Heel-konste*.

Het III. Capittel.

1. *Sproeten*,
2. *Haer Oorsaecken*,
3. *Ken-teycken*,
4. *Voor-teycken*,
5. *Genefsinge*.

1. **O**P het *Opper-huydeken* vertoonen haer de *Sproeten*, insonderheydt in de *Somer-tijdt*, waerom sy in *Duytschlandt Sommer-sproffen* ende *Sommer-slecken* genoemt worden. Het zijn *Vlecxkens*, die over de *Huyt* schijnen als *gesaeyt*, ofte met *droppen* geleckt te zijn, *bruynachtigh* van *verwe*, het dorre loof niet ongelijck (waerom sy by de *gemelte Duytschen* den naem oock voeren van *Laub-slecken*) sonder eenige *pijn*, ofte *moeyelickheydt*.

2. De *Sproeten* spruyten uyt verbrandt *Bloedt*, als het selve in 't *Op-huydeken* eerst opgehouden, ende daer na *langsaem* uytgelaten werdt. Derhalven helpe hier seer veel toe, *vastigheydt* van de *Huydt*. Ende dit is de *oorsaeck*, dat de *Koonen*, ofte *Wangen*, daer minder mede *gequelt* zijn, om dat sy door haer *losch* ende *open wesen*, de verbrande *dampen*, die sy ontfangen, terstont wederom *uytwaellemen*; daer sy in 't *Voor-hoof*, alwaer de *Huydt* meerder *gesloten* is, *lan-* ger besloten blijven, ende in het selve daerom oock meerder

der Sp
havigh
hebben
in swar
ophou
waer d
te wer
saeckt
haer v
wert, e
van bu
haer ey
ken, n
3. l
noegh
Aenge
de luch
Wat
Wanne
sulcks
dat de
niet he
pijn, g
verhind
derrech
aerdige
ly gem
gelijck
4. S
vergaer
tijdt, d
5. l
op het
selve t
nauwv
Hier t
bloeffen
nijn ge
alle m
Vochtig
Eyeren
daeghs
wassch
nende
ste op 't
Hier
de, ni
hebben
der de
1. GE
2. Oor
3. Oor
Gef

der Sproeten voortbrengen. Sulcks zijn meest onderhavigh, die overfloet van grove, ende gebrande Gal hebben; als in 't scheidt van gallige Siekten, ende in swangere Vrouwen, ofte oock in Vrijsters, door het ophouden van de Stonden; in sommige van het Speen, waer door het swaeremoedigh Bloedt is gewoon ontlast te werden. Sy werden noch daer-en-boven veroorsaect door bysonder gebreck van de Huydt, waer door haer voedsel, al is het suyer ende goet, bedorven wert, ende een ander verwe aantreckt. Want de Huyt, van buyten besmet zijnde, bederft, ende besmet oock haer eygen voedsel, 't welck dan, onder andere Vlacken, mede tot Sproeten uytduydt.

3. De Ken-teycken en zijn uyt de beschrijvinge, ja geaogh door het gesichte te kennen. Komen meest in 't Aengesicht, Hals, ende Handen, als Deelen, die voor de lucht bloot staen.

Wat de Ken-teycken en van de oorsaeken belangt. Wanneer sy komen, door het uytduyden van de nature, sulcks geschiedt met verlichting van de Sieckte, ende dat de Koortsche ophoudt. Ende als de vochtigheydt niet heel sekerp en is, dan en valt 'er geen jeuckte ofte pijn, gelijk het anders wel doet. Dat de Stonden verhindert zijn, kan men uyt haer eygen vertoogh onderrecht zijn. Wanneer de dampen, van eenige quaet-aerdige vochtigheydt uytgedreven werden, dan werden sy gemeenlick met eenigh quaet gevolg vergeselschap, gelijk jeuckte, pijn, onlustigheydt, ende diergelijcke.

4. Sommige Sproeten komen in de Somer, ende vergaen wederom in den Winter. Andere blijven altydt, doch sonder het minste gevaer te dreyen.

5. Daerom seyt *Celsus* niet qualick in sijn 6. Boeck, op het 5. Capittel, dat het by-na malligheydt is, de selve te willen genesen. Even wel sullen wy voor de naeuwkeurige eenige middelen kortelick beschrijven. Hier toe dienen *Water van Speen-kruyt*, van *Boonen-bloessem*, van *Vlier*, met een weynigh *Canser in Brandewijn* gesmolten; als mede *Water uyt Slecken* getrocken, alle met *Spaensche-zeep*, ofte *Honich* gemengt. De *Vochtigheydt*, die uyt *gebraden Eyeren* stoomt. *Olye van Eyeren*, ofte *Wijn-steen*. Met het laetste twee drie mael daeghs gestreecken, ende met het eerste dickwils gewalschen. De andere Heel-middelen, daer toe dienende, zijn hier voor te sien in 't 1. Deel der *Heel-konst* op 't 7. Capittel, ende de verder aenwysinge.

Hier en soude nu de *Mafelen*, als mede *Vlacken* zijnde, niet qualick volgen; dan om dat sy de selfde stoffe hebben met de *Kinder-pocken*, soo sullen wy beyde onder de *Zeer*en daer na verhandelen.

Het IV. Capittel.

1. GESWEL in 't gemen,
2. Oorsaeken, ende onderscheydt,
3. Oorspronck, ende wegen van de vochtigheden, die de Geswellen veroorsaeken.

4. Ken-teycken en.
5. Voor-teycken en,
6. Genefsinge,
7. Door Verdwijnen.
8. Door Versweeren, ende Openen.

W Y hebben by-gebracht de gebreecken, die haer even, ende sonder verheffen in het Opper-huyden vertoonen, ende sullen nu komen tot de gene, die de Huydt, ende d'onderleggende Spieren op doen swellen, ende sweeren.

1. *Geswel*, ofte *swellinge* is een gebreck, waer in de Deelen onses lichaems van haer natuyrlick wesen, ende gedaente afwijcken, door toevloeying, ofte vergadering van eenige stoffe, die haer doet opswellen.

2. De naeste *Oorsaek* van een *Geswel*, is 't gene, dat het Deel doet verheffen, ende opswellen. Het welck alsoo het drierley is, te weten *Vochtigheydt*, *Windt*, ende *vasse Stoffe*; soo wert het voornaemste onderscheyt van de *Geswellen* genomen van de naeste oorsaek.

Voor-eerst, bestaen de *Geswellen* uyt de vochtigheden, te weten *Bloedt*, *Gal*, *Slijm*, ende *swarte Gal*, *swart Bloedt*, ende *Water*. Ten tweeden, *Wind*en in eenigh Deel besloten, doen de selve spannen, ende opswellen. Welcke *Geswellen* wy volgens de *Grieksche*, ende *Latijnsche* benaminge soud en mogen heeten *Opblasinge*. Ten derden, daer is somtijts yet *Vleysighs*, *Vliesighs*, *Beenighs*, ofte *diergelijcke*, dat in eenigh deel komt te wassen, ende *geswel* veroorsaeken; maer alsoo die dingen uyt vochtigheden haren oorspronck trecken; soo sullen wy soodanige *Geswellen* met de eerste vervoegen, ende houden voor de derde soorte van *Geswellen*; te weten, als de *vasse Deelen* uyt haer plaats in een andere schieten, ende die doen opgeven.

De gemeenste *Geswellen* komen uyt de vier vochtigheden die in 't Bloet zijn; andere uyt *Water*, *Wint*, ende uyt-reckende Deelen. Uyt het *Bloedt* ontstaet het *Phlegmon*, ofte *Bloedt-geswel*, *Vleysighs Aenwas*, *Vleysighs breuck*, ende *Swaerlyghigheydt*. Uyt *Gal*, de *Roos*, *Springent-vyer*, *Hayr-worm*, &c. Uyt *Slijm*, *Oedema*, ofte *koudt Geswel*; Uyt *swart Bloet*, *Scirrhus*, ofte *hardt Geswel*; Uyt *swarte Gal*, *Kancker*; Uyt *Water*, *Water-hoof*t, *Water-bruck*, &c. Maer men vint groot onderscheydt in de *Geswellen*, die van waterige vochtigheydt komen, door dien dat 'er dickwils weyachtige, zoute, ende gallige vochtigheydt onder gemengt is, ende daer van spruyt *Hayr-worm*, *Schorst*, *quaet Zeer*, &c.

De *Geswellen* die uyt vochtigheden voortkomen, maeken mede noch tweederley onderscheydt.

Voor-eerst, dat sy niet alle van een alleen, maer van vermengde groeyen, te weten, van *Slijm*, maer 't welck *Gal*, ofte *swart Bloedt* by hem heeft, soo dat de naeste oorsaek eygentlick geen eenderhande vochtigheydt en is; maer een mengel-moes van verscheide.

Ten tweeden, dat die stoffe somtijts in een *Vlies* besloten leyt. Sulcke *Geswellen* zijn, *Krop-sweeren*, ofte

Konings-zettr, *Meliceris*, een Smeete met etter als Honich; *Stiatoma*, een *Speck-aposteumy*, *Atheroma*, een een *Pap-aposteumy*, &c.

Van de vochtigheden, die in een ander wesen verandert zijn, groeyen *Polypus*, een vleysigen Aenwas in den Neus, het vleysigh *Scheursel*, *Ranula* onder de tong, *Wratten*, &c.

Daer zijn noch geswellen die uyt quaetaerdige vochtigheden bestaen, als *Kinder-pocken*, *Mafelen*, *Melaetshyeyt*, *Pest-kole*, *Klap-oor*, &c.

Van de winden komen de *Op-blasinge*, ende alderhande *winderige Geswellen*.

Van vaste Deelen uyt haer plaetsch schietende komt het *Scheursel* in 't Gemacht, ende in den Navel, als den *Derm*, ofte 't *Net* daer in schiet; *Varix*, *Kramp-ader*, *Aneurisma*, ofte uytgereckte *Slagh-ader*.

De Beenderen van haer plaetsche gedrongen werdende, schieten met een geswel uyt, in 't *Griecx Exostosis* genoemt; ende als de *Wervel-beenderen* van den *Rug* uytwijcken, dat maect een *Bult*.

De gemeenste *Geswellen* bestaen uyt de vochtigheden, waerom wy van de selvige eerst sullen handelen. De naeste oorfaeck van foodanigen geswel is een vochtigheyde, die eenigh Deel onnatuurlick doet opswellen. Welcke vochtigheyde, alsoo sy gemeenlick in eenige hoedanigheyde uytsteekt, te weten, in hitte, koude, vochtigheyde, ofte drooghte, soo deelt sy die hoedanigheyde het deel mede, dat anders gematight zijnde, daer door ongematight werdt; het welck veroorsaect, dat 'er een ongematightheyde haer met het *Geswel* vermengt.

3. De vochtigheyde, die de *Swelling* maect, werdt of allencxkens in het Deel vergadert, ofte vloeyt daer sevens in.

De langsame vergaderinge gebeurt voor eerst, ende insonderheyde door eenigh gebreeck, dat 'er in 't Deel is, te weten, als het te swack is, om sijn voedsel na behooren te verteeren, ende te veel overschot maect, ofte dat het sijn overschot niet wel en kan quijt werden; het welck wederom geschiet, ofte door swackigheyde, ofte dat den doortocht niet vry en is.

Ten anderen, werdt de vochtigheyde allencxkens vergadert in seecker Deel, als het voedsel selver quaedt is: waer door soo veel overschot gemaeckt werdt, dat de uyt-drijvende kracht 't selve niet en kan afsetten, ofte soo dick is, dat de nature het niet en kan quijt maecten. De swackigheyde van de kracht bestaet uyt ongematightheyde der Deelen, ende verswacking van de natuerlike wermte. De doortochten werden verstoppt door veel ende dicke vochtigheden; werden toetrocken door kouw. Ende spijsje van quade *Gijl*, maect dat 'er veel overtolligheyde groeyt.

De vochtigheyde komt op eenigh Deel te vloeyen (het welck de meeste oorfaeck van *Geswellen* is) ofte van het Deel selfs getrocken, ofte van een ander daer na toe gefonden. Het trecken geschiet voor eerst door hitte, 't zy dat die gekomen is van sterke beweginge,

de *Son*, *Vyer*, ofte scherpe *Genees-middelen*. Want door die oorfaecken de Deelen verhit zijnde, trecken uyt het vordere lichaem de vochtigheden na haer toe; selver oock al is 'er geen overvloet; doch soo veel te meerder, als 'er overvloet is.

Ten anderen werden door na-treken van vochtigheden, noch uyt pijn, *Geswellen* verweckt. De pijn treckt na haer, niet uyt haer selven, maer uyt wat anders, te weten om drie oorfaecken. 1. Om dat de nature, dewijl se een pijnigh Deel soeckt te hulpe te komen, daer na toe sent met kracht ende overvloedigh bloedt ende geesten, ende alsoo het Deel te seer vervult. 2. Het pijnige Deel werdt van die overvloet, door de nature daer gefonden, verhit; waer door het daer na van wegen de hitte, te meerder treckt. 3. De pijn, verswackt de *Leden*. Nu de *Leden* verswackt zijnde, al is 't dat se niet en trecken, soo ontfangen sy dapper, ende konnen niet wederstaen, ofte tegen-houden, 't gene dat 'er van alle wegen invloeyt.

Ten anderen bestaet een geswel uyt *Sinckinge*, wanneer eenige vochtigheden uyt het een Deel in 't ander overgefonden werden, al is 't dat 'er geen trecking en is. Want alsoo elck Deel niet alleen en heeft een kracht van na hem te trecken dat hem aengenaem is: maer oock een kracht, om 't gene overigh, ofte tegen is, van hem te stooten: soo is 't, dat een sterck Deel, door overvloet, ofte hoedanigheyde der vochtigheden, overlast, ende geprickelt zijnde, 't gene dat hem onnut is, ofte moeylick valt, na een swacker uyt-smijt. In het welke indien het niet en verteert, ofte uyt en wassent, werdt wederom na andere gefonden, die noch swacker zijn, tot dat het ten laetsten komt tot het swackste, 't welck hem van de ontfangene vochtigheden niet en kan ontlasten: alwaer sy dan blijvende, als opgepropt, by een stecken, ende allencxkens vermeerderen. Eveneens, gelijk men siet, dat de *Schollen Ys*, als sy in haer drijven gesteyt werden, ende ergens tegen stecken, op malkanderen schuyven, ende alsoo een hooghte maecten.

Om dan een *Swelling* te veroorsaecken door overfenden, daer toe werdt vereyscht een stercker Deel dat sent, een swacker dat ontfangt, ende wegen, door de welke de vochtigheden haven loop nemen.

De Deelen senden over, als de stercke kracht geprickelt werdt, door de menighte, ofte hoedanigheyde der vochtigheden tot uytstooten. Want indien de nature niet geprickelt en werde, sy en soude haer niet stellen om uyt te stooten, ende by aldien sy niet sterck en was, soo en soude sy niet konnen uytstooten. Waer toe oock helpen uytwendige oorfaecken, die het vloeyen verwecken; te weten, soo hitte, die de vochtigheden doet smelten, ende driftigh maect; als kouw, die met toetrecken de selve neder-druekt; gelijk in de *Sinckingen* breeder is aengewesen, in den *Schat der Ongesomheyde*.

2. Deel, 1. Boeck, Cap. 23.

De vochtigheden, die elders van daen vloeyen, werden

den ont
Want
de swa
Sw
nature
ofte va
het ov
gelijck
de ydel
Deelen
schelick
de voo
overlad
het He
senen a
de Des
vuyligh
De
gen, zi
zijn, e
len, wi
uyt fou
leegh st
De
zijn, o
lichaem
is, soo
verhole
Water
macht,
vochtig
wegen.
Wat
hebben
heden,
suyver,
4. C
nigh G
ofte uy
niet zi
heving
door vo
alduson
groeyt
groeter
noch te
het gef
geheel
Deel ge
duydt,
ken en
hitte v
daer in
Wat
de sicc
Het g

den ontfangen van de swacke ende de gereetste Deelen . Want de sterckste senden altijd, dat sy over hebben, na de swackste .

Swacke Deelen werden hier verstaen, die ofte van naturen, ofte daer na eenigh gebreck gekregen hebben, ofte van beginfel soo geschapen zijn, dat se lichtelick het overschot van andere Deelen konnen ontfangen, gelijk daer is de Huydt, ende de Klieren, die losch endeydel zijn . Want de nature, om voorname ende edele Deelen voor ongeval te beschermen, heeft in 't menschelicke lichaem enige swacke gestelt, in de welke de voorname Deelen, wanneer sy met vochtigheden overladen zijn, haer konnen ontlasten . Hier van loft het Herte haer overtolligheyt onder de Oxelen, de Herfshen achter de Ooren, ende de Lever in de Lieffen: alle de Deelen, ende Leden haer drooge, ende vochtige vuyligheyt door de Huydt .

De gereetste Deelen, om de Sinckingen te ontfangen, zijn de gene, die aen de uytgevende Deelen vast zijn, ende de wegen, waer door de vochtigheden vallen, wijdt open hebben, ende de gene, daer se wederom uyt souden moeten, naeuw ofte geen; ofte oock dat sy leegh staen, ende onder de gene, die toe-senden .

De wegen, door de welke de Sinckingen vallen, zijn, ofte verholen, ofte openbaer . Want alsoo ons lichaem, gelijk Hippocrates wel seydt, door-vloeyigh is, soo loopen sy oock van 't een Deel in 't ander, door verholde wegen . Aldus sacket in de Water-suchtige het Water uyt den Buyck door heymelicke wegen in 't Gemacht, ende de Beenen . Maer meestendeel loopen de vochtigheden, die geswellen veroorsaecten, door open wegen, als daer zijn Aderen ende Slagh-aderen .

Wat belangt het onderscheyt van de Geswellen, dat hebben wy geseydt genomen te werden van de vochtigheden, die de selve veroorsaecten: ende dat sommige suyver, sommige gemengt zijn .

4. Om nu te komen tot de *Ken-teycken*: Ofte eenigh Geswel ontflaet van dat 'er een Deel, ontleedt, ofte uyt sijn plaets is, staet licht te kennen: ende sulcks niet zijnde, soo magh men wel besluyten, dat de Verheving van vochtigheden voort komt . Nu ofte het door vergadering, ofte invloeyen gegroeyt is, werdt aldus onderscheyden . 't Geen door vergadering komt, groeyt langsaem ende allencxkens, ende en bestaet soo grooten plaetsch niet, ende daer en is geen oorsaek noch teycken van Sinckingen voorgegaen . Maer als het geswel door Sinckingen veroorsaekt is, dan zijnder geheel ander teycken . Ende als 'er in 't geswollen Deel geen pijn, noch hitte voorgegaen en is, sulcks beduydt, dat de Sinckinge toegesonden, maer niet getrocken en is: gelijk in tegendeel voorgaende pijn, ende hitte van 't Deel, te kennen geven, dat de Sinckinge daer in getrocken is .

Wat de teycken aengaet van de vier *Tijden*, die in de stecken, ende gebreecken, staen aen te mercken: Het geswel is in 't *Begin*, als het Deel eerst begint te

spannen: In sijn *Toenemen*, als het hem merckelick opgeeft, ende dat de toevallen, die elck Geswel volgen, vermeerderen: *Stilstant* is, als het Geswel, ende de toevallen op 't hooghte zijn: *Afgang*, als de hooghte van 't Geswel, ende de toevallen zinemen .

5. Wy komen tot de *Voor-teycken*. Ende vooreerst, wat de selvige in 't gemeen aengaet: Van wegen de plaets zijn de innerlicke Geswellen gevaerlicker, als de uytwendige, ende meer of min na de weerdigheyt, ende 't gebruyck van het Deel . Hoe het Geswel grooter is, de ongematigheyt, daer bygevoeght zijnde, heviger, ende de vochtigheyt, die 't Geswel maect, atger, soo veel te swaerder valt het om te genesen; maer hoe de vochtigheyt, die 't Geswel veroorsaect, sachter is, hoe het lichter, ende beter te helpen is . Doch alderlichtst verdwijnen de windige Geswellen . Alle Geswellen, die uyt vochtigheyt bestaen, indien se niet te rug en schieten, 't zy van selfs, ofte door middelen, eyndigen op vierderley manieren, te weten door ongevoeligh uytwaesselen, door verweeren, als de vochtigheyt, die de Swelling maect, tot etter gebracht wert, door bederving, als de gematigheyt van het Deel, ende d'ingeboren wermte van de quade vochtigheyt overwonnen, ende bedorven werdt, ende door verharding, als de vochtigheyt in 't Geswel verlijft, ende verhardt .

Sachte Swellingen zijn goet, rauwe quaet, schrijft Hippocrates in de 67. Kortbondige Spreucke van 't 5. Boeck. *Sachte swellingen*, dat is, die mede geven, ende neder-sacken, om dat het Bloedt, ofte de gemengde vochtigheyt, gekooct, ende versworen zijnde, verdunt is, *zijn goet*, als een teycken, dat de nature sterck, ende de quade stoffe daer door in een betere verandert is . *Rauwe* (seydt hy) dat is harde (de maeckende oorsaek genomen voor het gemaeckte) *zijn quaet* . Want harde beteycken, dat de stoffe noch rauw is, ende in sommige gebreecken, als Kancker, niet versacht, noch gekooct en kan werden . Eenige Klap-ooren, die sacht zijn, laten haer lichtelick doen verdwijnen: maer de harde hebben gevolgh van de Pocken .

De teycken, dat een geswel hem tot Sweeren stelt, zijn pijn, ende klopping in 't geswollen Deel, ende daer by de Koortsche, gelijk terstondt breeder, volgens de Kort-bondige Spreucke van Hippocrates, sal verklaert werden . Als eenigh geswel, het zy van buyten, ofte van binnen, doorbreeckt, daer op volghet gemeenlick qualickheyt, ofte scauwte, om dat met de etter oock de natyrlicke wermte, ende geesten uytbersten, ende vervliegen . Sulcks geschiet van buyten alleen, wanneer dat de etter in groote menigheyt geloost werdt . Maer de Geswellen, die van binnen doorbreecken, al en zijn sy soo groot niet, in wat Deel, dat de etter valt, verweckt seer quade toevallen, Schudden, Walgen, Braecken, Flacuwigheyt, Suyffeling . Ende dese al te samen, ofte sommige in 't bysonder, na den aert, ende menigheyt van de etter, ende de weerdigheyt van

van het Deel, daer hy door-breeckt. Ontrent de Zepuwen, ende zenuwachtige Deelen, maeckt hy Schudden, ende Beven; by de Maegh, Walgen ende Braecken; by de Krop van de selve, ofte ontrent het Herte, Flaauwigheyt, Beswijming, koudt Sweet; by de Herffenen, ofte dat de etterige dampen van onderen opstijgen, Suyffeling, ofte Swijmeling in 't Hooft.

De teycken van aenstaende bedervinge, zijn, als het Deel blaeuw ofte bruynt wert. Teycken dat het begint te verharden, is het minderen van 't geswel; dat het verharden toe, ende aen-neemt, de vermeerdering. Teycken van te rugh te schieten, is, dat het geswel schierlick vermindert, het welck, by aldien het komt door inwendige oorfaeck, altijd quaet is, 't en zy dat de te rugh-schietende stoffe, door eenigen wegh ontlast wert. Op het te rugh-schieten van de stoffe volghet een Koortsche, indien se te voren daer niet geweest en is, ende daer geweest zijnde, soo vermeerderd sy, ende dan volgen andere quade toevallen, uyt het inhouden van de stoffe.

De beste manier van scheyden der geswellen, geschiet door *Verdwijnen*, daer aen door *Verfwaren*: maer quaet is 't, dat de geswellen *Verharden*, alder-quaetst dat een Deel *Verderft*.

6 Het aenwijzen van de *Genefinge* der geswellen, wert genomen van de naeste oorfaeck. Want die wech zijnde, soo vergaet het geswel terfont.

Indiender een ongematigheyt by is, soo sal men heete geswellen verkoelen, koude verwermen, vochtige opdroogen, drooge vervochten. Want gelijk alle siekten door tegen-strijdende middelen genesen, soo moet oock nootlaeckelick de ongematigheyt door tegen-strijdende ongematigheyt tot matigheyt gebracht werden. Dan in dese veranderinge en dient niet alleen gelet op dien tegen-strijdt in 't gemeen, te weten, dat de hitte de kouw tegen is, ende de vochtigheyt de drooghte; maer men moet oock acht nemen op den trap van die strijdigheyt, ende sijn best doen, om, soo veel mogelick is, wel te ondervinden, op hoe veel trappen het Deel van den natuylicken stant afgewecken is, ende dan tegen den selven juyft een recht strijdt-middel stellen. Daer toe sullen wy insonderheyt komen, in 't overleggen, wat gematigheyt elck Lichaem, ende elck Deel gehadt heeft, eer het in gebreck viel. Want 't gene dat veel vervallen is van den natuylicken stande, vereyscht stercker Heel-middelen; ende in tegendeel, dat weynigh van den natuylicken stant afwijckt, moet met slappe geholpen werden. Waer uyt wy dese regulen trecken. Voor-eerst, alsoo een gebreck, dat veel van de natuylicke gematigheyt vervallen is, stercker middelen vereyscht, soo volghet, dat een heet gebreck, komende in een lichaem van naturen koudtachtigh, met stercke kouwe middelen moet verjaeght werden. Ende een koudt gebreck in een heet lichaem met heeter. Dat een vochtigh gebreck in een droogh, ende hardt lichaem dapper verdroogende middelen vereyscht; een

droogh gebreck in een vochtigh, ende sacht lichaem, sterck-verdroogende. Uyt den anderen regel, die aenwijst, dat in gebreecken, die weynigh wijcken van de natuylicke gematigheyt, slapper middelen moeten gebruyckt werden, volghet; Dat een heet gebreck in een heet lichaem; slapper kouwe middelen vereyscht; een koudt in een koudt lichaem slapper hitte; een vochtigh in een vochtigh ende sacht lichaem niet sterck-droogende; een droogh gebreck in een lichaem, dat van naturen droogh ende hardt is, heeft van nooden Heel-middelen, die niet te vochtigh en zijn.

Hier moet voor-al gelet werden op den aert ende de nature van het Deel, dat ongematigh is, ende overleyt niet alleen hoe verre het van de natuylicke gematigheyt gewecken is; maer oock wat ander eygene, ofte bysondere hoedanigheden het selve van naturen heeft, alsoo daer veel aengelegen is, ofte het gebreck een Zenuwe bevangt, ofte Vleysch, of een Oogh, ofte een Handt onsteecken is. Want al is 't, dat eenigh gebreck, gelijk ongematigheyt, alleen vereyscht verandering door tegen-strijdende middelen; soo heeft het even wel, van wegen dat het is in sulcken, ofte sulcken Deel, van nooden, niet alleen een bepaelt, ende tot foodanigen Deels gematigheyt bequaem middel; maer oock noch, dat het mede in andere dingen over-een-komt met den aert ende de nature van het Deel. Soo en wil een Scheen, niet wel vettigheyt verdragen, een Oogh geen scherpe, ende seer bijtende dingen.

In 't wech nemen, ende veranderen van de ongematigheyt, staet noch te letten, op 't gene *Galenus* vermaent, dat lichte veranderinge in 't heelen vallen, in gebreecken, die uyt hitte ende koude bestaen, om dat se met de krachtigste hoedanigheden verbeterd werden. Soo noemt oock *Aristoteles*, hitte ende koude, de werkende hoedanigheden. Qualicker genesen de gene, die in vochtigheyt ende drooghte zijn, om dat haer behulp geschiedt door swacker hoedanigheden, insonderheyt als 'er vervochtinge vereyscht werd. Daerom heeft een drooge ongematigheyt veel langer tijdt van doen, om te genesen. Want 't gene in gesonde den ouderdom is, dat is de drooge ongematigheyt in een Siecken. Dan de tijdt van hitte, ende koude te verdrijven is by-na gelijk, maer de seeckerheyt ongelijk. Want indien de Deelen, die rontom staen, het gene, dat verkoelt moet werden, niet geheel sterck en zijn, soo is 'er vrees dat se door de kouw sullen komen te beschadigen. In d'andere twee hoedanigheden van vochtigheyt ende drooghte is gelijcke seeckerheyt.

Hier-en-boven vermaent *Galenus* noch, dat in de Deelen die diep leggen, acht genomen moet werden op de diepte. Want indien men op de selve alleen gebruyckten sulcke Heel-middelen, die de ongematigheyt maer even vereyscht, soo souden sy veel te slip wesen, als sy tot die plaetsche quamen. Derhalven moeten sy na dat de diepte haer streckt soo veel stercker genomen werden.

Om

Om dit te besluyten, in 't wech-nemen van de ongematigheydt, die by eenigh geswel is, en moet niet alleen gelet werden, dat sulcks geschiet door tegenstrijdende middelen; maer oock op de *Natuur, Gematigheydt, Wrekinge, Plaetsche, ende Gevoelen* van 't Deel dat geswollen is.

Nu wat belangt het *Wech-nemen van de Oorsaeck*. Staet te letten, of het geswel al volkomen is, ende niet meer toe en neemt, ofte dat het noch al grooter werdt. Want als 't geswel nu al geheel volbracht is, soo heeft men maer te sien op de *naeste Oorsaeck*, ende om die wech te nemen. Maer als 't geswel noch groeyt, soo moet mede gelet werden op de *voorgaende Oorsaeck*, ende andere verdere, die oock dienen wech-genomen. 't Welck insonderheydt te doen staet, als 't geswel gekomen is door toevloeying van vochtigheden. Want in soodanigen geswel moet de toevloeying selve tegenhouden, ende alle d'oorfaecken van de selvige belet werden. De *Toevloeying* wert belet, met wech-nemen van de vloeyende vochtigheydt door Ader-laten, af-setten, ofte elders te verleyden: het welck geschiet, ofte door trecken na tegen-gelegene Deelen, ofte met den loop van de vochtigheden onder weegh te steuyten, ofte van het beschadighe Deel te stooten, ofte na het naeste te doen loopen. Nu de oorsaecken van de toevloeying werden wech-genomen, indien al de dingen, die het toe-senden, ofte trecken, waer door wy geseydt hebben dat de *Sincking* veroorsaect, wech-genomen werden. Het toe-senden geschiet, als of 't geheele lichaem, ofte seecker Deel, van veelte der vochtigheden, ofte hoedanigheydt, ofte van beyde geprickelt zijnde, 't gene, dat moeyelic valt, stoot na een ander Deel, 't welck swacker, ofte leeger is. Derhalven sal men 't gene, dat ofte 't geheele lichaem, ofte seecker Deel moeyelic valt, met Laten ofte affetten, ofte alle beyde, wech-nemen; ende de Deelen, die de quade vochtigheden maecten, ofte vergaderen, stercken, ende van de verstophtheyt verlossen. Het trecken geschiet door hitte, ofte pijn: daerom moet men de pijn stillen, ende de hitte, door verkoelende dingen, matigen. Maer indien de stoffe van 't geswel allencxkens vergadert, soo dient de oorsaeck van 't vergaderen, het zy dat het door des Deels ongematigheydt, ofte anders komt, wech-genomen.

Maer 't gene dat nu alreede van 't geswel gemaect is, werdt geholpen met wech-nemen van de vochtigheydt uyt het Deel, dat geswollen is. Sulcks geschiet, ofte dat de vochtigheydt in een ander Deel gebracht, ofte uyt het lichaem ontlast wert. Sy wert in een ander Deel gebracht, ofte door te rug-drijvende middelen, ofte door trecking, 't welck geschiet met pijn, hitte, ende van wegen de ydelheydt, gelijk in 't Koppen. Maer de te rug-drijvende middelen hebben alleen plaets in stoffe, die noch niet vast in het Deel gehecht en is, maer in haer vaten, 't zy groote, ofte kleyne, ofte oock daer buyten, noch vloeyende is; als mede, die niet al te

dick, ofte te taey en is, om soodanige middelen te konnen tegenstaen. In welke gelegentheydt het te rug-drijven geen plaets en heeft. Nu dat de te rug-drijvende middelen beletten het vloeyen van de vochtigheden in eenigh Deel, ofte van de gene, die al ingevloeyt zijn, noch driftigh blijven, sulcks geschiet door koude. Derhalven zijn alle te rug-drijvende middelen koudt van aert. Die kouwigheydt is somtijds gemengt met drooghte, somtijds met vochtigheydt. Waer uyt komen tweederley soorten van te *Rug-drijvende* middelen, een koudt ende waterigh ofte vochtigh, een ander koudt ende droogh, ende van aerdrachtige stoffe, het welck eygentlick te samen-treckende genoemt werdt. Ende de gene, die soodanigen dicke, ende aerdrachtige stoffe hebben, ende wrang ende treckende zijn, stooten alderkrachtighst te rugge. Want het Deel geweldigh toe-treckende, wringen sy de vochtigheydt, daer in zijnde, uyt. Andere al is 't dat se soo sterck niet te rug en stooten, soo sluyten sy selve de openingen, ende drucken het dunste daer uyt.

7. De stoffe werdt uyt het lichaem gesuyvert ofte gevoelic, ofte ongevoelic door de *sweet-gaetjens*. Als de stoffe niet al te veel en is, noch al te dick, ende het boven-staende Deel ydel, soo moet men die ongevoelic doen verdwijnen. Maer indien de stoffe, die men wil doen verdwijnen, hardtachtigh is, soo moet sy eerst versacht werden, om bequamelick door de *sweet-gaetjens* te konnen uytwaesemen. Dan als sy in 't geswel te veel, ende te dick is, ende het boven-staende Deel te vast, soo moet het geswel gevoelic geopent werden.

Maer dewijl dit alles aen te mercken is in *Bloet-geswellen*, waer van wy in 't volgende Capittel sullen handelen; soo staet hier alleen te sprecken van 't gene na den *Griekischen* naem *Apostemy* genoemt wert.

8. Het gebeurt dickwils dat de stoffe van 't Geswel niet en kan ongevoelic verdwijnen, maer komt te veranderen in een andere stoffe, ende te vergaderen in een bysondere plaetsche. Ende al geschiet sulcks meest in *Bloet-geswellen*, soo veranderen oock niet weynigh andere geswellen met 'er tijdt in *Apostemen*. Want al is 't, dat de etter alleen van Bloedt komt, even wel indien oock in andere geswellen de stoffe, die oorsaeck is van onsteeking, niet en kan tot ongevoelic verdwijnen gebracht werden, de nature, die noyt still en staet, insonderheydt geholpen zijnde door de hitte van de Heel-middelen, ende voornamelick als 'er wat Bloedt mede gemengt is, verandert het selve in yet etter gelijk, ende dat wordt na den aert van de vochtigheydt met 'er tijdt verschedelick verandert, ende van de vaste Deelen gescheyden, ende in een holligheydt vergadert zijnde, is eygentlick een *Apostemy*, hoe wel dat eenige Meesters dien naem geven aen alle geswellen.

De geswellen rijpen sommige rasser, sommige lang-samer. Die uyt goet bloedt, ende in een vleygh Deel groeyen, werden lichtelick rijp. Maer die van andere vocht-

vochtigheden, ende noch ontrent de lidmaten, zenuwachtige, ende swacke Deelen, ende de welke weynigh natuurlieke wermte hebben, gelegen zijn; komen swaerlick tot rijpen. Oock is 'er van wegen de verscheydenheydt der vochtigheden groote verscheydenheydt der stoffe, die in de Aposteuney vergadert werdt. Goet bloedt brengt goede etter voort; andere vochtigheden yet dat de etter nadert, groen, geel, ofte van andere verwe, oock dat scherp, ende stinckende is. Want de nature, als sy de onnatuurlieke stoffe, niet en kan doen verdwijnen, soo scheidt se de selvige van de vaste Deelen, ende soo gescheyden zijnde, vergadert die in een plaets by malkanderen, ende koockt de selvige aldaer, soo veel als den aert van de stoffe toelaet. Waer van een groote verscheydenheydt in de Aposteunen gevonden werdt. Want men speurt niet alleen in de selvige etter, maer oock stoffe, die Pap, Honich, Wijn-moer, Droessem van Olye gelijck. Sometijds mede een swaerlick stinckende geel slijm, als oock 't gene Hayr, Nagels, Been, Steen, Hout, Wormen, Kolen, Schelpen uyt schijnt te beelden. Daer werden oock somtijds Wormen, ende kleyne Beesjens in de Aposteunen gevonden. Soo schrijft *Philoxenus*, dat hy somtijds in Geswellen gevonden heeft, Beesjens, die Muggen, ofte kleyne Vliegghens geleecken. Ende het is voorwaer bekent, dat de vochtigheden van ons lichaem in Wormen, ende verscheyde andere dingen konnen verandert werden, gelijck men siet in de Buyckwormen. Maer als 'er Kolen, Hout, Schelpen, ende bysonder die gemaeckt schijnen, waer in de vochtigheden niet en konnen veranderen, uyt-komen, sulcks moet men sonder twijfel de Toovery toeschrijven.

Van de Aposteunen staet oock aen te mercken, dat de stoffe, in de welke de vochtigheydt, die de Swelling veroorsaect heeft, verandert is, somtijds in de holligheydt van 't Geswel by een vergadert leyt, somtijds in een bysonder Vliesch befloten is, gelijck wy daer na sullen seggen van een Honich-aposteuney, Pap-aposteuney, die, van *lunius*, een Speck-aposteuney genoemt werdt.

Dat de vochtigheydt, die het Geswel veroorsaect, haer tot sweeren stelt, is lichtelick te kennen uyt de onsteeckinge. Als dan en vermindert het Geswel niet, maer werpt een scherpte, ofte hoof op, waer door de stoffe haer uytkomst soeckt. Daer is oock meerder klopping, hitte, pijn, ende alle d'ander toevallen vermeerderen. Dese teyckenen werden in drie Veessen, die *Tagaultius* mede by brengt, beter na de Heel-konste, als na de Dicht-konste aldus aengewesen:

*Durities longa, Pulsus, Dolor, & Calor aucti,
Signant pus fieri: sed factum, Dieta remissa,
Sub digitis Vndans, Albescens pars, & Acuta.*

Hier op staet de 47. Kort-bondige Spreucke van het 2. Boeck. Daer valt meerder pijn, ende Koortsch, wanneer de Etter gemaeckt wert, dan als se gemaeckt is. Daer

mede schijnt *Hippocrates* de Heel-meefters te willen vermanen, dat sy niet en moeten bekommerd zijn, als tot eenigh Geswel, pijn, ende Koortsche staet; maer weten, dat het selfde van binnen aen 't sweeren is, ende haer Siecken aen-dienen, dat beyde na het sweeren sal minderen, ende overgaen. Om dit wel te begripen, soo staet te weten, dat 'er (gelijck *Galenus* oock aenmerckt in 't 5. Boeck van de kracht der enckele Genees-middelen, op 't 5. Cap.) drierhande veranderinge, ofte koockinge in ons lichaem valt. De eerste volkomentlick volgens de nature, te weten als de spijse in de Maegh tot Gijl, ofte die in de Lever tot Bloed gekoockt werdt. De twee geheel onnatuurlick, als in al 't gene dat verrot, ende bederft. De derde gaet tuschen beyde, ende treckt wat na d'eene, ende wat na d'andere. Want de natuurlieke koockinge bestaet in dese twee dingen; dat uyt een bequame stoffe de verandering geschiedt, ende dat deselve van natuurlieke wermte wel overwonnen werdt. Maer in de onnatuurlieke, is de stoffe onbequame by haer selven, ende daer komt by een hevige, ende quade hitte. Maer de middelbare, die het sweeren volght, geschiedt wel door de natuurlieke wermte, maer de welke niet allegader de overhandt en heeft; die het bloedt, dat in de Geswellen is, noch goet, noch geheel quaet zijnde, niet konnende wederom tot sijn vorige deught brengen, verandert in de naeste stoffe, die wy Etter noemen. Nu de reden, waerom dat door het sweeren Pijn, ende Koortsche verweckt werdt, is dese: Eer dat het bloed, door de hitte in Etter verandert, soo moet het, gelijck als in een pot op 't vyer, staen koocken; ende derhalven, gelijck men siet in ziedende water, rijst, ende soeckt ruymere plaetsche. Welcke spanning meerder pijn verweckt, ende gevende door de naeste Slagh-aderen eenige vyerige, ende vuyle dampen na 't Herte, veroorsaect aldaer de Koortsche. Maer de stoffe verswoeren zijnde, soo zijght de Etter, ofte yettters gelijck, neder, ende dan houden de toevallen op, het Geswel valt rontom wat in, de Pijn ende Koortsche verlaten, de spanning ende hardigheydt verminderen, de Siecke voelt eenige verlichting, ende de hitte neemt in heete Geswellen af, alsoo de stoffe in een plaetsche by malkanderen vergadert is, alwaer het Geswel met een wirtachtigh verheven hooft uytsteeckt. Men kan als dan oock, indien met een vinger ofte twee daer op gedouwt werdt, een sachtigheydt, ende beweging van Etter voelen. Hier staet evenwel neerstigh op te letten, om niet bedrogen te werden. Want het gebeurt somtijds, dat men geen beweging, ofte vloeyinge van Etter en kan betreffen, door dien de selve al te dick is, ofte al te diep leyt, ende het sweerende Deel, gelijck onder den Voet, van buyten te hardt is. Sulcks heeft de gemelte *Hippocrates* seer wel aangemerckt in de 41. Kort-bondige Spreucke van sijn 6. Boeck, *By de welke de Sweeringe in 't lichaem geen teycken en geeft, sulcks geschiedt ofte door dickte van de Etter, ofte het Deel.* Maer somtijds

tijds verneemt men yet, dat schijnt te vloejen, al en is 'er geen etter onder, het welck geschiedt ontrent de Kuyte, ende ander Kneuckels.

Dewijl de etter groeyt, soo dient de wermte van het Deel, die de selfde koockt, door middelen, die de wermte vermeerderen, ende kracht hebben, om rijp te maecken, vermeerdert, ende moet daerom het rijpen geholpen, ende de pijn, die daer dan is, gestilt werden. Maer wanneer daer etter, ofte yet etters gelijk, gemaect is, alsoo het selve gantsch tegens de nature is, ende geenfins aen het Deel vereenicht en kan werden, soo dient het uyt 't lichaem wech genomen; het welck bequamelick geschiedt door 't openen van de Aposteuny, 't zy dat die van selfs doordreeckt, ofte door de Konst geopent werdt. Maer het gebeurt geheel selden, ende niet, dan als sy weynigh, ende gantsch dan is, dat de stoffe van de Aposteuny, komt te verdwijnen.

Om nader te komen, soo sal men voor eerst de pijn stillen, door foodanige middelen, als in 't 4. Capittel, van het Eerste Deel der *Heel-konste* beschreven zijn.

De selve hebben oock, als matelick werm, ende de gematighydt van ons lichaem niet ongelyck zijnde, kracht om het rijpen te vorderen. Onder die is wel het gereedste *Teren-bloom*, ofte *Witte-broodt*, in *Water*, ofte *Melck*, ende *Olye* gekoockt tot een Pap. Want dat sluyt de sweet-gaetjens, houdt de natuyrlieke wermte binnen, ende vermeerdert de selvige, die dan de overtollige vochtigheydt rijpt, koockt, ende in goede etter (dat is wit, dick, ende eenparigh) verandert. Alderhande Vet, ende insonderheydt van tamme Dieren, koockt ende rijpt. Want behalven dat het door sijn vettyghydt, even als den *Olye*, de sweet-gaetjens stopt, ende alsoo belet dat 'er niet uyt en waelsent; soo heeft het een wermte, die ons natuyrlieke wermte naby komt. Doch alsoo alle Vet, gelijk in 't gemelte Capittel is aangewesen, niet even krachtigh en is, soo moet het swackste op sachte lichamen, het sterckste op harde gebruyckt werden, volgens 't gene nu geseydt is, dat de etter-maekkende middelen de nature van 't lichaem, daer sy opgeleydt werden, seer gelijk moeten wesen. Derhalven vereyschen de Kinderen, Vrouwen, ende alle de gene die sacht van lichaem zijn, vochtige: maer die minder vochtig zijn, hebben plaetsch in harde lichamen. Het welck oock te verstaen is van de nature des geswels. Tamelick verwermente, ende vochtigh-maekkende, werden bequamelicken in onsteeckingen gebruyckt, maer in kouder geswellen, dewijl se die koude vochtigheydt tot geen etter en konnen brengen, soo moeten de selvige eenige wermere middelen bygevoecht werden. Het welck oock dient waergenomen in Deelen, die van naturen koudt zijn, als oock in oude luyden. Derhalven werden de *Etter-maekkende* middelen tweederhande gestelt; te weten, matelick wermte, ende lijmmige, de welke men gebruycken moet in heete Geswellen, als de terstont aangewesene: ende de gene,

die werm zijn in koude, ende daer het Deel, ofte het geheele lichaem koudt van aert zijn, beyde te sien in 't 11. Capittel van 't 1. Deel der *Heel-konste*.

Na dat de etter gemaect is, ofte de vochtigheydt in een stoffe, etter gelijk, verandert is; soo moet het lichaem van deselvige met den eersten ontlact werden. Want anders staet te vreesen, indien dat 'er veel etter is, ende diep leyt, dat hy mocht komen te verharden, ofte indien de selve seerp is, met 'er tijdt, ende, door het opleggen van wermere middelen, noch wermere weiden, ende alsoo dieper in-etende, het geswollen Deel, ende de byleggende beschadigen. Soo dat seeckerst is de *Aposteuny* rijp zijnde; indien sy niet by tijds van selfs door en breeckt, te openen.

Dese *Openinge* moet geschieden, daer de *Aposteuny*, een wit, ende spits hoofd opgeworpen heeft, om dat de Huydt daer dunst is; even wel op de leeghste plaetsch, soo veel mogelick is, om dat de etter daer te bequamer soude uytloopen. De openinge werdt volbracht, door een *Brandt-middel*, dat van buyten opgeleyt zijnde, de Huydt door-eet, ofte met een *Vlijm*, die men *Lançet* noemt. Door de banck is 't gereeder, ende seeckerder met de *Vlijm* te openen, als met het *Brandt-middel*. Want door het *Cautyck*, alsoo het een korst brandt, werdt de openinge, ende dien-volgende het heelen soo lange verachttert, tot dat die uytvalt, 't en zy sulcks met snijden geholpen werdt, verweckt oock in het versworen Deel meerder hitte, ende pijn, ende verfwackt noch meerder des selfs gematighydt, die te voren door het gebreck al slap was; waer uyt dickwils veel quade toevallen voortkomen. Dan sulcks heeft meest plaets in heete, ofte wermere Geswellen. Maer in koude, ende die noch niet volkomen rijp en zijn, is een *Brandt-middel* veel beter als de *Vlijm*. Dewijl dat het selve door de hitte, die het by-brengr, de vochtigheydt noch meerder doet rijpen. Als mede de etter soo diep leyt, dat het *Lançet* soo verre niet en soude konnen reycen, soo is oock beter een *potenciael Caustery* gebruyckt. Want als de wegh daer door geopent is, soo kan de selvige daer na, om tot de diepte te komen, soo wijdt gemaect werden, als men noodigh vint.

De openinge die door het *Yser* geschiedt, werdt gedaen ofte met een dat gloeyende, ofte alleen seerp is, te weten, de *Vlijm*. Het gloeyende *Yser* gebruyckt men selden, ende niet als in kouwe Geswellen, ende als de *Aposteuny* is in Deelen, die veel ende groote Aderen, ende Slagh-aderen hebben, om het bloeyen voor te komen. Maer meestendeel, ende bequamest geschiedt het met de *Vlijm*.

Dewijl nu, op het openen van groote *Aposteunen*, pijn ontsaect, ende veel bloeyen, ende van wegen het uytloopen van de etter, als oock van schrick, ende pijn, een bangigheydt verweckt werdt; soo moet men daer op letten, dat het door-vlijmen rasch, ende met de minste pijn geschiedt. Indien men vreeset voor veel bloeyen, soo moet men gereet hebben middelen die het selve kon-

nen stempen met poeyer van *Wierroock*, *Bolus*, *Draeckenbloet*, *Granat-schellen*, onder *Wit van Ey* geslagen, ofte andere, beschreven in 't 13. capittel, van het eerste Deel der *Heel konste*.

Om de qualic kheyte voor te komen, insonderheyt in Kinderen, Vrouwen, ende andere, die wat schrickachtigh zijn, soo dienen gereet te staen *Wijn*, *Axijn*, *Kamel-water*, ofte andere Hert sterckende, op verschedene plaetschen in de *Gnees-konste* aengewesen.

Om nu de opening wel te doen, soo moet een Heelmeester uyt de ontleding wel kennen den aert van het Deel, hoe de Aderen, Slagh-aderen, Zenuwen, ende Spieren, gelegen zijn, op dat de Aderen ende Slagh-aderen niet roeckeloos door-gesneden werden, ende bloeyen kome te veroorsaeken; ofte dat de Zenuwe gerocht, ofte afgesteeken zijnde, groote pijn verwecke, ofte 't gevoelen van het Deel beneme, oock op dat door het beschadigen van de Spieren, het Deel van sijn beweginge niet berooft en werde. Ja daer dienen oock waer genomen de *Veselen* van de Spieren, ende men moet volgens den draet der selviger, het snijden doen, ende niet over dwers den draet doorsnijden; want sulcks soude al het werck van 't lidt beschaajigen. Men moet oock letten, hoe groot de opening dient te wesen. Want indien se al te kleyn gemaect wert, soo en kan de etter, insonderheyt als de selve heel dick ende grof is, niet uyt loopen: maer is noodigh, dat men daer op douwt, het welck pijn verweckt, ende is dickwils oorsaek van een hardigheyde, waer uyt dan dickwils een *Fistel*, ofte loopt gat voort-komt. Doch wanneer oock aen d'ander zijde de opening te groot is, dan blijft 'er een groot ende leelick lidt-teecken: daer beneffens komt 'er te vele luchts in, die de gematigheyt van het Deel, noodigh tot de heelinghe, een quade veranderinge indruckt. Derhalven soo dient de opening maer soo groot gemaect, dat de etter daer bequamelick door geloost kan werden. Ende al is 't, dat de opening een weynigh te kleyn gemaect is, soo kan se lichtelick met een stuk gedraeyde *Spongye*, ofte een *Gentiaen-wortel* gewijt werden.

De opening gedaen, ende de etter niet veel, ende gantsch rijp zijnde, soo magh men de selvige met de vingeren sachtjens uyt drucken. Dan in overvloed wese, en is niet dienstigh haer den vollen loop te geven; maer wel dat se by poosen, ende allencxkens geloost wert. Want sevens uytlopende, soo sleept se met haer een groot gevolg van natuurlicke worme, ende levend-maekende Geesten, waer op dan gemeenlick slauwte, ende qualic kheyte volghet. Soo schrijft *Hippocrates* in de 27 Kort-bondige Spreucke van sijn selste Boeck: *Die Etterigh, ofte Waterigh gebrant, ofte gesneden werden, als Etter, ofte Water al te samen gelick uytvloeyt, die sterven al te samen.* Dese spreucke heeft plaetsche soo wel in inwendige, als uytwendige *Aposteuynen*, insonderheyt daer veel Aderen, ende Slagh-aderen zijn. Want de etter in de *Aposteuyn* wat te lang

opgehouden zijnde, eet in, ende opent de Aderen ende de Slagh-aderen, de welcke door-breeckende, beneffens de etter, gelick nu geseyt is, veel levend-maekende Geesten uytgeven, het welck slauwte, ende andere toevallen veroorsaect.

Na de opening van 't geswel, ende in 't ontlasten van de etter, sal men in de opening, tot vordering van 't Sweeten, dat is, om te doen rijpen de quade vochtigheyde, die noch overigh mocht wesen, een Wieck steeken, met de *Salve Basilicon*. Ende wanneer in 't geswel noch eenige vuyligheyt is, die het heelen, ende groeyen van 't vleysch belet, de selve moet gesuyvert werden, indien se niet veel en is, met *Termenthijn* onder *Honich van Rosen* gemengt, anders met *Vng. Apostolorum*, ende noch grooter zijde, met *Vng. Egyptiacum*, ofte *Precipitat*. Daer na, als alles wel gesuyvert is, en valt 'er niet anders te doen, als het versworen te herstellen, door *Vleysch-maekende*, ende dan de opening te sluyten, door *Huyt-maekende* middelen, alle beschreven in het eerste Deel van de *Heel-konste*.

Het V. Capittel.

BLAET-GEVVEL,

1. *Syn Benaminge,*
2. *Beschrijvinge,*
3. *Maniere van groeyen,*
4. *Naeste, ende vordere Oorsaecken,*
5. *Onderscheyt.*
6. *Ken-teykenen,*
7. *Voor-teykenen,*
8. *Genevinge,*
9. *Maniere van Leven.*

Het Geswel, dat na het Griecx gemeenlick *Phlegmon*, by onse Heel-meesters, als mede by de Italiaensche, ende Françoische *Flegmon*, ofte *Plegmon* genoemt wert, van wegen sijnen brandt, waerom het oock by sommige den naem van *Onsteckinge* heeft, ofte *Swellinghe die onstecken is*; sullen wy, om beter onderscheyt met andere geswellen te maeken, benaminge geven, na haer oorsaek, ende heeten 't *Bloet-geswel*. Eenige hebben het *Swijn-puyste* genoemt, ende de Hooghduytschen *Entzündung*.

1. *Bloet-geswel* is een geswel tegen de nature in vleysige Deelen, ontslaende uyt bloet, na het geswollen Deel te veel toeloopende, ende is derhalven heet, root, gespannen, pijnelick, ende kloppende.

2. Om dese beschrijvinge wel te verstaen, sal ick wat breeder verhalen, hoe, ende op wat wijse dit geswel groeyt. Een heete Vloet, als sy op de Spieren komt, soo werden eerst de grootste Slagh-aderen vervult, ende gespannen, daer na de kleynen, ende dan de Aderen. Wanneer het Bloet in de selvige vast steekt, en in sulcken overvloed, dat het daer in niet langer en kan gehou-

gehouden werden, dan uytwaessent een deel van het dunste ende waterighste door de rocken (die haer onsenlike gaetjens hebben) van de Aderen, ende een deel leecker uyt de mondekens van de uytste kleinste Aderkens, die in 't vleysch uytgaen. Ende het Bloedt aldus in menigthe buyten sijn natuurlicke plaats zijnde, onsteeckt de naeste Deelen, met pijn, spanning, ende kloppinge.

4. Uyt het gene nu geseyd is, blijkt het onderscheydt, waer door het Bloedt op tweedeleij wijze den naem van Oorsaeck van 't Bloedt-geswel bekleet. Want het is de naeste oorsaeck van wegen, dat het nu alreede in het Deel gevloeyt, ende valt is, ende het selvige al op doen swellen heeft; ofte het is een voorgaende oorsaeck, van wegen, dat het overvloedigh in 't lichaem zijnde, kan na een Deel toevloeyen, ende 't selve doen swellen. De uytwendige ende eerste oorsaecken zijn, ofte die helpen tot veel Bloedt maecken, gelijk daer is spijsse van vele ende te sterck te oeffenen; ofte die het diergelijcke; ofte die het selve scherper maecken, gelijk al 't gene verhit, scharp voedsel, gramschap, waecken, te veel ende te sterck te oeffenen; ofte die het Bloedt na het Deel toedriyven, gelijk groote hitte in het Deel selve, Pijn van een Wonde, Val, Slagh, Brauck, Ontleding, ende diergelijcke oorsaecken; ofte de swaigheyt van het ontfangende Deel, met de sterckte van de gene, die daer na toelenden.

5. Het onderscheydt van de Bloedt-geswellen werdt genomen uyt de verscheydenheydt van de oorsaeck, ende sijn dienvolgende *Wartig*, wanneer se uyt suyer Bloedt alleen bestaen, *Onwartig*, wanneer onder het selve andere vochtigheden vermengt sijn, ende hebben dan drierhande onderscheydt, na de vermenging van Gal, het welck genoemt kan werden *Roosach. igh Bloet-geswel*; na het *Phlegma*, ofte Slijm, *Slymerach. igh Bloet-geswel*; ende na de vermenging van swarte Gal, *Hardach. igh Bloet-geswel*. Maer als het Bloedt van sijn natuyl vervalt, ende in Gal, ofte swarte Gal verandert, dan maect het een ander soorte van geswel.

6. De *Ken-teycken* van dese geswellen onstekinghen in 't Bloet, sijn af te nemen uyt de beschrijvinge, te weten hitte, pijn, spanning, roodigheyt, ende klopping.

Voor-eerst werdt hier *Hitte* verweckt, ende dat om verscheyde oorsaecken. Want het Bloet, het welck dit Geswel veroorsaeckt, is in sijn selven heet, ende deelt het Deel, 't welck het onsteekt, sijn hitte mede, ende alsoo door de menigthe van 't Bloedt, waer toe noch wel somtijds eenige grovigheyt by komt, die al de onsenlike gaetjens soo vervolt, ende verstoppt, dat die heete dampen niet wel en konnen verluet, noch, na behooren, ontlast werden, waer door niet alleen de hitte seer toeneemt, maer oock een verrottinge toelast; die wederom dan noch meerder hitte by-brengh.

Het tweede teycken is *Pijn*, veroorsaeckt soo door het spannen van de menigthe des Bloedts, als door den brandt, die het selvige heeft.

Het derde teycken is *Spanning*. Want alsoo niet alleen de Aderen, ende Slagh-aderen, maer oock alle de selfstanjigheyt van het Deel met de menigthe van het Bloedt vervult sijn: soo werdt alles gespannen, ende uytgereckt, infonderheyt de Huydt, de welke gelijk se om d'ander Deelen leyt, ende vleysachtigh van aert is, soo werdt sy die spanning meest gewaer. Ende al is 't, dat het onsteecken Deel van naturen niet hardt en is, soo werdt het even wel door die menigthe van Bloet soo vervult, ende gespannen, dat het in 't voelen, den vinger niet en wijckt, maer hardt gelijckt.

Ten vierden sijn de onsteecken Deelen *Root*, om dat het Bloedt soodanigen verwe aen de Huydt mede deelt, ende daer en is niet roots in ons lichaem, als Bloedt, ende Vleysch.

Ten vijfden, ende ten laetsten werdt in de onsteecken Deelen een *Klopping* vernomen, ofte een kloppende pijn, de welke geschiet, wanneer de Slagh-aderen opgeheven, ende uytgespannen werden. Als dan, door dien de Deelen rontsom, van wegen de swellinge, niet wijcken en konnen, ende dien-volgende de Slagh-aderen drucken, ende van de selvige gedruet werden; soo komt noodsaeckelick door dit spannen, ende te samen drucken, een kloppende pijn te veroorsaecken. De welke dan meest gevoelt werdt, als de onsteekinghe tot het rijpen gaet. Want als dan verhit het Bloedt, ende is (gelijk wy, in 't laetst-voorgaende Capittel, geseyd hebben) als kookende, waerom het oock meerder plaats beslaet, ende het Deel meerder spant, waer van daer na de Slagh-ader in 't opstaen harder neder gedruet werdt, ende sy dan oock mede de naeste, ende omleggende Deelen neder druckt.

Hoe het geswollen Deel zenuwachtiger van aert is, hoe de pijn grooter is, de klopping stercker, ende het rijpen trager. In tegendeel gaet het in geheel vleysighe Deelen.

7. De *Voor-teycken* van een goede uytkomst sijn te nemen, wanneer men siet, dat de stoffe, die de onsteekinghe veroorsaeckt, van de nature overwonnen werdt; het welck geschiedt als het geswel ofte vergaet, ende de vochtigheyt ongevoeligh uytwaessent, ende dat is de beste maniere van genesinghe; ofte, 't welck het naeste is, als de vochtigheyt lweert, ende in Etter verandert. Het is een Voor-teycken van de quaetste uytkomst, als de natuyl de stoffe niet en kan verwinnen, het welck gebeurt, wanneer de onsteekinghe, uytwendigh zijnde, verdwijnt, ende na binnen haren wijck neemt; ofte dat de natuylricke wermt overwonnen ende uytgebluscht zijnde het lidt verrot, ende het Koudt-vyer krijghe, soo dat, indien het niet terflondt gesteyt, ofte het lidt afgeset en werdt, het lichaem gevaer van de doot loopt. Het is oock een quaet Voor-teycken, als het Geswel verhardt, ende dat de dunne vochtigheden verdwijnende ende uyt dampende, de dicke daer in latende, de onsteekinghe in een hardigheyt verandert.

Nu wat hier van te verwachten staet, is af te nemen uyt de vergelykinge van de natuurlike kracht met de gebrekelicke oorfaeck. Want indien de vochtigheyt niet heel veel en is, niet dick, niet al te diep sitende, niet onder een dicke, ende vasse Huydt besloten; indien het lichaam niet onsfyver en is, ende de nature sterck, dan magh men verhopē, dat de vochtigheyt ongevoelick sal uytwaessē, ende het Geswel alsoo verdwijnen. Maer als de stoffe overvloedigh, ende dick is, diep, ende onder een vasse Huydt gepropt, ende besloten leydt; dan staet 'er sweeringe te verwachten.

Dat de vochtigheyt na binnen toe keert, is daer aen te kennen, dat men het Geswel siet verminderen, sonder voorgaende gebruyck van te rug-drijvende middelen.

Dat de natuurlike wermte vergaet, werdt daer uyt gemerckt, dat de wermte, roodigheyt, pijn, ende klopping verminderd, blijvende nochtans het Geswel.

De Onsteeckinge vervalt gemeenlick tot een hardigheyt, wannēer de stoffe al te taey, ende dick is, de natuurlike wermte sterck; ofte dat 'er in 't beginsel al te krachtige (*dysentria*) middelen gebruyckt zijn, die het dunne verdrijven, ende het dicke in laten.

8. De rechte *Gensinge* bestaet in 't wech nemen van de oorfaeck. Die hebben wy geseyd van het Bloed-geswel te wesen bloedt, dat tegens de natuyl in eenigh Deel gevloeyt is, soo moet dan het selve uyt die plaats geweert werden, ende oock belet, dat het niet meerder daer na toe en vloeyt, waer door dan de naesse, ende voorgaende oorfaeck werdt wech genomen. Het vloeyen werdt verhindert; met verhinderen, dat het bloedt niet en groeyt in overvloed, ende 't gene overvloedigh is, niet en vloeyt op het gebrekelick Deel. Sulcks brengt het *Ader-laten* te weegh. Want daer door en werdt niet alleen de veelheyt van 't bloedt gemindert; maer oock van de gebrekelicke plaats getrocken: ende is derhalven het *Ader-laten* een recht Genees-middel in alle onsteeckinge, die naeuwlicks immermeer en behoort overgeslagen te werden, wanneer het de krachten toe-laten. Ja men kan hier niet wel eenige andere middelen in 't werck stellen, 'ten zy dat het *Ader-laten* voor-gaet, ende de menighe van het bloedt verminderd wert. Want indien wy te rugh-stoetende middelen gebruycken in een vol lichaam, soo staet te vreesen, dat de vochtigheyt, in geen andere Deelen bequamelick komnende ontfangen, ende geheerberght werden, met gewelt eenige plaats sal overvallen. Ende verdrijvende dingen, alsoo sy werm zijn, indien sy op een vol lichaam geleydt werden, soo is mede te vreesen, dat 'er meerder na toe sal trecken, als vervliegen. Daer-en-boven en streckt dit *Laten* niet alleen tot ontlasting, maer oock om de vloeyende vochtigheden te *retelleren*, ende van haren loop na het onsteecken Deel af te trecken, na het recht regel tegenstaende; als mede om te *diveren*, als de vochtigheyt die noch in het Deel niet en is; maer alleen sijnen loop daer na toe gestelt heeft, te verleyden. Ende al is 't oock, dat de on-

steeckingen haren oorspronck insonderheydt hebben van het bloet, soo geven daer toe dickwils oorfaeck de quade, voornamelick heete vochtigheden. Want als de nature van de selvige geprickelt wert, soo soeckt sy haer van de selvige te ontlaffen: dan dewijl sy sulcks niet doen en kan, 't en zy dat se met eenen daer bloet na toe sendt, ende dat 'er oock door de scherpe vochtigheyt in dat Deel komende, pijn verweckt, soo geschiet daer een toevloeying van bloet, ende werdt alsoo tot een onsteeckinge gebracht. Derhalven is goet, dat in foodanige gelegentheydt mede een *Purgatie* voor andere middelen gebruyckt wert.

Dit aldus gedaen, ende 't lichaam ontlast zijnde, magh men komen tot te ruge-drijvende middelen, die de invloeyende vochtigheden uytstooten, ende haer geen toegang en geven tot het beschedicht Deel, ende de gene, die in de kleyne Aderkens al hangen, tegenhouden, ende het gebrekelick Deel alsoo van overlafstigh bloedt bevrijden. Waer uyt volkomenlick blijktt dat de te rugh-drijvende middelen (verhaelt in 't 2. Cap. van 't 1. Deel der *Heel-konste*) alleen plaetsche hebben in 't beginsel. Dan in den voortgang moeten sy vermengt werden met versachtende, ende ondoende, beschreven in 't selfde Deel, op 't 6. Capittel. Want al en vloeyt dan het bloedt soo veel niet, dewijl even wel het selvige niet heel vast en sit, soo kan daer van noch wat te rugh gestooten werden. Nu alsoo van den aert, ende stoffe deser Heel-middelen te voren gehandelt is, soo sal ick hier alleen dit byvoegen, dat de te rug-drijvende, ende de onder-scheppende, ende tegenhoudende van eenen, ende den selfden, te weren, van eenen 't samē-treckenden aert zijn; ende dat sy maer verschillen van plaats, op de welke sy geleydt werden. Want de te rug-drijvende leydt men op de onsteecken plaats, ende de onder-scheppende op de wegen, door de welke de vochtigheden na het gebrekelick Deel toe loopen, om deselve onder wegen tegen te houden. Ende werden bequamelick geleydt op magere Deelen, daer groote ende merckelicke Vaten haer vertoonen, als op, ofte boven de gewrichten. Gelyck ofte de onsteeckinge in de Handt was, dan sal men het onder-scheppende middel leggen op den *Carpus*, ofte Opper-hant; indien sy is tusschen de *Carpus*, ende den Arm, op den Arm; indien de onsteeckinge is in de Schouder, soo sal men boven de selve leggen het *Defensiff*, soo sy in de Voet is, boven den Enckel; in 't Been, boven de Knye.

Dit is, soo veel het beginsel, ende de vermeerdering aengaet: maer als alles in *Statu*, ofte Stillstandt is, dan magh men de ondoende alleen gebruycken; in 't afgaen, de selfde, ende die het Deel voort verstercken, ende de vordere vochtigheyt op-droogen.

Om nu, tot voorbeeldt, eenige gemengde middelen, kortelick by te brengen, soo sal men op een Bloed-geswel dat even begint, een *Defensiff* leggen, gelyck hier allefins gebruyckelick is. Men kan oock, indien de

de V
ven,
ende
ene
schae
verve
daer
by de
pen a
tot g
In
kan
brood
Rosen
Saffr
In
Huen
geko
ofte
Doey
In
van
Boon
D
doen
heyt
wercl
moet
nen g
tende
ten de
wijl f
teeret
swel
mael
verfac
eene
lijck
ende
eam,
lick u
M
ten,
wel te
ofte n
en he
vocht
hope
dwen
ende
tot ha
niet e
als he
staet,
het S
voort

de Vloet niet veel, ofte hevig is, het Geswel stoven, ende daer om slaen het *Oxyeratium* van Water, ende Azijn. Dan als het vloeyen sterck voortgaet, ende al een groote plaets begrepen heeft, dan soude dat schadelick wesen, insonderheydt soo sulcks wat te lang vervolght wierde. Soo hebben wy onlangs gesien, dat daer door den tweeden dagh het Kout-vyer in een Been by den Enckel gekomen was, het welck met geen Pappen alleen, maer met Scherven, ende s'cheyden konde tot genesinge komen.

In 't laetste van 't beginsel, ende het vermeerderen, kan men gebruycken, een Pap van *kruym* van *Wittebroodts* in *Sotte-melck* gezoden, ende daer dan *Olye* van *Rosen*, van *Dil*, ofte van *Camillen*, met een weynigh *Saffraen*, onder geroert.

In Rillstandt sal men konnen gebruycken een Pap van *Huemsst-wortels*, ofte *witte Lelyen*, morw in *dick Bier* gekookt, dan gestampt, ende daer by gemengt *Olye*, ofte versche *Boter*, met wat *Lijnzaet-meel*, ende een *Doyter*.

In 't afgaen, kan men een *Stoving*, ofte *Pap* maecken van *Maluwe*, *Glas-kruys*, *Alffen*, *Vlier-bloemen*, ende *Boonen-meel*.

Dit staet noch van de middelen, die verteeren, ofte doen verdwijnen, aen te merken. Indien de vochtigheydt dicker is, dan dat die selfde middelen daer op haer werck souden mogen doen, in sulcke gelegentheydt moet sy eerst driftigh, ende bequaem tot het verdwijnen gemaect werden, het welck geschiet door versachtende dingen. Ende dan en dient men niet alleen te laten de verhitte ende droogende Heel-middelen, dewijl sy de dunne vochtigheydt, die in 't Geswel is, verteeren, ende doen verdwijnen; ende de stoffe die 't Geswel veroorsaect, verharden, ende alsoo ongeneeslick maecken: dan men moet oock gebruycken soodanige versachtende middelen, die matelick werm zijn, ende met eenen niet en droogen; maer liever vervochtigen, gelijk daer zijn *Hoender-vet*, *Ganse-vet*, *Huemsst-wortelen*, ende van *witte Lelyen*, *Maluwe*, *Lijn-zaet*, *Ammoniacum*, &c. Ende aldus komt de stoffe, door ongevoelick uytwaessenen, tot verdwijnen.

Maer gevoelick werdt de oorsaek geloft met *Scherven*, ofte *Opnen*, als sy tot etter gebracht is. Hier staet wel te letten, ofte de stoffe wel kan in etter veranderen, ofte niet. Want als het Sweeren voor handen is, dan en heeft het Scherven geen plaetsch. Maer indien de vochtigheydt tot geen etter en komt, ende dat 'er geen hope en is, dat sy met eenige middelen sal konnen verdwenen werden, dan magh men komen tot Scherven, ende Koppen, die diep trecken, oock 't gene, dat hem tot hardigheydt begint te setten. Soo dat sulcks gantsch niet en dient in 't beginsel gedaen te wesen; maer alleen als het lichaam wel gesuyvert is, ende 't Geswel stil staet, ende niet te vreesen en is, dat door de pijn, die het Scherven verweckt, een nieuwe toevloeying sal voortkomen, ende dan oock alleen, als 'er na het ge-

bruyck van andere middelen, noch wat van 't overgeblevene uyt te trecken is. Maer hier toe gebruyckt men selden het Scherven. Dan de gemeenste ende seeckerste genesinge van een Bloedt-geswel, ofte Onsteeking is, dat men de ingesoncken stoffe door de verhaelde middelen, doet verdwijnen; ende als men daer toe niet en kan komen, dat men dan ingaet den anderen wegh, dat is door etter-maecten ende door-sweeren, waer van in 't laetst-voorgaende Capittel gesproocken is, ende die in 't II. Capittel van 't I. Deel der *Heel-konste* zijn beschreven. Na het suyveren, komt men tot toeheelen, ende vel maecten; gelijk breeder in de wonden sal werden aangewesen.

Ende dit alles is geseft van een suyver Bloedt-geswel. Maer wanneer de Onsteeking niet suyver en is, ende heelt na den aert van de Roos, *Oidema*, ofte een hardigheydt, dan moeten daer by vermengt werden Heel-middelen, die met die Geswellen over een komen, met dat bespreck nochtans, dat de gene, die op het Bloedt-geswel sien, de overhandt hebben.

9. Wat de *Maniere van Leven* betreft. Hier dient geschouwt heete *Lucht*, als oock *Spijs* die al te heet is, gelijk *Loock*, *Ajuyn*, *Wilt-gebraet*, ende ander *Vleysch*, daer *Peper*, ofte ander *Kruyt* by gedaen wert, die mede noch door veelte, noch door selfstandigheydt, al te veel voedsel en geeft, waer door dan meerder bloet soude voortkomen: maer moet gebruyckt werden *Soberheydt*, ende *Kolt*, die vochtigh, ende verkoelende is, als *doorgeslagen Gerste*, gemengt onder *slap-gezouten Schapen*, ofte *Hoender-nat*, daer te voren *Suyring*, *Lattouw*, *Endivye*, ofte *onrijpe Druyven* in gestooft zijn; ofte daer *Kruys-besjen*, (na den tijdt) *Citroen-sap*, ofte *Verjus* by gedaen is; ende wanneer het bloedt, gantsch dun, ende heet zijnde, wat meerder verdickinge verveyscht, met *Sap* van *suivre Granaet-appelen*, ende *Porcelayne* gestooft. De *Wijn* is hier gantsch onbequaem, als toevloeying verwekkende, ende het bloedt onsteekkende: dan de gene, die haer, door de gewoonte, van den *Wijn* niet en konnen onthouden, mogen op haer eten een glaesjen van den dunsten drincken. Andere sal *Gersten-water*, ofte *kleyn Bier* beter wesen. Ende om geen meerder toevloeying te verwecken, staet wel te wachten, voor stercke beweginge des lichaems, insonderheydt van het geswollen Deel, gramschap, korts aen den eten te slapen, byslapen, ende dat men niet gefloten van lichaam en is.

Het VI. Capittel.

VLEYSCH-GESWELLEN.

1. *Swaer-lijvigheydt*,
2. *Oorsaecken*,
3. *Ken-teykenen*,
4. *Voor-teykenen*,
5. *Genesinge*,

6. Maniere van Leven.

7. Vleysigen Aenwas; Sijn begin, groeyen, ende afsnijden.

WY hebben gehandelt van het onsteecken Bloet-
gefwel; maer het gebeurt somtijds, dat het
bloedt, als stoffe van het Vleysch, een algemeene-
gefwel maectt over 't geheele lichaem, 't welck *Swaer-
lijvighydt* genoemt wert, ofte in een bysonder plaet-
sche, gelijk van buyten in eenen *Vleysigen Aenwas*,
waer van wy terstondt een merckelick exempel sullen
bybrengen, en in een *Vleysch breuck*, die hier na, onder
d'andere soorten van Scheursel sal beschreven werden.

1. *Swaerlijvighydt* noemen wy, als het lichaem
soo dapper aenneemt, dat het in sijn werckinge daer
door verhindert, ende belet wert. Soo verhaelt *Ga-
lenus*, in sijn boeck van 't onderscheyt der Siekten, van
een, wiens lichaem soo seer uytgegroeit was, dat hy
hem niet en konde verroeten. Ende wy lesen van an-
dere, die in onse Eeuwe drie, vier, ja ontrent vijf hon-
dert pont gewogen hebben, met sulcken beswaernisse,
dat sy niet alleen haer niet en konden bewegen, maer
naeuwlicks den adem halen.

2. De *naeste Oorsaek* van de *Swaerlijvighydt* is
overtolligh Vleysch, ende Vet, spruytende uyt goet en-
de vet bloedt, in een lichaem, dat van naturen gema-
ticht, ofte werm ende vocht is, ende meest door ge-
bruyck van veel, ende voedtsame Spijse. Want men
siet somtijds, dat groote Eters wel mager blijven, en-
de andere, die niet veel en eten, vet werden: het welck
aenkomt op de bysondere nature van 't lichaem, ende de
gematigheydt der Deelen, die het voedtsel koocken, ver-
deelen, ende aenplacken.

Tot de *Swaerlijvighydt* helpt oock veel, voor uyer-
licke Oorsaek, *Ledigheyt*, waer door weynigh bloedt
verteert, ende de overtolligheyt niet uyt en waesfemt,
maer in 't lichaem verblijft, ende het selve te overvloe-
digh groeyfel aenbrengt: als oock gewoonlicke *Lofinge*
opgeslopt, gelijk van *Speen*, ende *Stonden*: ende in
lichamen die heet zijn, soodanigen spijsse, die de hitte
van 't bloedt kunnen maigen. Ende daer op slaet het
gene *Galenus* schrijft, dat de lichamen die wat na de
koelte, ende vochtigheydt trecken, vet werden. Het
welck *Prosper Alpinus* bevestigt in sijn 9. Capittel van
de Genees-konste der Egyptenacs, seggende, dat de
lichamen der selviger, als wonende onder eenen seer
heeten, ende droogen hemel, uyt soodanigen lucht heet
ende droogh zijn: maer dewijl sy de hitte, ende droogh-
te verminderen met gestadigh Water te drincken, met
verkoelende Spijse, ende Badstoven van werm Wa-
ter, soo uytermaten Vet werden, dat hy nergens soo
veel gantsch vette Mans gesien en heeft, als in groot
Cayro: alwaer vele grooter, ende dicker Borsten heb-
ben, als de grootste van andere Vrouwen.

3. De *Ken-teycken* wijsen haer selven: alsoo de
Swaerlijvighydt met de oogen gesien wert.

4. De *Voor-teycken* vereytschen meerder onder-
richt: *Swaerlijvighydt*, ende overtolligh Vet sluyt de
Vaten, benaauwt de Borst, ende dien volgende den
Adem, waer door sommige ofte schierlick komen te
slicken, ofte altijd door de banck soo lang niet en le-
ven, als de matigh dunne, ofte magere. Soodanige
zijn oock veeltijds onvruchtbaer, om dat haer belse
Bloet, tot Vleysch, ende Vet vergaet, ende het overige
slap ende waterachtigh is, gelijk den Arabischen
Avicenna schrijft 4. 7. 4. 5. *Aristoteles* in sijn 1. Boeck
van de Teelinge der Dieren op 't 18. Capittel, ende in 't
2. Boeck van de Deelen der selviger op 't 15. Capittel,
geeft de selfde reden, te weten, waerom dat vette Mans
niet en teelen, ende vette Vrouwen niet swanger en wer-
den, dewijl het zaet gemaectt wert uyt het suyverste
Bloedt, ende dat, seyt hy, het vette van 't Bloedt, het
welck in zaet most veranderen, allegader tot Vet gaet.
Op de Vrouwen stelt *Hippocrates* noch een ander oor-
saeck in de 46. Kortbondige Spreucke van sijn vijfde
Boeck: *De gene, die onnatuurlick dick zijnde, niet en ont-
fangen, in deselve werdt de krop van de Lijf-moeder in-
gedrukt, ende sy en dragen niet, voor al eer sy dum werden.*
De reden geeft *Hippocrates* selve in sijn boeck van de
Vrouwe-siekten: *Als sy onnatuurlick dick werden, dan
en ontfangen sy niet. Want het dicke Net, leggende op de
krop van de Lijfmoeder, druckt het selve soo, dat 'er niet ont-
fangen kan werden.* Het welck niet en betert, als wannet
door afgaen van die sware vettigheyt, de wegh meerder
opeening krijgt, ende daer door 't zaet scheut kan hebben.

5. Al is de groey seer qualick geheel te benemen,
ofte, als sulcks met kracht van sterke genees-midde-
len soude gedaen werden, het een quaet op het ander
soude volgen: soo kan even wel de selve ten deele ge-
steuyt, ende tegen gehouden werden, door middelen,
die het weelderigh groeyen van 't Bloedt verminderen,
gelijk zijn twee drie mael 's jaers Ader-laten, ende
Koppen, in de gene die het suyver Bloedt *Swaerlij-
vigh* maectt: maer die met weynigh Bloet dapper Vet
zijn, gelijk ick dickwils gesien hebbe in ontlede ne lic-
hamen, is beter, alle maent te gebruycken *Pillen Ruffi*
een vierendeel-loot, met een half scrupel *Salpiter*; ende
alle morgen een roemer *Alffen-wijn*, daer *Water afrij-
vende* kruyden, beschreven in 't 17. Cap. en 4. Boeck
des 1. Deels van den *Schat der Onge-somheyt*, opgesien
hebben. *Galenus* prijft seer het wuijen met scherpe
doecken. Ende *Plinius* verhaelt in 't 11. Boeck van
sijn Nat. historye op 't 17. Capittel, dat de soon van *L.
Apronius*, Romeynsche Borgemeester, 't Vet afge-
trocken is, met verlichtinge van 't lichaem, dat te vo-
ren door den last, onbeweeghlick was geweest. Dan
dit en sal om de wreedythet niet licht van yemands na-
gevolght, noch, om het gevaer, van een Genees-her
aengeraden werden.

6. In dese gelegentheydt komt het meest aen op een goe-
de *Maniere van Leven*. Voor-eerst dan sullen de *Swaer-
lijvige*, haer, soo veel mogelick is, des Somers bege-
ven

ven in heete *Lucht*, alsof de selve niet alleen het *Bloed*, ende *Vet* verdrooght, maer oock den grooten etenslust vermindert, ende het rasch verteeren van de spijske war tegen houdt. Des *Winters* is 't oock beter by een goet vyer te zijn, als in de kouw, de welke de onsenlike tocht gaetjens sluyt; waer door dan alles binnen gehouden werdt, ende de begeerte tot eten verweckt: het welck ondienstigh soude wesen, alsof de soberheyt in eten, ende drincken hier dapper in achtginge moet genomen werden. Ende sulcks noch in *Spijske*, die weynigh voedsel geeft, als *Moerskruyt*; die drooghis, als *gedrooghte Visch*; die een open lijf houdt, als *Pruymen*, ende foodanige andere, als in den *Schat der Gesontheyt* beschreven zijn. Hier dient de kleinste *Wijn*, het dunste *Bier*, ende hoe ouder, hoe beter, dewijl selfs oock *Azijn* daer toe grooendienst doet. Soo getuyghet *Fam. Sirada* in het 8. Boeck van sijn noyt genoegh gepresen historye, die hy te Roomen van onse Nederlandtsche Oorlogen gemaect heeft, dat de vermaerde krijsghelt *Chiapin Vielti*, Marckgrave van *Cetone*, ende den Hertoge van *Alve* bygevoeght, zijnde boven maten Swaertlijvigh, ende soo *Vet*, ende dick van *Buyck*, dat hy den selven, met een swachtel om den hals, moest opschorten, ende daer in, als in den Oorlogh hinderlick, verdriet krijgende, sijn selven de *Wijn* gantsch onthiel, ende daer na al sijn leven niet als *Azijn* en dronck; waer door hy rancker werde, ende sijn lichaem seven-entachtigh pont af nam. Ledigheyt, ende lange slaep moet hier gemijt werden. Maer het lichaem dient door alle *Offeninge* beweeght; sonder selfs het *Byslapen* af te slaen.

7. Wy komen nu tot den *Vleyghen Aenwas*, die wonderbaerlick groot gegroeyt, ende geluckelick geenesen is. Een *Vrouwe*, swanger zijnde, werde in haer

plaets hadde het dochterken, daer sy van verlosste, elf, of twaelf *Puyfckens*, gelijk kleyne *Wratten*, die niet en vergrooteden, als na haer tweede kraem, oudt zijnde drie-en-twintigh jaer, tot haren ouderdom van vierende-veertigh jaer, dat het afgeset werde. Drie jaer te voren, was in 't *Geswel* een *Pest-kole* geslagen, ende die genesen zijnde, nam het ongelijck meerder toe, als het te voren gedaen hadde. Den hals van desen *Aenwas*, heel dick zijnde, (gelijck hier afgebeeld is) werde seer vast gebonden, ende 's anderendaeghs, door den ervarenen, ende loffelicken heel-meester *Nicolaes Scavart*, met een krom mes, koestigh afgesneden, niet sonder een groote bloedstorting (alsof my de *Aderen* dochten by-na de dicke van een pinck te hebben) de welke terstondt door *Bloed* stelpende middelen, in 't 13. Capittel des 1. Deels van de *Heel-konste* beschreven, tegen gehouden werde. Soude anders sonder twijfel onder onse handen dootd gebloeyt hebben. Kreegh even wel 's avondts de *Sprouw*, ende werden ydel van *Hoofst*, dan beyde genas; gelijk oock, door gewoonlike *Heel-middelen* allenckens de plaetsche, daer den *Aenwas*, die, niet tegenstaende soo veel verloren bloedt, noch seven-en-twintigh pont woegh. Dit is nu geleden achrien jaer, sonder dat de *Vrouwe*, die noch leeft, eenigh mangel sedert gehadt heeft.

Het VII. Capittel.

- BOESEM, ofte HOLLIGHEYT,
1. Benaminge, ende Beschrijvinge,
 2. Oorsaecken,
 3. Onderscheyt,
 4. Ken-teyckenen,
 5. Voor-teyckenen,
 6. Geneesinge,

HEt gebeurt dickwils, dat de etter in een *Aposteumy*, het zy dat sy niet by tijds geloofst en werdt, ofte dat 'er gestadigh nieuwe vochtigheyt in sackt, door haer scherpigheyt de selfde onder-graefst, ende alsof een holligheyt, ofte diepte maeckt, die by de *Grieken* daerom *κάλπη*, by de *Latijnsche* *Simus* genoemt werdt: de welke wy, haer beteykening volgende, met den naem van *Boesem*, al hier sullen beschrijven. Want gelijk uyt ons Landt de overtollige vochtigheyt in een *Boesem* gemaect, ende dan daer na uyt den selfden geloofst werdt: even eens gaet het met de vochtigheden onses lichaems, die gemeenlick na de swackste, ende leeghste *Deelen* haren loop hebben, insonderheyt daer alreede holligheyt is, alwaer sy dan noch dieper graven, sonder van buyten, daer het nauwer is, wijder opening te versorgen.

2. De voornaemste oorsaeck van dese holligheyt, is etter, die door versuym te lange in de *Aposteumy* verhouden werdt, ofte dat de selfde, na het uytloopen van de

hengelicht geslagen met een *Ossen-longe*; waer door sy verschrickende, haer handt (gelijck der *Vrouwen* gewoonte is) streeck achter aen haer *Dye*. Op de selfde

de etter niet genoeg gefuyvert en is . Want als een Geswel aen 't Sweeren komt , ende dat de etter al van 't goede gefcheyden , ende wel gekoocht zijnde , niet terftondt uytgelaten en werdt , soo krijght hy een fcherpe , ende in-etende kracht , waer door hy den wegh , die hem van buyten gefloten is , binnen foeckt , ende verwijdt eerst de holligheydt daer hy in befloten is , ende , daer na alderhande overtollige vochtigheydt , uyt de naefte Deelen , ende het gantsche lichaem , hem toevallende , is gedrukt nader , ende naeuwer plaetschen te foecken , die wy *Fiftelen* , ende loopende gaten noemen ; waer van in 't volgende Capittel fal gehandelt werden .

3. De holligheydt is niet even-eens , maer seer verscheydelick . Want sommige valt kleyn , ende kort , andere wijdt , ende diep : eenige gaet recht , andere krom , ende winckelachtigh , gelijk de Conijns-hollen .

4. Aen de kennisse van dit onderscheydt is veel gelegen , om tot de genesinge te komen ; ende die werdt gekregen , door het peylen met een Proef-yfer , ofte Walsche-keersken , sachtelick in de holligheydt gesteecken .

5. Wat de *Voor-teykenen* belangt : die konnen hier , gelijk in alle Sweeringen , voor goet genomen werden , als de etter weynigh , ende goet is , ende de plaets sonder pijn : in tegendeel , als het anders gaet . De holligheydt , die haer om leegh na buyten streckt , is beter te genesen , om dat de etter , door foodanige opening , lichter kan geloofst werden ; maer uyt de gene , die diep nedersackt , en is de etter soo wel niet uyt te krijgen , ende lang in blijvende , krijght een fcherpigheydt , die in-eet , ende de holligheydt allencxkens holder maectt , ende hoe langer , hoe dieper door-mijnt , tot dat ten laetsten , aen het uytgeholde , ende uytgegraven vleysch , harde kanten opstaen , die in loopende gaten veranderen .

6. De *Genesinge* bestaet , gelijk in wonden , om de afgewecken Deelen te versamelen , ende de holligheydt met Vleysch te vollen . Voor al eer daer toe te komen , moet eerst gesien werden , hoe de holligheydt gelegen is . Indien sy soo staet , dat sy door de opening , die alreede is , haer niet en kan ontlasten , in sulcken geval , moet onder , ofte aen de weder-zijde een ander gemaectt werden , om daer door de vuyligheydt af te laten . Daer na dient de holligheydt gefuyvert met Wiecken , die bestreecken zijn met *Honich van Rosen* , daer een weynigh poeyer van *Alvè* onder gemengt is , ofte *Vng. Apostolorum* , ende , als sy noch vuylde is , met *Aegyptiacum* ; ofte andere , beschreven in 't 12. Capittel van het eerste Deel . Doch indien dat de opening te naeuw was , ende de holligheden te veel , om daer Wiecken in te brengen , dan sal men een suyverend afzietfel , van de gemelte droogen daer in speuyten , als by voorbeeldt , van *Allfen* , *kleyne Santorie* , *Iuffrouwmerck* , in *Wijn* gezoden , ende daer dan *Honich van Rosen* , ofte de gemelte *Salven* , na gelegentheydt , onder gemengt .

De holligheydt wel gefuyvert zijnde , werdt voorder genesen , als alle wonden , door Vleysch-toe-heelende ,

ende Vel-maekende middelen , aengewesen in 't 14. 15. ende 16. Capittel van 't I. Deel der *Heel-konste* .

Het VIII. Capittel.

FISTEL , ofte LOOPERT GAT .

1. *Benaminge , ende Beschrijvinge ,*
2. *Oorsaecken ,*
3. *Onderscheydt ,*
4. *Ken-teykenen ,*
5. *Voor-teykenen ,*
6. *Genesinge .*
7. *Exempel van een verjaerde Fistel ontrent de Blaas , geheelt .*
8. *Maniere van Leven .*

WAnneer de laetst-beschreven Holligheydt niet haest en komt te heelen , dan eet de etter al verder in , ende doorgraeft haer in verscheyde wegen , niet anders als Pijpen , daerom oock genaemt in 't Grieks *Σύριξ* in 't Latijn *Fistula* , welken naem mede in andere talen , als oock by ons , met *Fistel* , bekend is : zijnde een holle , lange , diepe , ende pijs-gewijse Sweeringe , met harde kanten rontsom belet .

2. De *Fistels* , ofte loopende gaten (die wy soo noemen , om dat sy altijd dragen , ende etter geven) strecken haren *Oorspronck* meest uyt de verhaelde Holligheden , ofte ander *Aposteunen* . Want a's de selvige , het zy door onsuiverheydt des lichaems , ende overvloedt van quade vochtigheden , het zy door onwetenheydt van de Meester , te lang onder handen blijven , ende niet wel genesen en werden , soo geraecken sy door de in-etende etter , allencxkens dieper , ende hardt .

3. Daer is een groot *Onderscheydt* in de *Fistelen* . Want de een is dieper , als de ander . Sommige gaen recht in , sommige scheuns ende dwers . Sommige zijn enckel , sommige maecten van een begin veel wegen . Sommige eyndigen aen 't Been , sommige aen een *Zenuwachtigh* deel , andere aen *Aderen* , ofte *Slagadere* .

4 [Aengaende de *Ken-teykenen* :] De *Fistelen* werden mede ondersocht , ende nagespoort , hoe verre haer loop-gaten strecken , door een *Prout* , ofte *Proef-yfer* . Het welck niet wel in 't werck en kan gestelt werden , wanneer de *Fistel* te krom loopt . Dan in sulcken geval , sal men een lang stucxken *Loot* nemen , ofte liever een *Walschen-keersken* , dat buygen kan , ende 't selve in de *Fistel* brengen . Hier benevens is het vleysch , dat rontsom de *Fistel* staet , bleyck , droogh , hardt , ende sonder , ofte met weynigh pijn , 't en ware dat se ontrent een *Zenuwe* quam . De etter , daer uyt komende , is raeuw , ende somtijds met *stanc* . Of 'er nu een , ofte meerder holligheden zijn , moet met het *Proef-yfer* gepeylt werden , sulcks oock somtijds te kennen gegeven werdt , door de etter . Want indien dat 'er

dat 'er meerder etter uyt komt, als waerschienlick is, dat 'er in een holligheydt kan groeyen ofte gehouden werden, ofte indien, als de Siecke sijn lichaem omkeert, de etter, die te voren in gebleven was, wederom begint uyt te loopen; sulcks is een teycken, dat 'er meerder holligheden zijn, ende dat de Fistel dieper ingaet. Maer indien de Fistel veel openingen opgeworpen heeft, dan en kan men soo wel niet ondervinden met het Proef-yser, of 'er een, ofte meerder Fistelen zijn; dan in sulcke gelegenheydt moet men eenige vochtigheydt door een van de gaten inspreuyten, de welcke, by aldien se door alle de gaten wederom uytvloeyt; sulcks is een teycken, dat 'er maer eene Fistel en is. Maer indien de selve door alle de gaten niet uyt en loopt, als dan zijnder meerder Fistelen. Het welck oock de verwe van 't gene uytloopt, betuyght. Want by aldien de vochtigheydt, die door meerder openingen uytvloeyt, van eenderhande verwe is, sulcks beteekent dat 'er maer een Fistel en is. Maer indien se verscheydelick geveert is, dat wijst meerder getal aen. Maer hoe verre dat de Fistelen reycken, ende aen wat Deel dat se ophouden, ofte steuyten, werdt aldus bekent: Indien het gene, 't welck met het Proef-yser geraeckt werdt, sacht is, ende d'etter, die het geeft, wit, ende veel is, sulcks beteekent, dat de Fistel alleen door het Vleysch gaet. Maer als de selvige een Zenuwe raect, dan valt 'er groote pijn, wanneer men de diepte navorscht, ende de etter, die daer uyt komt, is wel wit, maer dunder, ende weyniger; ende de werkinge van dat Deel, daer de Zenuwe na toe gaet, valt veel trager. By aldien de Fistel tot het Been toe komt, dan valt 'er pijn in 't onderfoecken, ende 't gene, daer het Proef-yser tegen sloot, is hart, ende houdt tegen. Het welck oock even, ende gelijk bevonden wert, indien dat 'er noch geen *Caries*, ofte bedervinge in 't Been en is. Dan als de verdorventheydt het Been mede aengetaft heeft, dan wert het in 't aenroeren rouw ende ongelijk bevonden, ende de uytvloeyende etter is bruyn, ende stinckende. Maer wanneer de Fistel een Ader, ofte Slagh-ader komt te raecken, ende dat die noch niet door-gegeten is, dan komt 'er etterige vochtigheydt uyt, als gift. Want het bloedt door de onsenlike gaetjens uytwaessende, wert vermengt met de vochtigheydt van de Sweeringe, ende daer van wert het gene uytloopt, giftachtigh. Dan als een Ader, ofte Slagh-ader door-gegeten is: soo geeft se somtijds bloedt uyt; rooder, ende al springende, als het uyt een Slagh-ader komt; dicker, ende bruynder, uyt een Ader.

5. Wy komen nu tot de *Voor-teycken*. Slechte, ende vassche Fistelen, alleen zijnde in vleysige Deelen, niet diep, in jonge, ende wel-gestelde lichamen, werden lichtelicker genesen: maer beswaerlicker, in de welcke veel Deelen door-gegeten zijn, welckers gront, door verscheyden holligheden niet wel te slicken en is, die dicht aen de voornaemste leden leggen, in oude luyden, ende die met quade vochtigheden beladen zijn. Gelijck oock quaet vallen, ende niet alleen swaerlick om

te genesen, maer by na ongeneeslick, die (gelijck *Guido* wel schrijft) diep, krom, ende veroudert zijn; die bereycken tot de beginfelen van de Spieren, tot Aderen, Slagh-aderen, Zenuwen, Beenderen, Kneuckels, Wervel-beenderen van den Rug: als oock die geraecken tot in de openheydt van de Borst, ofte den Buyck, ende die komen tot het Ingewandt, de Longen, Lijf-moeder, Dermen, ende Blaes. Want foodanige Fistelen ofte en konnen de genees-middelen niet verdragen, ofte de selvige en vermogen soo verre niet te reycken. Ja daer zijn sommige Fistelen, die niet genesen en moeten werden; te weten, de gene, die veroudert zijn, ende verre gelegen van de voornaemste Deelen, ende door de welcke de overtollige, ende quade vochtigheden een geruymen tijdt gewent zijn haer te suyveren. Want alloo de selve, door haer ontlastinge, het lichaem voor vele sieckten beschermen, en dienen gantsch niet gesloten, ende souden gesloten zijnde, als groot ongemack veroorsaekende, wederom moeten geopent werden.

6. De *Genesinge* der Fistelen is tweederley, de eene is recht ende volkomen, die se van de groot op met haer oorfaecken wech neemt, de andere onvolkomen, die men *Palliativa* noemt, te weten, wanneer de Fistel van binnen verdrooght, ende van buyten toegesloten wert, blijvende niet-te-min noch de holligheydt. Welcke maniere van heelen niet geheel mispresen wert van *Aquapendens*, schrijvende dat hem de selve somtijds wel geluckt is, hoe wel niet altijds.

Dese genesinge gaet aldus toe: Na dat het lichaem wel gesuyvert, ende eene bequame maniere van leven voorgeschreven is, maect men een Wieck, van een nieuwe Spongje, nat in eenigh dapper opdroogende Water, gelijck Loogh, Kalck-water, ofte diergelijcke. Want door die middel stuyt de mont van de Fistel, soo dat se schijnt genesen te wesen, die oock wel somtijds door hulpe van de natuyrlieke wermte gantsch toeheelt: maer meesten tijdt soo lange alleen toe en blijft, als geen overtollige vochtigheden in het lichaem vergadert en werden. Want wanneer dat 'er wederom eenige vochtigheydt in de holte by een komt, dan gaet de Fistel wederom open.

Maer tot de rechte genesinge dient (beneffens een goede maniere van leven, die teistont sal werden aengewesen, ende na dat het lichaem, door een af-settende middel, ofte *Purgatie*, wel ontlast is) gebruyckt tweemaal daeghs dese [volgende] drack:

N. *Geraspt Palmen-hout*, 2 onsen,
Bladeren van Agrimonye,
Weeghbre,
Eeren-prijs,
Savel-boom,
Paerde-saert, van elck een hant vol;
 koocht dit in een kan witte *Wijn*, ofte *Water*, soo daer
Koorische, ofte eenige *histe* by is,

[Tot een Drack.]

O Ende

Ende by aldien vereyft wert, dat desen drack noch stercker zy, soo kan men, elcke reys, daer onder mengen een half scrupel *Kreeften-oogen*; alsoo de selvige, gelijk oock den *Savel-boom*, die in den drack komt, seer bequaem zijn om bedorven Been, Etter, bedorven Aderen, ende diergelijke, uyt te werpen.

Daer na moet men voor al sijn best doen, om den *Callus*, ofte 't geen rontsom in de Fistel vereelt is, wech te nemen. Maer alsoo het opbrengen van de middelen, om sulcks te doen, meestendeel belet werdt, door de nauwe mont, ofte opening van de Fistel, soo dient de selvige gewijdt, ende breeder geopent. Sulcks kan geschieden door *Vyer*, door *Yser*, ofte bequaemlicker, ende sonder pijn door *Wiecken* van een *Spongye*, van *Mersch van Vlier*, *Wortel van Gemiane*, van wilde *Wynngaert*, van *Aristolochye*, ofte oock van *gedroogde Knollen*. Want die langwerpigh, ende voor scherp gemaect, in de Fistel gebracht zijnde, trecken in haer de vochtighey van de Fistel, waer door sy swellende, de opening alencxkens sonder pijn wijder maecten. De selvige *Wiecken* werden oock somtijds, als de hardighey het wijder-maecten tegenlaet, gedoopt, ofte gestreecken met sulcke middelen, die bequaem zijn om 't vereelde wech te nemen. Want den uyerlicken mont van de Fistel vereelt voornamelick, ende eerst in de Huydt selve, als de welke lichtelicker verhardt, ende verdunt, dan het *Vleysch*, 't welck sachter is, ende de overtolligheden, ende toevloeyende vochtigheden met minder schade ontfangt. Het gebeurt even wel somtijds, dat oock het *Vleysch* selve, in de hollighey, komt te verelen. De vereeltheyt, die in den mont van de Fistel is, kan men sien ezde tasten. Maer de gene, die in de hollighey selve is, moet door het *Proef-yser* ondervonden werden. Want wanneer het selve daer in gebracht wert, soo en is 'er geen ofte luttel pijn, daer en komt geen bloedt uyt, ende men voelt eenige hardighey, by aldien daer vereeltheyt is. Maer die niet zijnde, soo wert 'er door het voelen pijn verweckt, daer komt bloedt uyt, ende men verneemt geene hardighey.

Waer nu de vereeltheyt is, daer moets van daen genomen werden, 't welck geschiet, ofte door *Heel-middelen*, ofte door *Yser*, ofte door *Vyer*. Van de heel-middelen moet men somtijds de sachtste nemen, als daer zijn de *Versachtende*, ende *Verdrijvende*; somtijds stercker, gelijk zijn de *Suyverende*; somtijds de sterckste, als de *Brandende*, allegader beschreven in 't eerste Deel der *Heel-konste*. In kindtsche jaren, ende sacht vleysch, zijn genoegh de versachtende; die de hardigheydt, ende de vast-klevende stoffe, waer uyt de vereeltheydt groeyt, wech nemen; waer by men dan oock van de suyverende wat magh vermengen. Soodanigh zijn, *Aesch van Vijgen* met *Ganse-zet* gemengt: een afzietfel van *Varen-wortelen*, ende van *Agrimony*, *Diachylum magnum*, *Vnguentum Apostolorum*. Maer men heeft gemeenlick al stercker van doen, die door suyveren, ofte oock door branden de vereeltheyt verteeren. Stercker zijn de *Wortel van*

Spondylium, rontsom afgeschraep, de wortel van *Asphodelus*, *Serpentaria*, *Bryonia*, een afzietfel van *Lupinen*, ende insonderheydt *Centaurium minus*. Sommige raden oock de Fistel te vullen met den wortel van *swart Nieskruyt*, ende dat drie dagen na malkander. Maer *Ammonius Chalmetius* (een versocht Fransch Heel-meester, wiens Handt-boeck der Heel-konste onlangs in Nederlandts uytgekomen is) waerschouwt ons in sijn 13. Capittel, dat de *Nies-wortel* geen goet heel-middel is, insonderheydt indien de Fistel haer geset heeft in eenigh deel van de Borst. Want als hy maer eens een Fistel van den Rugh-graet, ontrent de plaets van 't Hert met de wortel gevult hadde, soo ginck de Siecken gestadigh van sijn selven. Noch stercker zijn *Vng. Egyptiacum*, gebrands *Koper-root*, *Precipitaet*, *Olye van Swavel*, *Trochisci de minio*, *Chalcitis*, *Misy*, *Sory*, uyt de welke men tot sijn gebruyck gemengelde kan maecten. Is al van oudts seer gepresen 't gene gemaect werdt van een deel *Ammoniacum* in stercken *Azijn* gesmolten, ende dan vermengt met drie deelen *Spaensgroen*. Ende die het noch stercker hebben moet, magh daer by doen *Precipitaet*, anderhalf drachme. Ofte

N. *Vng. Egyptiaci*, 1; onse,
Sublumaet, 1; drachme,
Weeghbte-water, 3 onzen,
Rosen-water, 2 onzen,
Loogh, 1 onse,
 te samen opgeknoekt

[Tot een Salsken.]

Indien even wel het bequaem by-brengen van dese middelen, gelijk dickwils gebeurt, door de nauwte, ende diepte van de Fistel, belet werdt, soo moet men de selvige ofte geheel openen, ofte de middelen tot de grondt toe inschieten. Als men voor heeft, de Fistel te openen, soo moet men eerst het *Proef-yser* daer in stecken, ende op het selve de openinge doen. Maer by aldien men niet en vermagh de geheele Fistel te openen, soo sal men daer heel-middelen in brengen; ende die ofte nat, ofte droogh. De natte werden daer in gespreuyt, ende vermengt met *Loogh*, *Mede*, *Zout-water*, *Kalk-water*, ofte *Voorloop van Brandewijn*, die sonderling bequaem is, met andere gemengt zijnde, om alderhande vuyle Sweeringen te suyveren, ende op te droogen. De drooge heel-middelen werden tot sijn Poeyer gestooten, ende met een afgesneden schacht in de Fistel geblasen; voornamelick als de Fistel korter is, en binnen 't vleysch; maer by aldien se te lang is, soo magh se oock aen de weder-zijde geopent werden, om de middelen van beyde kanten, daer in te mogen brengen. Als dan en dient niet vergeten ('t welck in de genefinge van de holligheydt hier vorens oock vermaent is) dat de opening van de Fistel na beneden toekomt, op dat de vochtigheden daer te lichter souden mogen uytloopen.

Maer alsoo de Fistelen niet altijd en wijcken van heel-middelen, ende dat in dese saeck somtijds meer-

der voordeel getrocken werdt van 't Handt-werck, soo moet men oock al-te-met tot het Yfer, ende Vyer komen; te weten, na dat de geheele holligheydt geopent is. Het welck even wel niet en magh gedaen werden in de Fistelen, de welcke haer strecken tot groote Slagaderen, Zenuwen, Banden, 't Velleken dat de Ribben bekleedt, ofte diergelijke Deelen. Maer daer het geschieden magh, na dat de holligheydt door het Proef-yfer, ofte eenige ingelpeuyte vochtigheydt ondervonden is, soo sal men die geheel, soo groot sy is, openen. De Fistel geopent zijnde, soo sal men de vereeltheydt, ofte door Heel-middelen, ofte door de scherpte van een Scheer-mes, tot het goet Vleych toe afreken: het welck niet alleen uyt de verwe, maer oock uyt het bloedt, ende 't pijnelick gevoelen te kennen is. De selfde vereeltheydt, insonderhey die seer hardt is, wert vaerdiger, ende met minder pijn door een heet Yfer, ('t welck wy een *Cautery aethusal* noemen) wech genomen. Maer om dat het Vyer wat schrickelick staet, soo willen weynige daer aen. Ondertusschen, 't zy sulcks door *Causlike*, ofte brandende Heel-middelen, 't zy door Mes, ofte Vyer geschiedt, het Deel moet rondt-om bewaert werden, door een verkoelend ende te ruggedrijvende *Desinysf*, op dat de pijn geen onsteeckinge en veroorsaecke.

Als nu de Fistel aldus gebrandt, ende verdrooght is, soo sal men eenigh versachtende Heel-middel, om den koest af te wecken, daerop gebruycken. Maer soo de Fistel op eenigh Been uytkomt, soo dient men het selve, door het snijden bloot leggende, wel neerstelick te schrappen, ende al 't gene bedorven ende swart is, wech te nemen. Ende dat maer buyten aen. Want als de *Caries* dieper in 't been gegeten heeft, soo sal men de schilfer uyt snijden, indien hy van selfs niet volgen en wil. By aldien het Been tot het merch toe, ofte oock geheel bedorven is, soo sal men al 't gene bedorven is, uyt nemen; dan sulcks kan wel in kleyne beekens geschieden, maer niet in groote. Na dat het Been gesuyvert is, magh men komen tot Vleych-maeckende middelen. Ende by aldien de Fistel na deselvige niet en luyftert, sulcks is een teycken, dat al 't gene bedorven was, noch niet wech genomen is. Derhalven moet de Fistel noch dieper geopent werden, het Been noch beter afgeschrap, ende gesuyvert: ende als de Fistel dan noch niet en wil heelen, soo looptse sonder twijffel tot in 't binnenste van 't lichaem; alwaer haer ende niet na gespoort en kan werden. Derhalven moet men het werck de nature bevelen: de welcke men even wel kan te hulpe komen, met een Poerken van *gebrants Zout*, *Wijn-sten*, ende *Agariens*, te samen onder *Honich* vermengd, alsoo het selve de kracht heeft om gebroken ende verdorven Been uyt te wecken, quaet Vleych af te eten, ende de Fistel te helpen, gelijk *Nicol. Florent* getuyght.

De vereeltheyt wech genomen zijnde, indien dat 'er noch eenige vuyligheydt in is, soo sal men afvegende ende suuyverende middelen gebruycken, gelijk daer

zijn *Pimpinelle*, *Gulden-roede*, *kleyne Santorve*, *Alffen*, *Boonkens-Hool-wortel*, ende andere (in 't Eerste Deel der Heel-konste beschreven) met *Honich van Rosfen*, op Wiecken gestreeken, ofte met Voorloop van *Brandewijn* ingelpeuyt.

Als de Fistel wel gesuyvert is, werdt vorders toegeheelt, als ander Wonden.

7. Tot klaerder onderrichtinge sullen wy hier byvoegen, een aenmerckens-weerdigh voorbeeldt, van een *verjaerde Fistel ontrent de Blaes*, ende door wat middelen deselve geheelt is.

Een Man ontrent 33. jaren, vochtigh van aert, ende vol van quade vochtigheden, kreegh door een ongeluckigen val een *Vlccratie*, ofte versweering ontrent de Blaes, de welcke qualick genesen zijnde, verviel tot een Fistel, die in ses jaren van niemant en konde geholpen werden. Tot dat hy quam by Dr. *Faber*, Genees-heer van den Keyser, de welcke 't gebreck besende, bevondt de plaets gantsch vochtigh, vol Fistels, seer krom gaende, daer men met geenderhande Proef-yfer in en konde komen. Na dat hy voorsydt hadde, 't selve een gevaerlick werck te wesen, ende dat het seer swaerlick soude konnen tot heelen gebracht werden: soo leyde hy sijn genesinge even wel aen op de volgende aanwijfingen. Alsoo hy oordeelden, dat het gebreck hing aen de overtollige vochtigheydt des geheelen lichaems, ontstaende uyt een groote swackigheydt van Maegh, ende Lever, soo lette hy voor-eerst dat die vochtigheydt niet gestadigh toe en nam, ende dan, om die daeralreede was, door bequame genees-middelen wech te nemen, ende om het swacke Ingewandt wederom te stercken, ende ten laetsten om de Fistel van de hardigheydt, ende 't quaet vleych te suuyveren, ende dan toe te heelen.

Tot het eerste schreef hy hem voor een goede *Mantire van Leven*, om te schouwen vochtige ende koude lucht, als oock de mist, ende avondt-lucht. Niet al te lang, noch by daegh te slapen. Spijse te gebruycken, die werm ende droogh was, ofte van naturen, ofte door bereyden, ende toemaecten.

De overtollige vochtigheydt suuyverde hy met een afzietfel van *Salsa*, *Guaiac*, ende *China*, daer by doende *Epithymum*, *Melchoacan*, *Hermodyli*, met wat *Suycker* door een Hippocras-sack geleeckt. Hier van dronck de Siecke thien dagen lang eenen roomer, waer door hy sacht, ende sonder onsteltenis, suuyverde. Dit uyt zijnde, heeft *Faber* eenen anderen dranck doen maecten, om te sweeten, van *Guaiac*, ende *Salsa parilla*, met een weynigh *Sassaphras*, ende *Rasijnen*, door-gedaen met wat *Caneel*. Het eerste afzietfel liet hy hem drincken om te sweeten, het tweede voor dagelickchen dranck. Daer na dede hy hem gebruycken eenige Conserven, om de Maegh, ende Lever te verstercken.

Ondertusschen en waren de uytwendige Heel-middelen niet vergeten: maer is voor-eerst de mond van de Fistel gewijdt met het Merch van een Vlier-boom: daer na is de vereeltheydt wech genomen met *Phlegma spiritus*

Spiritus vitrioli. Ende doen gefuyvert met het volgende Water:

N. Wortels van Vijf-vinger-kruyt.

Weegbbre, van elcks 1 loot,

Bladeren van kleyne Santorje,

Rosmarijn, van elcks 3 handen vol,

Chamedrys,

Scabieuse, van elcks 1 hands vol,

Witte Wijn, 1 sloop.

Een weynigh te samen gekookt, ende dan 24 uyren geverweckt hebbende, door een Helm overgehaelt, ende genomen van dit Water $\frac{1}{2}$ onse,

Sap van Vrouw-merck,

Honich van Rosen, van elcks $\frac{1}{2}$ loots,

Aluyn,

Suycker, van elcks $\frac{1}{2}$ loots,

Dit aldus onder malkanderen vermengt

[Tot een Inspeuytsel.]

werde met een speuyt tot den gront van de Fistel gebracht.

Ten laetsten, om te heelen, ende vleysch te maecten, nam hy 6 onzen van dit Waterken, ende koochten daer in Aloë, Myrrha, Sarcocolla, van elcks een half loot. Ende op het gebreck een Plaester van *Oppodeldoch magnum Paracelsi* houdende, liet daer over leggen een Spongye, in 't voorz Water nat gemaect, ende wel nuytgedouwt, om de vochtigheyt, die uyt quam zijpen, te ontfangen.

Ende met dese middelen is 't gebreck genesen, gelijk D^r. *Horstius* getuyght.

7. Hier dient mede gelet op een goede Maniere van Leven, door de welke het groeyen, ende toevallen van de overtollige vochtigheyt mocht geweert werden. Soodanige is beschreven in den *Schat der Ongesontheydt*, 2. Deel, 1. Boeck, op het 23. Capittel van de Sinckingen; de welke aldaer kan nagelsen werden.

Het IX. Capittel.

ROSE,

1. Haer Benaminge,

2. Beschryvinge,

3. Oorsaecken,

4. Ken-teycken,

5. Voor-teycken,

6. Genevinge,

7. Maniere van Leven,

8. Middelen, om voor te komen.

Het geswel, dat uyt geen enckel, maer uyt galachtigh Bloedt ontstaet, werdt by ons, na de roode, ende roosachtige verwe, daer het de Huydt mede beschildert, *Rose* genaemt, gelijk wel lichtelick in 't Grieks *Erysipelas* (welcken naem by de Heel-meesters

gebruyckelick is) van *Erythros*, dat is roodt, hoe wel andere na eenen anderen oorspronck vorsehen. De Hooghduytschen heeten het om de selfde reden *Rotlauf* / als rasch, gelijk men bevint, met sijn roodigheyt voortloopende. Dan, om den Brandt, die het verweckt, voert het in verscheide talen den naem na het Vyer. *Hippocrates* noemt het $\pi\upsilon\rho\alpha\gamma\epsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma$, dat is *Wilt-vyer*; by *Sammonicus* werdt het beteyckent met den enckelen naem van *Ignis*, ofte *Vyer*; by *Columella*, *Plinius*, ende *Lucretius*, in de volgende verssen, met *Sacer ignis*, ofte *Heyligh vyer*; ende na den heyligen *Anthony* (als weeder, ende bescherm-heer van 't Vyer) by de Françoisen, *Le feu saint Antoine*, by de Italianen *Fuogo di sant Antonio*, by ons *S. Anthonis vyer*, ende by de Duytschen *Sant Anthonis feur*; als mede *Wetende raach* / *Bloch-feur* / ende *Fleg-feur* / om dat het soo voort loopt; ende met Koortsche uytveleckt.

2. Rose is een roosachtige roodtheydt met grooten brandt, ende steecte, over het lichaem voortloopende, meestendeel plat, somtijds de Huydt verheffende; bestaende uyt galachtigh Bloedt. De poët *Lucretius* beschrijft haer in sijn 6. boeck aldus met dese verssen:

Et simul ulceribus quasi inustis omne rubere

Corpus, ut est, per membra sacer cum diditur ignis.

3. De naeste Oorsaeck van de Rose is dun, scherps, ende galachtigh Bloedt, niet vry van eenige quaedaerdigheyt, uyt een onsteecken Lever, ende uyerlicke verhitende oorsaecken getrocken, schietende op de swackste Deelen, ende haer daer over verspreyende.

4. De Ken-teycken en zijn een voort-loopende roodigheyt over de Huydt, somtijds blaes-gewijs opgeswollen, insonderheyt in 't Aengesicht, ende in de Oogen soo verheven, dat sy als toegesloten zijn, ende het Hoofte schijnt eens soo dick te wesen, waer door de mensche niet kenbaer en is. Begint gemeenlick met eenige huyveringe, daer de Koortsche dan dadelick op volght, met een spannende, ende steeckende pijn.

5. Wy komen tot de Voor-teycken. Wanneer een Rose rontsom gaet, als een swachtel, daerom by *Plinius* *Zoster*, ende by *Scribonius Largus* genoemt *Zona*, by ons *Omloop*, ende sulcks in 't midden van 't lichaem geschiet, dan brengt se den mensche om; seyt de gemelte *Plinius* in 't 26. van sijn Natuyrlieke historie op 't 11. capittel. Sulcks is oock in 't geloof van 't volck gekomen, dan en gaet geenins vast.

Rose, schrijft *Hippocrates* in de 25. Kort-bondige Spreucke van sijn 6. boeck, inslaende na binnen, is quaet; maer na buyten uytstaende, is goet. Staet altijd te wenscken, als 'er quade vochtigheyt in 't lichaem is, dat de selve liever best de slechtste, als de beste Deelen: derhalven is 't ongelijck beter, dat sy uytflact, niet alleen als oorsaeck van minder quaet, maer oock als teycken, dat de nature de overhandt heeft, ende de ongesontheyt uytduyft.

Wy

Wy fullen hier noch by-voegen twee Spreucken van den selfden Hippocrates, uyt sijn 7. Boeck, ende vooreerst de 19. *Op ontbloosing van 's Been, de Roos komende, is quaet.* Daer en is geen Been in ons lichaem van naturen bloot, als de Tandten, want alle de Beenderen zijn met Vliesch, Vleysch, Vet, ende Huydt bedeckt. De ontblootinge geschiedt door het wech nemen van de verhaelde Deelen, die het Been bekleeden. Het zy dan sulcks geschiedt door verplettinge, ofte bedervinge van de Spieren; ofte, gelijk in 't Kout-vyer, door verstervinge, ofte uyt dootbijten van Vliesch, ende Vleysch, gelijk in scherpe Sweeringen; ofte oock, als het Been selve verwolmt is, het welck gemeenlick *Caries* genoemt werdt; ten kortsten, uyt war oorfaeck dat het Been ontbloot, soo is 't altijd quaet, ende seer schadelick, dat 'er een Rose toessaet. Want sulcks geeft een teycken, dat niet alleen het ontbloote Deel ongematigh is, maer het gantsche lichaem overvloet heeft van galachtige vochtigheydt.

De volgende, te weten de 20. Spreucke is: *Op een Rose, Verrottinge, ofte Sweeringe komende, is quaet.* Hier staet aen te merken 't gene te voren in 't 4. Capittel is aengewesen, dat de Geswellen haereynde nemen op drierley manieren, door Verdwijnen, Versweeren, ofte Verrotten. Wanneer de natuylieke wermte geheel sterck is, ende de vochtigheydt redelicken goet, dan komt deselvige te verdwijnen. In tegendeel, als de natuylieke wermte slap is, de vochtigheydt quaetaerdigh, dan staet het tot bedervinge. Tusschen beyden gaet het sweeren, als wel geschiedende door onnatuylieke hitte, maer die door natuylieke wermte geholpen werdt, ende in een stoffe, die haer stelt om gekookt te zijn, ende in goede Eetter te veranderen. Nu de Rose, is een Geswel van galachtigh, ofte heet Bloedt, de Huyt alleen belemmerende, ende niet tot in het Vleysch doordringende, ende daarom soude wel behooren, dat sy door verdwijnen verging, ende niet door versweeren, ofte verdueren. Want daer toe vervallende, beteyckent, dat de oorfaeck van de Rose, niet op haer gewoonlick plaetsche en blijft, maer met hare quaetaerdigheydt diep in-eet; het welck groot gevaer van Kout-vyer mede brengt.

6. Wy komen tot de *Gousinge*: Wanneer dat de Rose eerst begint, weynigh plaets beslaet, ende niet seer vyerigh en is, dan magh men, sonder sorge, daer opleggen te rugh drijvende middelen; waer onder meest in 't gebruyck is het *Oxyratum*, dat is *Water*, ende *Azijn*, werm mede gestooft; dan is noch beter *Vlierazijn*, met *Weeghbree-water*, daer onder dun gestrecken *Nurium*, gewalschen met sap van *Weeghbree-water*. Waer over mede geleyt kan werden een Plaester van *Diapompholygos*, ende buyten op, het afzietel van *Granat-schellen*, *Rosen*, ende *Camillen*. Maer als in tegendeel de Rose al voortloopt, wijdt verspreyt is, ende een groote vyerigheydt vertoont, dan sal men het lichaem ontlasten van de stoffe, te weten de galachtige vochtig-

heydt, door middelen beschreven in 't eerste Deel, 4. Boeck, van den *Sebat der Ongefontheydt*, op 't 7. Capittel, n. 2. doch met geen *Aloe*, ofte *Seammony*, als te heet, ende te scherp zijnde. Derhalven magh men nemen [dusdanigh een Drancxken:]

N. *Rhabarber*, 1 loot, laet dat 's nachts weycken in *Cichorey-water*, *Pruym-sap*, *Wey*, of diergelijcke [soo veel genoegh is,] en 'smorgens daer onder *Manna*, *Enckel Pruum-kruys*, of *Syrop van Provençy Rosen*, 1 loot, *Bereyde Wijn-steen*, 1 scrupel, gemengt. Tot een Drancxken.

Als dit wel gewerckt heeft, soo dient des avonts laet ingegeven, dewijl de Rose bestaet in een sijne vochtigheydt, die selden bevrijdt is van eenen quaden aert, 't gene dat het laetste verbetert, ende het eerste doet uytwaessmen ('t welck ongelijck beter is, als de heete *Sweetdranccken*, die sommige hier toe voorfchrijven) als een drancxken:

N. *Diascordium*, 2 loots, *Zout van Carduus Benedictus*, 1 scrupel, *Syrop van Citroenen*, 1 loot, *Water van Cichorey*, *Endiyye*, ofte *Suyring*, 1 once, gemengt. Tot een [Sweet-]drancxken.

's Anderen daeghs sal men openen de *Lever*, ofte *Middel-ader*, ende trecken soo veel Bloedts af, als men na gelegentheydt sal bevinden noodigh te wesen. Ondertusschen dient niet vergeten, dat het overige verkoelt, ende verbetert werdt, soo door *Apozema* van *Wortels*, ende *Bladeren van tamme*, ofte wilde *Cichorey*, met *Suyring* in *Wey* gezoden; als oock door een *Koel-drancck* van *Gerste-water* met *Thamarinden*, ende daer by gedaen *Syrop van Citroenen*, van *Granaten*, van *Suyring*, ofte diergelijcke, met eenige druppels, tot aengename serpigheydt, van *Swavel-olye*, ofte van *Koper-root*. Dan dewijl dit gedaen werdt, en sal men niet overslaen de verhaelde uytwendige middelen, ende de selve, als den *Brandt* groot is, niet aen laten backen: maer drie vier mael daeghs verveisschen. Hier op dient verder ingesien het 2. Capittel van het eerste Deel der *Heel-konste*.

7. De *Maniere van Leven* heeft hier mede hare kracht; ende dient foodanige gehouden, als wy in 't 5. Capittel deses tweeden Deels, van 't *Bloedt-geswel*, beschreven hebben. Daer by voegende, om dat het Bloedt hier seer dun, ende heet is, dat het selve insonderheydt dient verkoelt, ende verdickt; waer toe strecken *Salat* van *Laitouw*, ende *Proseleyn*; *Schape*, ofte *Kalfs-vleysch*, met de selfde kruyden, ende *Verjuys* gestooft; *Rijst*, ofte *Termen blom* in *Karne-melck* ge-

gekoocht; *Scheps- ofte Kalfs-voeten*, met *Azijn*, ende diergelijcke.

8. Doch dewijl sommige lichamen de *Rose* seer onderhavigh zijn, soo dient in de selve niet alleengelet, om die te verdrijven: maer oock om voor te komen. Daer toe streckt, dat in 't voor ende na-jaer, na het nu beschreven; ofte diergelijcken affettende dranccken, Bloedt gelaten, de *Gal* verkoelt, ende de onstecken *Lever* geopent wert, door *Cichorey*, *Agrimony*, *Suyring*, ende andere kruyden, in 't 15. Capittel van 't 1. Deel en 4. Boeck van den *Schat der Ongefonsheyt* beschreven.

Het X. Capittel.

SPRINGEND-VYER;

1. Benaminge, ende Beschrijvinge,
2. Oorsacken,
3. Ken-teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Genefsinge,
6. Maniere van Leven.

I.

Onder de heete Geswellen werdt mede gereekent de *Vyerigheyt*, die haer in de *Huydt*, gelijk *Verbrandtheydt* van *ziedend Water*, met *Puytkens*, ende *Blaesjens* opweyrt, daerom, na *zieden*, by de *Grieken Phlyctena* genoemt, by de *Arabiers Sabafati*, ende, om dat sy met *brant voortloopt*, by de *Duytschen* ende ons *Wilt-vyer*; gelijk oock by de *Francoisen Feu sauvage*, die het oock *Bouton* heeten, de *Italianen Brosfola*, *Brofsola*, ende de *Spaengjaerts Postilla*. De gemeenste naem by ons, is *Springend-vyer*; ende en is niet anders als *brandende Bladeren*, ofte *Bleynen*, die haer in de *Huydt*, ofte veel eer het *Op-huydeken* openbaren, ende *vyerigh voortspringen*.

2. De naeste *Oorsack* van *Springend-vyer* is heete en gallige *vochtigheyt* met *zoute*, ende *watrige gemengt*: het zy de selve uyt een *verhitte Lever*, heete *Koft*, ophouden der *Stonden*, ofte anders haren *oorspronck* heeft. Komt oock veeltijds, voornamelick in de *Kinderen*, als sy schierlick uyt de *kouw*, in de *hitte*, ende wederom uyt de *hitte* in de *kouw* verschijnen.

3. Is te kennen aen de *kleyne bladerkens*, die *rafch*, met *jeucksel*, *uytsaen*, ende *doorbreeckende*, *tranen* een *geelachtige vochtigheyt*, de *kanten verharden*, ende *vallen af*, gelijk een *korste*.

4. [Aengaende de *Voor-teyckenen*.] De *Mans*, seyt de *Griekische Aetius*, zijn selden met het *Springend-vyer* gequelt, de *Vrouwen*, die niet wel *gesuyvert* en werden, krijgen 't *dickwils* op hare *Beenen*, de *Kinderen* over 't *geheele Lichaem*, dan duyr *gemeenlick* maer twee drie *dagen*. Doch, als 't niet wel *genesen* werdt, komt somtijds in *Hayr-worm* te veranderen.

5. Tot *Genefsinge*, dient het *betten* met *Rosen-water*, ofte *Water* daer *Rosen*, *Granat-schillen*, ende *Wieg-*

bre-zaet in gekoocht is; dan *gestreecken* met *Nurritum*, ende *Slijm* van *Quec-kernen*, in *Rosen-water* uytgetrocken onder een *gemengt*. Ende indien de *Bleynen*, van selfs niet *doorbreeckende*, *pijn verwecken*, soo sal men de selve met een *naelde doorstecken*, ende daer op *leggen*, eerst een *Pap* van *Gersten-melk*, in *Kaerne-melk* gekoocht, daer na de *Plaester Diapompholygos*.

6. Hier dient gehouden de selfde *Maniere van Leven*, die in de *Rose* is voorgeschreven. Daer-en-boven, moet in *Vrouwen*, die *gestopt* zijn, *onsluyting* gemaect werden, door *soodanige middelen*, als in 't eerste *Deel*, 4. Boeck, *Capittel 18. n. 2.* ende in 't tweede *Deel*, 3. Boeck, *Capittel 45. n. 5.* van den *Schat der Ongefonsheyt*, zijn beschreven; *insonderheydt* door *Ader-laten in den Voet*. Soogende *Kinders*, alsoo het in haer meest ontfaet uyt *quaet Sogh*, dienen ten eerste versien van een *gefonde Minne*.

Het XI. Capittel.

HAYR-VVORM;

1. Benaminge,
2. Beschrijvinge,
3. Oorsacken,
4. Onderscheyde,
5. Ken-teyckenen,
6. Voor-teyckenen,
7. Genefsinge,
8. Maniere van Leven.

I.

VAN den selfden aert, met de voorgaende *Rose*, ende *Springend-vyer*, is den *Hayr-worm*, die mede uyt een *galachtige ende lichte vochtigheyt* bestaende, als een *hayrige Worm* voortkruypt; waerom hy oock by de *Grieken Herpes*, ende, na dat woordt, by de *Latijnsche Serpigo*, doch *gemeenlick*, om dat hy *dickwils schierlick overvalt*, *Impetigo*, genoemt werdt. De *Francoisen* heeten hem *Darive*.

2. *Hayr-worm* is een *verhissinge* in de *Huydt*, met *roodigheyt*, *jeucksel*, ende *kleyne peuckelkens*, gelijk als *verwormt*, *ingegeten*.

3. De naeste *Oorsack* van *Hayr-worm* is een *enckele*, ende *scherpe Gal*, de welke, door *lijn sijnigheyt*, tot tegen het *Op-huydeken* doordringt; doch *weyniger* plaats bestaende, als de *Rose*: maer die *even wel* meerder *stweeringe* veroorsaect. Van de *vorder oorsacken*, die de *Gal* doen *groeyen*, is voor *desen dickwils* verhaelt.

4. Het *Onderscheyde* bestaet uyt de *oorsack*. Wanneer de *Gal* alleen is, ende niet veel *buyten haer eygen gematigheyt*, dan *veroorfaect* se den *gemeenen Hayr-worm*; meerder *aengebrandt* zijnde, de *soorte*, die de *Grieken* *ἰδίομα*, dat is, *In-stende* noemen; om dat se selver in 't *Vleysch* gaet; maer als *andere vochtigheyt* haer onder de selvige *vermengt*, dan *maect* se *kleyne bladerkens* op de *Huydt*, gelijk *Geets*, ende daerom *Herpes miliaris* geheeten.

5. De

5. De *Ken-teycken*en blijcken volkomenlick uyt de beschrijvinge.

6. [Belangende de *Voor-teycken*en:] Na dat de Gal scherp, ofte slap is, soo valt den Hayr-worm lichter, ofte swaerder te genesen. De in-erende is de quaetsie, ende verandert dickwils tot arger Zeer.

7. Om van den Hayr-worm te geraecken, moet voor eerst wel gelet werden, dat galachtige vochtigheden van binnen bereydt, afgeset, ende gesuyvert werden, door soodanige middelen, als in den *Schat der Ongefontbeyt* zijn aangewesen. Indien het lichaem daer by bloedt-rijck is, soo dient een Ader geopent, ende soo veel Bloets afgelaten, als de gelegenheit vereyscht.

Den lichtsten Hayr-worm werdt wel geholpen met *nuchtere Speeksel* gestrecken, ofte met *Water*, dat uyt *groen Houw*, als 't opgestoockt is, loopt, de *Bladeren van Glas-kruyt*, ofte *Een-bladt in Brandewijn* geleydt, de *Wortel van Paich* met *Azijn* gestampt.

Op de gene, die swaerder is, dienen oock krachtiger middelen gebruyckt; als *Moflaers*, poeyer van *Aluyn* met *Azijn-bonich* gemengt.

Tot de swaerste, ende in-etende, hebbe ick dickwils goet gevonden de *Salve*, die *D' Forell*, te *Delft* in de winckels gereedt hiel:

- N. *Ceruyt-salf* met *Campber*, x winckels pondt,
Goudt-schuym,
Antimonye,
Camfer, van elcks 4 onzen,
Gebrandt loot,
Menye, van elcks 2 onzen,
Precipitaet, $2\frac{1}{2}$ loot.

dit alles in een vijfel geroert met een beete stock.
Tot een Salve.

Doch, gelijk de meeste omslagh niet altijd het beste uyt en levert, maer dickwils het geringste wel gebruyckt zijnde, het beste werck uytvoert, ende daerom van mijn oock lieft gebruyckt werdt: soo en hebbe ick hier niet beter gevonden, als een slecht Salfken in 't ooggh, maer wonderlick in deught, bestaende uyt *bruyn-gesmerckte Boter*, *Roet* uyt den schoorsteen, daer in geschrapt, ende op 't laetste een scheutjen *Azijn* by gegoren. Ende dit geneest oock wonderbaerlick de *Schorfte* hoofden, die na geene ander middelen willen luyfteren, selver die na de *Lasernije* trecken, gelijk ick dickwils hebbe ondervonden. Ende daer op staet het gene de *Grieccksche Poët Hesiodus* eertijds geseyt heeft, dat de domme niet en verstaen, wat kracht dat 'er oock in 't alder-slechtste *Kruyt* is.

8. Hier moet mede soodanigen *Maniere van Leven* gebruyckt werden, waer door geen galachtige, zoute, ofte andere scherpe vochtigheden voort en komen: maer die de gene, de welke alreede gemaect zijn, kan verkoelen, ende versachten. Soodanige nu al meermaels aangewesen zijnde, is onnoodigh hier wederom op te halen.

Het XII. Capittel.

1. *Koudt-geswel*, *OIDEMA* genoemt.
2. *Beschrijvinge*.
3. *Oorsaecken*.
4. *Onderfcheyt*.
5. *Ken-teycken*en.
6. *Voor-teycken*en.
7. *Geneefinge*.
8. *Maniere van Leven*.

I.

Gelijck heet *Bloedt*, te overvloedigh zijnde, tot geswellen uytpuylt: soo maect oock het koude een geswollen vergaderinge, de welke by de nieuwe *Genees-meesters* den algemeenen naem gegeven is van *Oidema*, ofte *Oedema*, welck eerste woordt eygentlick in 't *Grieccks* een geswel beteyckent, ende soo is 't mede, volgens de uytlegginge van *Eroianus*, voor alderley geswel gebruyckt by *Hippocrates*, ende d'ander oude *Grieccken*.

2. Maer nu werdt bysonderlick, volgens het gemeen gebruyck, *Oedema* genomen voor een koudt, bleyck, ende sacht geswel, dat het drucken van den vinger wijckt, die daer putten inprent, sonder pijn, bestaende uyt koude slijmerigheydt, die in 't *Bloedt* is.

3. Soo dat de naefte *Oorsaek* dient gestelt in 't *Pblegma*, ofte de koude slijmerigheydt van 't *Bloedt*, de welke te overtolligh gegroeyt zijnde, de natuue soo verveelt, dat sy door de selvige uyt de groote *Vaten* in de kleyne, ende van de stercke *Deelen* na de swacke gestooten werdt, ofte oock van selfs, door haer swaerte, nederfackt; waer door een *Oedema* noyt soo veel haer in andere leden openbaert, als in de uyteerste, gelijk de *Handen*, maer insonderheydt in de *Voeten*. Dese slijmerige vochtigheydt werdt wederom veroorsaect uyt gebreck, dat in de *Lever*, ende 't ander *Ingewandt* is, om goet *Bloedt* te kunnen maecten: ende dat heeft noch voor hem andere oorsaecken, die onnoodigh zijn hier by te brengen, als volkomenlick verhaelt in het 2. Deel van den *Schat der Ongefontbeyt*, in het 3. Boeck, op het 27. Capittel van de *Water-sucht*, die naeuwlicks immermeer sonder dit geswel gevonden werdt.

4. Om nu niet te seggen van het *Onderfcheydt*, dat de vermenginge van andere vochtigheden, als in 't *Bloedt* geswel verhaelt is, waer door een *Oedema* toegenoomt werdt *Pblegmonodes*, *Erysipelatodes*, ende *Scirrnodes*, kan mede-brengen, soo maect het *Pblegma* selfs verscheydenheydt in dese koude geswellen, van wegen dat het eene wat dunder, ende wateriger is, het ander wat dicker, ende taeyer.

5. Het *Koudt-geswel* valt licht te kennen, ende de *Ken-teycken*en zijn al meest in de beschrijvinge aangewesen. Het is koudt, bleyck, ende sacht, gelijk de vochtigheydt, haer stoffe; gedouwt zijnde, laet een put, ofte holligheydt, de welke wat blijft staen, als de vochtigheydt

tigheyt dick, ende slijmerigh is; maer vergaet haest, wanneer deselve befaet uyt dunder stoffe. Is sonder hitte, kloppinge, ende geen, ofte seer weynigh pijn, dewijl dese vochtigheyt het Deel alleen versacht, ver-vochticht, ende geen scheidende en maect; ende alsoo sy koel is, ende geen hitte by haer en heeft, verweckt geen Brant, ofte Koortsche.

6. [Belangende de *Voor-teykenen*:] De koude Geswellen groeyen meerder in de Winter, als op andere tijden, om dat alsdan vele slijmerigheyt vergaet: gelijk sy oock de oude luyden meest aendoen, ende de gene, die, door gulsigheyt, ende dronckenfchap, haer natuurlieke wermte overstelpen. Sy komen seer selden tot sweeren, maer scheidende meest door verdwijnen, 't en zy dat haer stoffe, door heel langdurige beslotenheyt, allencxkens quame te verharden. Anders en hebben sy by haer selven weynigh gevaers: maer volgende de Teering, de Waterfucht, ofte diergelijcke siekten, volgen met een noodtsaekelick de gelegentheyt van de selvige, ende en werden in sulcken geval niet aengesien, als eygene gebreecken, maer alleen als toevallen, van foodanige siekten, die haer opwerpen.

7. Om tot *Genefinge* te komen; By aldien het Bloet door het geheele lichaam veel met slijmerigheyt belast is, soo sal men het selve voor-eerst daer van suyveren, ende ontlasten, door sulcke middelen, als in 't eerste Deel, en 4. Boeck van den *Sebat der Ongefoutheys*, op 't 7. Capittel, n. 4. ende 't 8. n. 4. zijn aangewesen. Na de algemeene suyveringe is 't eerst tijdt de handt aen 't Geswel selve te slaen. Sulcks begint den Arabischen *Avicenna* met *wrijven*, het welck geschiet door een grof servet, ofte eenen anderen rouwen doeck, wel heet gemaect. Daer op dient dan terstondt *gestoofs* met het afzietfel van *Huemsf-woriel*, *Wilge-bladren*, *Alffen*, *Salye*, *Rosmarijn*, *Lavendel*, ende *Camillen*. Dese twee middelen dienen wel voor te gaen, om dat anders de volgende weynigh kracht souden kunnen doen op een koudt ende slijmerigh Geswel, het welck het Deel selve al geheel met kouw doorgeslagen heeft. Daer toe kan mede gebruyckt werden een *Spongye*, uytgedrongen in heeten *Azijn*, ende een weynigh *Water*. (ick soude beter raden tot *Wijn*) want sulcks heeft de kracht, schrijft de gemelte *Avicenna*, als oock *Galenus*, om te verdroogen, ende te verdrijven. Dan dit streckt alleen tot gebruyck in 't beginsel; maer als 't Geswel alreede een vaste plaetsch genomen heeft, soo moeten stercker verdrijvende middelen gebruyckt werden, als een stovinge van *Kalck-water*, ofte *Loogh* van *Wyngaert-rancken*, ende daer na omgeslagen *Kot-misch*, *Paarde-misch*, ofte, als het noch stercker moet wesen, *Duyve-misch*, met poeyer van *Aluyn*, ende *Swavel* gemengt; ende die sulcks tegen is, magh na het stoven opleggen een plaester van *Diachylum*, ofte *Oxyrocium*, hier toe seer vorderlick bevonden by *Valesium de Taran-ta*. Dan als het Geswel in een bequame plaets staet, daer sulcks kan geschieden, en acht ick niet bequamer,

als dat men in een hooge pot een gloeyende *Straet-stem*, ofte een stuck *Molen-steen* leyt, daer op gietende een lepel, ofte twee, *Wijn*, ende *Azijn*, ende over die stoom het Geswel houdt, soo lange als men 't verdragen kan, ende dan yet van de verhaelde Pappen, ofte Plaesters omslaet.

Wanneer dit Geswel hem mocht tot rijpen stellen; het welck selden gebeurt, ende niet als in 't *Phlegmonodes*, wanneer sijn koude stoffe onder Bloedt vermengt is, ende als dan oock pijn, ende kloppinge verweckt: in sulcken gevalle moet het selve te hulpe gekomen werden, door *Rijp-maekende* heel-middelen, beschreven in 't eerste Deel; ende de *Exter* dan gerijpt (daer van de teykenen hier voor in het 4. Capittel zijn aangewesen) ende wel gekooct zijnde, soo en behoef men niet te wachten, tot dat sy van selfs doorbreeckt, alsoo sulcks langsaem soude by-komen: maer dient ten eersten geopent, ende liever met een *Cautijck*, als *Lancet*. Daer op moet het van binnen gesuyvert, ende geheelt werden, gelijk nu meer-malen verhaelt is. Als dit Geswel schijnt in een hardigheyt te willen veranderen, dan sal men komen tot *Versachtende middelen*; ende voorts gebruycken 't gene in 't volgende Capittel sal aangewesen werden.

8. Hier dient een *Maniere van Leven* waergenomen, streckende om het groeyen van de slijmerachtige vochtigheyt te beletten. Daer toe dient wermte, ende drooge *Lucht*, ende foodanigen *Spise*; *Soberheyt*, ende in 't korte al 't gene, voor de koude *Herssen-siecken*, *Sinckingen*, ende *Water-fucht*, in den *Sebat der Ongefoutheys* beschreven is.

Het XIII. Capittel.

HART-GESWEL, ofte SCIRRHUS.

1. Benaminge, ende Beschrijvinge,
2. Oorsacken,
3. Onderscheyd,
4. Ken-teykenen,
5. Voor-teykenen,
6. Genefinge,
7. Maniere van Leven.

VAN de Geswellen, die door de vier vochtigheden, waer uyt het Bloedt befaet, veroorsaectt werden, de drie verhandelt zijnde, is nu overigh het vierde, 't welck sijnen oorspronck heeft van het grofste, swartste, ende swaerste, dat men in Bloedt, 't welck als een Ader geopent is, onder in het becke op de gront siet leggen. Dit heeft by de *Griekische* Genees-meesters den naem van $\Sigma\kappa\iota\rho\rho\sigma$, en $\Sigma\kappa\iota\rho\rho\mu\alpha\varsigma$ welcke benamingen by de *Latijnsche* oock zijn behouden, te weten *Scirrhus*, ende *Scirrhoma*, ende by andere *Uythemsche* gebleven. Wy hebben het even wel *Hart-geswel* geheeten; als zijnde de *Scirrhus* niet anders,

ders, dan een Geswel, dat gantsch hardt is, ende sonder pijn, bestaende, gelijk nu geseydt is, uyt het grofste, aerdtachtigste, ende slijmerigste Bloedt.

2. Om de Oorsaek, ofte de stoffe van de harde Geswellen wel te verstaen, soo staet voor-eerst te weten, dat een van de vier Deelen, die het Bloedt maecken, is de *Melancholey*, ofte het swart Bloedt, zijnde het grofste ende aerdtachtigste Deel, ende als de gift van 't Bloet, het welck uyt den Gijl, beneffens de ander drie vochtigheden, in de Lever, ende 't ander Ingewandt, gemaect werdt, ende onder de selvige vermengt zijnde, voornamelick streckt tot voedsel van de vaste Deelen, gelijk tot de Beenderen; als mede, om door sijn grovighydt, het ander Bloedt te verdicken; ende als te binden, ende lijviger te maecken. Het overschot van het selve, als te grof zijnde, werdt in de kleyne, ende vele Slagh-aderkens, ende Aderkens van de Milt tot sijnder stoffe gebracht: doch als het selfde, door eenigh belet verhindert werdt, ende in onsteeckinge vervalt, dan krijght het met eenen een quade hoedanigheyt, ende scherp-bijtenden aert, ende den naem van *swarte Gal*, die de *Kancker* veroorsaect, waer van in 't volgende Capittel sal gehandelt werden.

3. Het *Onderfcheydt* van de harde Geswellen werdt mede genomen, gelijk van de andere, uyt de oorsaek. De gene, die voortkomen uyt enkel swart Bloedt, zijn de rechte harde Geswellen: maer onrechte, ofte bastaert harde Geswellen, wanneer by de selve komt, ende daer by vermengt werdt Bloedt, Gal, ofte slijmerige Vochtigheyt; ende dan krijgen sy den naem na haer vermenginge, te weten *Scirrhus Pblegmonodes*, *Erysipelatodes*, ofte *Oedematodes*. De rechte *Scirrhus* is hardt, als steen, gantsch ongevoeligh, ende sonder eenige pijn: de andere gedrukt zijnde, wijcken den vinger wat, ende verweken een weynigh pijn.

4. Soo dat de voornaemste *Ken-teykenen* van den rechten *Scirrhus*, zijn hardigheyt, ende ongevoeligheyt; die gedrukt, noch verwijckt, noch zeer doet. De hardigheyt komt door de grove, ende verharde stoffe, de welke oock de Deelen, daer sy rontsom in besloten is, allenckens verdrooght, ende verhart. Daer-beneffens door haer grovighydt, ende swaerte de Zenuwen drukkende, ende door haer taeye slijmerigheyt, alle de toegangen, als een Lijm, verstoppende, belet den zielicken geest (die de gevoelende kracht by-brengt) tot in het Deel te kunnen schieten. Gelijk geschiedt, als die harde stoffe vermengt, ende gematight is, met dunder vochtigheyt; waerom dan oock de hardigheyt soo groot niet en valt, ende het gevoelen niet verdooft en is.

5. [Aengaende de *Voor-teykenen*:] Aen den rechten *Scirrhus*, die ongevoeligh is, en valt geen Salf te strijcken: den anderen is mede seer swaerlick te geneesen, ende vereyscht geheel langen tijd.

6. Even wel om wat verlichtinge by te brengen, ende de groey, soo veel mogelijk is, te verhinderen, soo dient het Geswel gehouden over den damp van *Azijn*,

op een gloeyende *Straet-steen* gegoten, dan gestoof, ende geitreecken met de versachtende middelen, die op 't 6. Capittel van 't eerste Deel der *Heel-konste* zijn aangewesen.

7. De *Maniere van Leven*, die hier te houden staet, siet op het beletten, dat de grove vochtigheyt niet meerder toe en neemt. Waer van in de *Siecken* van de *Milt*, ende elders gehandelt is.

Het XIV. Capittel.

KANCKER,

1. Benaminge, ende Beschrijvinge.
2. Oorsaeken, ende Onderfcheyde.
3. Ken-teykenen.
4. Voor-teykenen.
5. Gensinge.
6. Maniere van Leven.

W Y komen tot het Geswel, dat de *Scirrhus* naest, ende onder alle de Geswellen het arghste is, te weten *Kancker*, in 't Latijn genoemt *Cancer*, in 't Grieks *Kakivō*, ende *Kakivōma*, welck woort de Keyser *Augustus*, de grootste Prins van de werelt zijnde, als hy van sijn drie na-faten geplaeght werde, te weten sijn onkuysche dochter, ende nichte *Julia*, ende den dommen *Agrippa*, plagh te gebruycken, de selfde niet anders noemende, als sijne drie *Carcinomata*, ofte *Kanckers*; gelijk *Suetonius* schrijft. De Spaengjaerts heeten dit Geswel *Caratan*, de Françoisen *Chancre*, ende de Italianen *Cancro*, ofte *Cancaro*; in welck woort ick haer dickwils hebbe hooren uytbersten, als sy met hevigen toorn onsteecken waren. Dese benaminge wert getrocken, uyt de gelijkenisse, die dit Geswel heeft, met de *Krabbe*. Want gelijk de selve een ront lichaem heeft, ende de pooten hier, ende daer verspreyt, vael van verwe, ende die, 't gene sy met haer angels aengrijpt, vast houdt: soo is oock de *Kancker* een hardt, ongelijk Geswel, ront van gedaente, vael van verwe, venijnigh van aert, soo valt gehecht in het Deel, die het best, als of het daer met hamers was ingeklopt, rontsom in geswollen Aderen, als tacken, hier ende daer uytgespreyt, de *Krabbe*-pooten niet qualick gelijkende, sijnen oorspronck nemende uyt swarte verbrande Gal.

2. De naeste Oorsaek van de *Kancker* is swarte Gal, komende van swart Bloedt, het welck wy geseydt hebben den *Scirrhus* te maecken, die tot een zultige, in-etende, ende venijnige scherpigheyt verbrandt is. Ende alsoo de selve niet altijd even heet, ende scherp en valt, soo stelt se oock tweederhande foorte van *Kancker*. Want de sachtste maeckt een sachter *Kancker*, ende die besloten blijft: maer die heeter ende scherper is, berst open, ende verweekt een versworen *Kancker*. Siet breeder Dr. *Ranchin*, eertijds mijn meester te *Mompellier*, 2. *Quest. en Chirurg.* 19.

De swarte Gal, naeste oorfaeck van de Kancker, groeyt, gelijk verhaelt is, meest uyt swart Bloedt, ofte alleen, ofte met Gal, ende heet Bloet vermengt; doch na dat haer branden wat gaet leggen, ofte ten minsten soo seer niet en smoockt; het welck de reden is, dat hier geen Koortsche toe en staet, gelijk geschiedt by een Bloedt-geswel, ende de Rose.

De voorgaende, ende uysterlicke oorfaecken, zijn al 't gene, het swart Bloedt te overtolligh doet toenemen (elders breeder aangewesen) ende het selve daer na laet bederven, waer op dan de quaetaerdigheyt volghet.

De Kancker komt soo van binnen, als van buyten het lichaem, maer insonderheyt in de bovenste Deelen, ontrent het aengesicht, als aen den Neus, Wijnbrauwen, Ooren, Lippen, Gehemelt, ende Borsten van de Vrouwen, de welcke den selven aldermeest onderhavigh zijn, om dat sy, van wegen haer sacht, losch, ende spongyachtigh wesen, de quade vochtigheyt lichtelick ontfangen, voornamelick door de gemeenschap, die sy hebben met de Lijf-moeder, de welcke gestopt zijnde, haer opgehoudt, ende vervuylde vochtigheyt daer na toe sendt.

3. Wat de *Ken-teykenen* belangt: de selvige zijn in de beschrijvinge nu meest aangewesen, die evenwel haer soo niet op en doen in 't beginfel, wanneer de Kancker soo kleyn is, als een erwete, maer groot werdende, verdoont alle de teekenen, die verhaelt zijn. Ende al is sulcks, dat de Kancker, van wegen sijn stoffe, eenige gemeenschap heeft met den *Scirrhus*, soo zijn se niet-te-min van malkanderen wel te onderscheyden. Want de Kancker is gemeenlick rondachtigh, met tacken, als Krabbe-pooten, uytgespreyt, in de welcke pijn, hitte, ende kloppinge vernomen werdt; het welck de *Scirrhus* niet en heeft. Daer-en-boven groeyt de Kancker van sijn selven, neemt haestelick toe, ende komt gemeenlick maer in sachte Deelen, gelijk de Borsten, ende diergelijcke: in tegendeel spruyt de *Scirrhus* meest uyt andere geswellen, die allencxkens komen te verharde, ende stelt hem in alderhande plaetschen.

Den openen, ofte doorgelworen Kancker, is een vuy-le ende stinckende Sweeringe, met geswolle, bruyne, ende omgewelfde kanten. Geeft oock uyt een vuy-le, ende stinckende *Sanies*, ofte waterige Etter, als den ouden *Cato* mede schrijft in 't 137. Capittel van sijn Landt-bouwinge.

4. De *Voor-teykenen* en brengen hier niet veel goets mede. Want de Kancker sijn Venijn gestadigh voortschietende, ende alsoo van quaedt arger werdende, valt gemeenlick ongeneeslick. Sulcks heeft de Poët *Ovidius* oock aangewesen 2. *Metamorph.*

*Vtique malum latè solet immedicabile Cancer
Serpere, & illasas vitiatas addere partes.*

De reden is, om dat sijn quaetaerdige stoffe dick ende grof is, ende gemeenlick soo diep in de Aderen schiet, dat de selve noch door Laten, noch Afsetten, noch te

Rugh-drijven, noch Verdwijnen, noch Snijden, noch Branden en kan wech genomen werden. Behalven dat hy oock sachte middelen veracht, ende van stercke hem laet tergen. Soo dat mede noch de meeste swarigheyt ontlaet in tweederley, ende tegen-strijdende Venijn, daer de Kancker van besmet is; te weten, een, dat doet bederven, ofte verrotten, een ander, dat scherp is bijtende, ende, als *Corrosijf*, ofte 't gene den *Wolf* genoemd werdt, in-etende. Derhalven hoe hier de gene-finge werdt aengeselt, men houdt altijd den *Wolf* (gelijck het spreek-woordt seydt) by de Ooren. Want indien daer tot verfachtinge opgeleydt werden weime, ende vochtige middelen, die in andere geswellen gewoon zijn etter te maecten, dan komt soodanigen Deel gantsch te verrotten, ende de naestgelegene met eenen te bederven. In tegendeel wil men die vuy-le, ende quaetaerdige vochtigheyt met *Causstijken*, ofte Brant-middelen te hulpe komen, soo sal men het ander vergif, dat in de Kancker is, te weten het in-etende, tergen, ende vloeyender maecten.

Des niet tegenstaende, en vallen alle Kanckers niet van gelijck gevaer; soo van wegen de stoffe, die by alle niet even scherp, ende vergiftigh en is; als van wegen de plaets, die van de selvige besmet wert. Soo schrijft *Hippocrates* in de 38. Kort-bondige Spreucke van sijn 2. Boeck, *buter te zijn, dat men de gene, die verborgen Kancker hebben, niet en soeckt te genesen. Wans soekende te genesen, serven sy rasser; maer niet poogende te genesen, blyven langer in 't leven.* Verborgen Kancker noemt hy, die noch besloten is, ofte sijn tacken alreede soo diep geschoten heeft, dat men daer niet by en kan. Sulcke Kancker komt, door het opleggen van Heel-middelen, lichtelick door te sweeren; het welck het beginfel van meerder ellende is, ende den seeckeren wegh na de Doodt. De Kanckers, de welcke in eenige holligheyt van 't lichaem gegroeyt zijn, in 't Gehemelt, Eyndel-darm, Lijf-moeder, indien sy gesneden ofte gebrandt werden, soodanigen Sweeringe en is tot geen sluytinge met lidt-teecken, te brengen, soo dat de gene, die men soo aentast, seer pijnlick tot haer eynde geraecken, de welcke anders stil gelaten zijnde, langer, ende met veel minder moeyelickheyt souden geleest hebben, gelijk *Galenus* schrijft in de uytlegginge van de gedachte Spreucke. Waer op oock wel staet aen te merken, dat *Galenus* niet en seydt in den Mondt, maer alleen in 't Gehemelt. Want die in 't Gehemelt opflaen, komen gemeenlick ontrent het Lelleken, alwaer het sacht, voos, ende alderbequaemst is, om de vochtigheyt, die uyt het hooft vloeyt, te ontfangen, ende derhalven onbequaemst, om aldaer te snijden, ofte te branden. Soo dat *Galenus* daerom wel oordeelt, dat de Kanckers aldaer ongeneeslick zijn. Maer dat op andere plaetschen van den Mondt, de selvige konnen genesen, sal blijcken, uyt het voorbeeldt terstonde by te brengen. De gene, die eerst beginnen, ende losch buyten op staen, konnen noch geholpen werden,

den, maer als sy verouderet, ofte diep gewortelt zijn, insonderheydt op Zenuwen, ofte in Aderen, die haer na eenigh voornaem Deel strecken, dan is 't onmogelick de selvige door eenigh middel, als met het leven, wech te nemen: maer moeten alleen met sachtigheydt onderhouden werden.

5. Uyt het gene nu verhaelt is, kan lichtelick afgenomen werden, hoe weynigh dat 'er van de *Genefinge* te verwachten staet. Even wel en dient dit gebreck niet van verlichtinge, ende hulpe verstecken. In alle *Kancker* is goet, dat men den groey van de oorsaeck, te weten de swarte Gal, soeckt te beletten. De middelen daer toe streckende, zijn in den *Schat der Ongefomtheit* aangewesen. Op de plaatsche selve sal men leggen 't gene verstercken, matelick verdrijven, ende de scherpigheydt van de vochtigheydt versachten kan. Tot welcken eynde strecken, het afzietsel van *Kliffen-bladeren*, ofte *kleyne Speen-kruyt*; het sap van *Nachtschade*, van *Cichorey*, insonderheydt *Paerde-bloemen*, daerom *Kancker-bloemen* genoemt, van *Robrechts-kruyt*, met *Water van Kjnck-vorschen* gemengt; ende daer mede het *Kanckreufe* deel gestooft zijnde, dan een *Plaester van Diapompholygos* omgeslagen. Ende dit zijn wel de seckerste middelen, de welcke, indien se het quaedt niet volkomenlick en verdrijven, altijd sijnen voortganck steuyten. Ick sal even wel noch een voorbeeldt (hier voor beloofst) van volkomen genefinge verhalen, ende dat noch in een Deel, het welck selfs, door sijn vochtigheydt, het gevaer schijnt te vermeederen. Seecker Man hadde, uyt *Sinckingen*, veel jaren een geswel aen de wortel van den *slincker Oogh-tandt*, de grootte van een *Hafe-noot*, hardt, blaeuw, ende ongelijck, het welck half aen de *Lip*, half aen het *Tant-vleysch* vast was, soo dat men van buyten eenige swellinge gewaer wierde. Hier quam by steekende *Pijn*, ende andere *Ken-teycken* van de *Kancker*. Na dat voor eerst door bequame middelen, beschreven in den *Schat der Ongefomtheit*, de *Sinckingen* opgehouden, ende het lichaem door afdrijvende, ende *Sweet-drancken* wel gesuyvert was, soo is men, volgens de rechte ordre, na het algemeen, tot het bysonder gekomen, te weten tot het besmette Deel, ende men heeft den mond dickwils gespoelt, tot versterkinge van alle sijn Deelen, die, door het gestadigh sincken, verswackt waren, met een *Spoele* ofte *Gorgel-water*, bestaende uyt ['t volgende:]

- N. *Granaet-schellen*,
- Gal-nosen*, van elcks $\frac{3}{4}$ loots,
- Wortel van groot Speen-kruyt*, $\frac{1}{2}$ loot,
- Rooide Rosfen*,
- Stoek-rosfen*, van elcks $\frac{1}{2}$ hands vol,
- Bloemen van Betonye*,
- Scabieuse*, van elcks soo veel als men tusschen de vingers kan vatten; te samen gekoocht in Een kan rooden *Wijn*, tot dat het derdendel verzo-
- dan is; dan onder het doorgkleynsde

Honich van Rosfen, en
Moerbezyen, van elcks 2 onzen,
vermenge [Tot een *Gorgel-water*.]

Met het overgeblevene, eerst wel gestampt, zijn gemaect twee *Sacckens*, die in *Rooide-wijn* gekoocht, gestadigh laeuw van buyten opgeleydt wierden; het eene tegen de onderste, het ander tegen de bovenste *Lip*, *Kaeck*, ende *Neus*. Het lichaem aldus, door bequame middelen, beneffens een goede maniere van leven, wel bereydt zijnde, soo is de *Siecke* op een *Stoel* gefet, met het hoofd wat achter over, daer een knecht achter stondt, die niet alleen, met beyde sijn handen, het hoofd vast hiel, maer oock, met sijn voorste vingeren, de bovenste *Lip* oplichte. Daer na is, van den *Meester*, met een *krommen Naelt*, ende *dubbelden Draet*, het geswel beslagen, ende 't selve alsoo een weynigh na hem treckende; tot op de *Kaeck*, met een *Scheer-mes*, afgesneden. Terstondt is, om het *Bloedt* te helpen, daer op gebonden (het welck altijd te voren gereedt moet staen) *Wreck*, met *wit van Ey* nat gemaect, daer dick opgestroyt was, een sijn *Poeyer*, bestaende uyt ['t volgende:]

- N. *Stof-meel*, 1 loot,
- Fyne Bolus*,
- Gezegelde Aerde*,
- Wit van Ey* in de son gedrooght, van elcks $\frac{1}{2}$ loots,
- Bereydt Coraal*, 2 scrupels,
- Hafen-hayr* kleyn gesneden, 1 scrupel,
- [Tot een *Poeyer*.]

De volgende dagen is *Olye van Eyeren*, met een weynigh *Saffraen* in *Plocksel* op de *Wonde* geleydt. Ende na het komen van etter, werde de *Mondt* dickwils gespoelt met het [volgende] afzietsel:

- N. *Sanikel*,
- Alchymilla*,
- Berg-groen*,
- Betonye-bloemen*, en
- Rosfen*, van elcks 1 hands vol,
- in water tot op $\frac{1}{2}$ pint gekoocht, en dan daer by gedaen
- Honich van Rosfen*, 4 onzen,
- [Tot een *Mont-spoelinge*.]

Ten laetsten is nut een *Poerken*, gemaect van twee deelen *Tuia*, ende een deel *gebrande Aluyn*, op de *Wonde* gestroyt, ende een dun geslagen *Looide plaatsjen* daer over geleydt. Door welcke middelen dit gebreck volkomenlick genesen is: gelijk oock verscheyde andere, die op andere Deelen haer plaats genomen hadden, niet diep en gingen, ende rondtom los waren, als ick dickwils gesien hebbe aen den *Hals*, boven, ende in de *Wijnbraeuwen*, maer voornamelick in de *Borsten*.

De *Kancker*, die doorgesworen is, en behoeft niemant te beslaen, om tot heelen te brengen; maer alleen te onderhouden met *sacht-suyverende*, ende *versachtende*

middelen, gelijk nu beschreven zijn; als met de verhaelde *Sappen* onder *Honich van Rosen* vermengt, ende wanneer de vochtigheyt wat te veel is, dun in de openheyt gestroyt het Poeyer van *racuw Loods*, elders van ons beschreven. In dese gelegentheyt te willen snijden, ofte branden, gelijk sommige raden, is niet anders, als de luyden om hals brengen.

6. Hier dient soodanigen *Maniere van Leven* gehouden, de welke niet alleen geen swarte, noch heete Galen doet groeyen; maer oock die alreede gegroeyt is, kan verkoelen, ende verslachten; soodanige nu meer-malen is aengewesen.

Het XV. Capittel.

1. *Aenmerkinge op de oude Benamingen der Sieckten,*
2. *Blijkende oock in Reduvia, ofte VIIT.*
3. *Namen, ende Naem-reden,*
4. *Beschrijvinge,*
5. *Plaetsche,*
6. *Oorsaecke,*
7. *Ken-teyckenen,*
8. *Voor-teyckenen,*
9. *Geneefinge,*
10. *Maniers van Leven.*

I.

Die de boecken van de oude Schrijvers der Genees-ende Heel-konste wel wil begrijpen, moet insonderheyt letten, op de Namen, die sy de Sieckten, ende Gebreeken geven, ende wat sy met de selvige verstaen, ende uytbeelden. Want men bevint dickwils, hoe by verscheide wel eenen Naem gebruyckt, ende even wel daer mede geen eene, ende de selfde Sieckte, maer een geheel verscheide verstaen werdt. Sulcks en kan niet anders, als een groote twijfelinge, ende daer uyt een grof misverstant baren, in de gene, die uyt onervarenheyt van de Talen, ende onachtsaemheyt, om alles neerstigh te ondersoecken, niet verder en sien, als (gelijk men seyt) haren neus lang en is. Het gene wy van de verscheidenheyt geseft hebben, sullen wy alleen met een voorbeeld verstercken. *Mola* werdt nu by alle de Genees-heeren, Heel-meesters, ende Vroe-vrouwen, genomen voor een lompigh stuck Vleysch; het welck in de Lijf-moeder groeyt, hebbende soo veel beweginge, dat de Vrouwen, die dat geladen hebben, niet beter en weten, ofte sy gaen swanger. Maer by vele, onder de Oude, werdt *Mola* beschreven, te zijn een Geswel, ofte Vleysigh aenwas van de Lijf-moeder.

2. Soo gaet het oock met den *Vijt*, in het Grieksche *Παρωχία* genoemt, ende in 't Latijn *Reduvia*; waer van beyde, de Grieken, ende Romeynen, een spreekwoort hebben, *Hy klaight van de Paronychia*, ofte *Reduvia*, van de gene, die, gelijk *Erasmus* schrijft, door een quade beschaemtheyt, raedt soeck voor een kleyn

gebreck, ende laet het groote loopen. Soo schrijft *Plinius* van yemant, die raedt vraeghe voor een gebreck van de Nagelen, daer sijn verwe, ende wesen wel uytwees, dat sijn gebreck in de Lever lagh, van den Genees-meester voor antwoordt kreegh; Man, het en schort u aen de Nagelen niet, maer ghy hebt eenen anderen pot te vyer. Daer is noch een spreek-woort, *Reduiviam curare*, dat is, *Vijt genesen*, ende wert geseft van de gene, die op het voornaemste niet siende, in beuselungen, ende nietige saecken veel bekommernisse stellen. Waer op laet het gene *Cicero* schrijft in sijn Verantwoordinge van *Roscius Amerinus*, die het leven gesecht werde: *Ick verstaet, seyt hy, dat ick voor de tijdt, dit ondersoek, ende my by na misgripte, die, als ick geneesmiddel voor het hooft van Roscius moet bybrengen, de Vijt gaet heelen*. Dan dese spreek-woorden en passen geenliks op den rechten *Vijt*, dat geen slecht ding en is; maer een seer quaet, pijnlick ende gevaerlick gebreck. Derhalven dient verstaen, dat het Grieksche woordt *Paronychia*, ende Latijnsche *Reduvia*, niet alleen en beteycken de *Vijt*: maer oock een slecht gebreck, wanneer de Huydt, die aen de wortels van de Nagelen staet, uytsteekt, ende van een rijt. Want *Redivire* (daer van oock *Redivia* geseft) is (gelijk *Festus* schrijft) *solvere*. Dit werdt by ons *Nijd-vel*, *Nijd-vleysch*, doch gemeenlick *Nijd-nagel* genoemt, ende in Wals-Vlaenderen *Envijs*, om dat sommige meenen, dat de gene, die hier mede gequelt zijn, van yemant benijdt werden. Gelijck men in Vranckrijk seyd, dat die een Swangere Vrouw yet weyger, een Gerst-puysjen op sijn Ooghscheel krijght. Het welck wel te recht voor een praetjen, gelijk ick het eerste oock houde, gereekent wert van *Iouber*, 3. des *Erreurs populaires*, 6. even-eens als men tegen de kinderen seyt, dat se in 't bedt sullen pissen, wanneer sy met vyer spelen.

3. De rechte *Reduvia*, werdt na het Grieksche woordt *Paronychia* ('t welck *Plinius* oock in 't Latijn gebruyckt) van de Barbarische Genees-meesters *Panarrhium* genoemt; welken naem (dewijl sy, als de beste, ende ervarenste in de konste, van de nakomelingen meest gevolght zijn) in 't gebruyck gebleven is, ende best by onse Heel-meesters dit gebreck te kennen geest; gelijk oock by de Italianen *Pannarice*: soo hebben de selve Barbaren den Griekschen naem *Συναχία*, *Synanche*, verdraeyt in *Squynancy*, die mede tot op heden in 't gebruyck gebleven is. Wy noemen anders in onse eygentale, dit gebreck *Vijt*, *Fijt*, ofte *Fijck*.

4. Komende tot de *Beschrijvinge*; soo stellen wy de *Vijt* te wesen, een heet geswel, komende op 't eynde van den Vinger, uyt een galachtige, ende seer scherpe vochtigheyt, met over-groote pijn, niet alleen in den Vinger, maer oock door de geheele Handt, ja dickwils door den Arm, tot de Oxelen toe.

5. De *Plaets*, daer dit gebreck in valt, zijn de eynden van de Zenuwen der Vingeren, ende van de Banden der Nagels, oock meest altijd, tusschen het

Been-Deele scherpe

6 galactispeelt Beend de ho door werde gen qu maels welck kan ste

7 te, ste stadij trecke in en i Die f daer fl dan al

8 geveer de gro aerdig het ve kenne sweer dan v meest is, en gefteu

9 een ge tighy meerd ingevl Di eest e beydt

N.

's 's

Dit's gewer om de te doe

Been-vliesch, ende het Been selve. Het welck alle Deelen zijn van scherp gevoelen, ende daerom oock scherpe pijn lijden.

6. De naefte *Oorfaeck*, is een heete, scherpe, ende galachtige vochtigheydt, daer een quaden aert onder speelt, ende soo in-etende, dat sy de Banden; die de Beenderen van de Vinger, aen malkander hechten, ende houden, in den grondt op-eet, ende verteert, waer door dan het Been uytvalt, ende alsoo een lidt verloren werdt. De voorgaende oorfaecken, zijn al dat foodanigen quade Gal doet groeyen, ende bewegen, nu meermaels verhaelt. Waer by komt een stercke nature, de welcke foodanige vochtigheydt tot de uyerste Deelen kan stooten.

7. De *Ken-teykenen* van den Vijt, zijn groote hitte, steecte, ende kloppinge in den Vinger; met gestadige, endegeweldige pijn, den geheelen Arm doortreckende, de welcke maect, dat 'er geen geweldt in en is, ende soo swaer hangt, als of hy vol Loot was. Die selve pijn treckt na 't Herte, ende verweckt aldaer flaeuwte; als oock na de Heiffenen, ende beneemt dan alle ruste.

8. Wat de *Voor-teykenen* belangt: Hier is meerder gevaer, als het hem wel ten eersten laet aensien, soo om de groote gevoeligheydt van het Deel, als om de quaetaerdige scherpigheydt van de oorfaeck. Daer gemeenlick het veruym noch by komt. Want de luyden 't quaet niet kennende, ende haer latende voorstaen, dat het maer een sweerende vinger en is, en doen niet by tijds raedt: dan vertooven door de bank soo lange, om een Heelmeester te ontbieden, tot dat het al te diep ingegeten is, ende dan en kan het uytvallen van een beenken niet gesteuvt, noch belet werden.

9. Wy komen tot de *Genefinge*. Dewijl de Vijt, een geswel is, voortkomende uyt toevloeying van vochtigheydt: soo moet voor eerst gelet werden, dat 'er niet meerder toe en vloeyt, ende dan 't gene, dat 'er alreede ingevloeyt is, uytgetogen werdt.

Dient derhalven van 't algemeene begonnen, ende eerst een drancxken ingegeven, om de scherpe vochtigheydt af te fetten, bestaende uyt ['t volgende:]

N. *Rhabarber*, $\frac{1}{2}$ loots,
Santal. Citrin. I scrupel,
's nachts geweeckt in
Water van Carduus-benedictus, 2 oncen,
's Anderen daeghs onder het doorgekleynsde gerost
Gemengt Pruym-kruyt, $\frac{1}{2}$ loot,
Syroop van Provency-rosen, $\frac{1}{2}$ once,
Oly van Swavel, 5 droppelen.

[Tot ten Drancxken.]

Dit 's morgens werm ingenomen; ende, na dat het wel gewerckt heeft, 's avonts laet gebruyckt dit drancxken, om de quaetaerdigheydt door een weynigh sweeten uyt te doen dampen;

N. *Diascordium*, $\frac{1}{2}$ loots,
Zout van Cardo-benedictus, $\frac{1}{2}$ loots,
Syroop van Citroenen, $\frac{1}{2}$ once,
Oly van Swavel, 3 droppels,
Water van Cardo-benedictus, 1 once,

[Tot een Drancxken.]

's Anderen daeghs, om het Bloedt, van de scherpe vochtigheydt ten deele te ontlasten, ende het overige te verlichten, is oorbaer 9 oncen uyt de Ader af te trecken, oock meerder, ofte minder, na dat het lichaem bloedrijck, ende sterck is.

Ondertusschen is seer goedt, ende dienstigh, den Vinger, van begin aen, te houden in *beeten Azijn*, daer *Theriakel*, *Mithridaet*, ofte *Diascordium* in gesmolten is. Want den *Azijn* verkoelt, ende drijft te rugge, van wegen sijn koude kracht; gaet diep in, door sijn fijnigheydt, ende treckt alsoo, werm gemaeckt zijnde, den brandt uyt; de *Theriakel*, ende d'andere twee, verbeteren, ende verdrijven de quaetaerdigheydt.

Men magh oock een *Papjen werm*, op een doeck, om den Vinger slaen van *Semden*, *Gerste-meel*, met een weynigh *Canfer*, onder *Slijm van Vloey-kruyt-zet*, ende *Azijn* gemengt.

Maer als men verneemt, dat het hem tot swellen, ende sweeren stelt, dan en is 'er niet beter, als die plaets, tot het Been toe, open te snijden, om lucht te geven aen de quaetaerdige vochtigheydt, ende het diep in-eren, ende losch-maecten van het Been, terflondt te beletten; dan op de opening een *Digestijf* leggende, ende een versachtende *Pap*, op den Vinger, ende de Handt. Den Arm, wanneer voor treckinge van *Zenuwen* gevreesd werdt, dient gefreecken met *Olye van wisse Leuyen*, ende *Pier-wormen*.

Onder de gedachte *Barbarische* (soo genoemt om haren onduytlichen slijl, met den welcken sy even wel niet en laten, haer treffelicke ondervindingen seer wel uyt te drucken) Genees-meefters, een van de voornaemste, *Valefcus*, verhaelt een goede genefinge, die hy in dese gelegentheydt aen sijn selven gedaen heeft. Als hy seer groote pijn aen den Vinger hadde, soo leyde hy daer op nat *Ende-kroos* gestooten, ende met *Azijn*, ende *wit van Ey* vermengt; waer door hy terflondt van de pijn verlost werde. Ende, als hy wat roode vochtigheydt sagh onder de Huyt, ter zijden aen den Nagel, dan openden hy die plaets met een naelt, ende daer quamen drie vier droppels bloedt uyt: waer mede hy schrijft genesen te zijn.

Sommige maken een *Vinger-hoet van nieuw Wasch*. Want dat kan, door sijn verwerpen, ende versachten, de pijn ten deelen stillen; ende werdt dienstelick voor, ende na de opening gebruyckt. Maer als na de opening, gebefight werdt een *Vinger-hoet van Wasch*, ende *Vng. Apostolorum*, sulcks helpt, gelijk oock noodigh is, de opening open houden. Doch als het selve niet genoegh en doet, soo magh men daer een rijpmaec-

maeckende Pap omflaen, uyt foodanige middelen, als in 't 1. Deel der Heel-konste, op het 11. Cap. beschreven zijn. Ende in plaetsch van een gewoonlick *Digestijf*, is by mijn, ende andere voor, ende nevens my, met uytcrmaten groot voordeel gebruyckt de volgende Salve:

N. Sap van *Hypericon*, ofte *S. lans-kruys*,
Joffrouw-merck, van elke 6 onzen,
Kruys-wortel,
Gerruwe,
Alffen, van elke 3 onzen,
Stinckende Gouw, en
Persicaria, van elke 1½ onse,
Geschuymde Honich, 1 pont,
Olye van S. lans-kruys, 6 onzen,
Termenthijn, 3 onzen,
Gebranden Aluyn, ½ loots,
Terwen-meel, soo veel als noodigh is;
 dit samen na de konst gekoockt

Tot een Salve.

Met deselve hebbe ick noch onlangs, versocht zijnde met M^r. *Nicolaes Scavari*, noyt genoegh geprefen Heelmeester, twee Duymen (in de welke dit gebreck gemeenlick valt) na dat sy te voren tot het Been opgesneden waren, sonder eenigen toeval, van de Vijt genesen.

Onder de Heel-meesters van onsen tijdt, en is'er geen neefliger, noch versochter, als in Switserlandt, *Fabritius Hildanus*, waerom wy oock sijn maniere van dit gebreck te heelen, sullen by-brengen uyt de aenmerkingen, 1. *Cent. 97.* alwaer hy schrijft, niet te wachten, na onsteeking, merckelicke swellinge, ende sweeringe: maer in seeckere Vrouw, de welke overgrootte pijn hadde in het uytcrste van den Vinger, met koortche, flauwte, walginge, ende andere toevallen, sijn genesinge aldus te hebben aengestelt. Voor eerst roofden hy den Vinger met *Koye-melck*, daer *Camillen*, *Meliloten*, *Fennugrick-zaat*, ende *Que-karlen* in gezoden waren. Daer na heeft hy 't opperste van de Huydt allencxkens doorgesneden. De Huydt gescheyden zijnde, vertoonden haer eenige roode vlackkens: de welke met den punt van 't Mes, doorgesneden zijnde, soo vonde hy onder de Huydt een droppel, ofte twee, root Water. Het welck geloost zijnde, leyde daer op een doecxken, nat gemaeckt in heete *Brandewijn*, daer wat *Thriakel* in gesmolten was. Hier door is de pijn terstont gestilt; ende met dit eenigh middel, schrijft hy, is den Vinger 's anderen daeghs genesen.

Hy verhaelt noch van een *Joffrouw*, die in drie dagen, door de pijn van de Vijt, niet en hadde kunnen slapen, in de welke hy de Huydt mede los maecte, vindende in 't tippen van den Vinger onder de Huydt een vlack van dese grootte O, in de welke naeuwlicks een dropjen waterigh Bloedt en was. De vlack doorgesneden zijnde, ende op den Vinger geleyt plocksel, nat gemaeckt in *Brandewijn*, daer *Thriakel* in gesmolten was; ende op de Handt, ende Pols een dubbelden doeck, in *Azijn*, ende *Water*, gedoopt, ende uytgedruckt, is

de pijn terstont opgehouden, soo dat de Vinger des anderen daeghs volkomen genesen was.

Maer *Hildanus* heeft seer wel aengemerckt, dat dit snijden met den aldereersten dient in 't werck gestelt. Want anders werdt, door het toevloeyen van de heete, ende scherpe vochtigheydt, tusschen beyden een onsteeking, ende Geswel verweckt, ende met eenen het onderleggende Vleysch, ende Been in-gegeten. Want de Huydt is aldaer seer vast, soo dat de quaedaerdige vochtigheydt van den Vijt, gantsch niet konnende uytwaessenen, terstont meerder scherpigheydt, ende venijnigheydt krijght; waer door oock de Vinger, ende de geheele Handt, van groote pijn, komt dapper te onsteeken, ende te swellen.

10. Hier dient een *Maniere van Leven* gehouden, de welke 't groeyen van galachtige, ende scherpe vochtigheydt wederstaet; foodanige nu meermael is beschreven.

Het XVI. Capittel.

WATER-HOOFD,

1. *Benaminge, ende Beschrijvinge,*
2. *Oorsaecken, ende Onderscheydt,*
3. *Ken-teycken,*
4. *Voor-teycken,*
5. *Genevinge,*
6. *Maniere van Leven.*

Hoe dat de Water-geswellen in 't gemeen te helpen zijn, is verhaelt in den *Schat der Ongesomtheit*, daer wy handelen van de Water-sucht. Derhalven sullen wy hier beschrijven een bysonder Water-gebreck, dat hem in 't Hooft valt stelt, ende daerom in 't Grieksche genoemt *Ἰδρωκέφαλον*, dat is, *Water-hoofst*; de Arabische *Avicenna* noemt het *Water buyten de Pan*, ende *Haly-Abbas*, een ander Arabier, *Apostemy tusschen 't Vel*. Het is een schrickelic Geswel, 't welck het Hooft soo groot maect, als twee andere; meestendeel de eerst-geborene, ende jonge Kinderen overkomende. De treffelicke ontleder D^r. *Andrius van Wesel*, schrijft, gesien te hebben, een Kindt van twee jaer, dat dicker Hooft hadde, als eenigh Man, ende de Pan niet beenigh, maer vleysigh, (gelijck een ongeboren schepsel) daer negen pont Water uytvloeyde. De Arabische *Albucastr* verhaelt oock, van een Kint by hem gesien, het Hooft, door overvloed van Water, soo toenemen, dat het ten laetsten noch staende, noch sittende, 't selfde met den Hals konde onderstutten; waer van het oock quam te overliden. *Gul. Placentinus*, meent, dat dit gebreck alleen in jong-geboren Kinderen voortkomt: dan wy hebben 't gesien in de gene, die drie, vier, vijf, ses jaer, ende noch ouder waren.

2. De *Oorsaecken* van het *Water-hoofst* zijn uytwendigh, ende inwendigh. De naeste is een taeye, sijmerige, ende somtijds een bloedige ende scherpe waterigheydt, de welke van wegen haeren overvloed, dunnigheydt, ende hitte, somtijds schiet tusschen de Huydt, ende

ende het Panne-vliesch, somtijds tusschen het Panne-vliesch, ende de Pan, somtijds tusschen de Pan, ende het dicke Herffen-vliesch, somtijds in de groeven van de Herffenen. De voorgaende oorfaeck, is inwendigh, overvloed van waterigh ende scherp Bloedt, dat uyt sijn Vaten berstende, het Hooft doet opswellen. Maer het komt meest van uytelicke oorfaecken, te weten, van slaghe, ofte stoot, insonderheydt, dat de Vroe-vrouw, in den arbejdt, ende 't ontfangen van 't Kint, het Hooft seer nijpt, druckt, treckt, ofte anders mishandelt, waer door de naden der Panne van een wijcken, de mondekens van de Aderen ontflyten, ende daer op de waterigheydt uytloopt, ende swellinge veroorfaeckt.

3. Het Water-hooft is lichtelick uyt sijn grootte te kennen, zijnde een seer verheven Geswel, sonder pijn, sacht, ende het drucken van den vinger wijckende; insonderheydt, wanneer het Water tusschen de Huydt, ende het Panne-vliesch gestort is. Maer als het hem tusschen het Panne-vliesch, ende de Panne onthoudt, dan is het geswel een weynigh harder, ende en wijckt, van wegen de tusschen-leggende Deelen, den vinger soo veel niet; behalven dat 'er noch eenige pijnelickheydt by is. De Ken-teycken, dat het in de holte, die van binnen tusschen de Panne, ende het harde Herffen-vlies, ofte selver in de Herffen-groeven, gelooopen is; sijn uytpuylende, tranende, pijnlicke, ende roode Oogen. Uytpuylende, ende tranende, van wegen de overvloedige vochtigheydt; pijnlicke, van wegen sijn scherpigheydt; roode, door de heeten dampen, die met eenen in de Oogen schieten. Daer op volghet oock swack Gesicht, ende hardt Gehoor. Het Geswel en wijckt den Vinger niet, 't en zy dat hy daer stijf ingedrongen wert; want dan gaet het neder, voornamelick in jong-geboren Kinderen, welckers Pan by-na, als wach is, ende de Naden los, ende ongesloten, soo van wegen de nature (dewijl de Kinderen, na de geboorte heel vochtigh sijn) als om de toevallende vochtigheydt, die al de omstaende Deelen vervochtigh, ende los maect. Dese heft oock de Pan op, insonderheydt, daer de Naden vergaderen; het welck daer uyt blijktt, dat als het Geswel wat te seer geperft wert, de vochtigheydt sijnen keer na binnen neemt.

Het onderscheyt van de oorfaecken, is daer aen veel af te nemen, dat het Water-hooft, 't welck door innerlicke stoffe veroorfaeckt is, een bleycke verwe heeft; maer het gene, dat in de geboorte, door mishandelinghe, komt, een roodigheydt vertoont, ende, van wegen de pijn, de Kinderkens moeyelick, en schreyende maect.

4. Om te komen tot de Voor-teycken: Het Water-hooft dreyghet het alder-grootste gevaer, dewijl het door sijn scherpe, ende zultige vochtigheydt, de by-leggende Deelen, insonderheydt de Herffenen, ende haer Vliesen door-reet, bederft, ende verteert. Paré verhaelt van een Kint, welckers Breyn hy, na de doot, vont niet grooter, als een Kaets-bal. Daerom sijn de geswellen, die van binnen de Pan haren oorspronck hebben, doode-

lick, maer die boven op de selve komen te groeyen, werden dickwils genesen.

5. De Genefsinge van de Waterigheydt, die boven de Pan fleect, moet aengevangen werden, door slovingen, de welcke verdunnen, ende verdrijven, gelijk sulcke middelen, in 't 7. Capittel van 't 1. Deel der Heelkonste beschreven sijn. Na het sloven, moet men komen tot opdroogende, ende versterckende. Waer toe ick altijd seer vorderlick gevonden hebbe [het volgende:]

- N. Vng. Agrippa,
Theriakel-water, van elcke 1 onse,
Poeyer van Granaet-schellen, $\frac{1}{2}$ loot,
Oly van S. Ians-kruydt,
Syrup van Alssen, van elcke $\frac{1}{2}$ onse,
[Gemengt tot een Strijck-salfte.]

Onder malkander gemengt, ende twee mael daeghs werm het Hooft mede gestreecken. Tot het opvlijmen, en moet niet, als in den uyteisten noot, gekomen werden.

6. Hier dient een open lichaam gehouden; ende, alsoo de jonge Kinderkens niet wel en konnen innemen, soo magh men de Minne somtijds ingeven een drancxen, dat de Waterachtigheydt sacht af-let:

- N. Manna, 1 onse,
Wortel van Gialappa, kleyn gestooten, $\frac{1}{4}$ loot,
[Bier, of Bethony-water, soo veel genoeghis
Tot een Drancxen.]

ende gebruycken voort foodanigen Maniere van Leven, als in den Schat der Ongefontheyd op het Capittel van de Water-sucht is verhaelt.

Het X V I I . Capittel.

- SWEERINGE in 't gemeen,
1. Beschrijvinge, Eijenschap, ende Verscheydenheyd van een Wonde,
2. Plaetsche,
3. Oorfaecken,
4. Onderscheyt,
5. Ken-teycken,
6. Voor-teycken,
7. Genefsinge.

U Lceratie, seydt Fernelius, is een leelicke, ende vuyle openinge, ofte scheidinge van malkanderen. Dan kan volkomender beschreven werden, te wesen een scheidinge van malkanderen, met verlies ende verminderinge van grootte, in een sacht Deel, haren oorspronck hebbende van een in-etende stoffe. Want daer in verschillen een Wonde, ende een Sweeringe, dat in een Wonde, 't gene vereenicht ende heel was, gescheyden is, maer niet nootfakelick yet van het Deel afgaet: Maer in een Sweeringe is 'er altijt van 't sweerende Deel vermindert, ende afgenomen, al waer het maer, als 't niet anders

anders en is, in 't Opper-huydeken. Doch al is sulcks, dat 'er somtijds in een Sweeringe eenigh overtolligh Vleyfch uytwafcht: soo ontbreekt daer even wel van de Huydt, ende het natuyrlick Vleyfch: ende foodanige Sweeringe en is geen enckel gebreck, maer vermengt, ende by een vergrootinge gevoeght. Alfoo konnen verscheide gebreecken by een Sweeringe wesen, gelijk Onmatigheyt, Onsteeking, Role, uytwaffende Vleyfch, ende diergelijcke, die even wel tot het wesen van een Sweeringe niet en behooren, maer wech genomen werden, dewijl de Sweeringe noch blijft; welckers wesen ende eygenschap alleen bestaet in afscheyden ofte wijcken van malkanderen, met eenigh verlies van het sweerende Deel.

2. De *Plaetsche*, daer de Sweeringe in valt, hebben wy geseydte te zijn een sacht, ofte vleyfgh Deel, waer mede wy niet alleen en verstaen het Spier-vleyfch, dat wy den gemeenen naem van Vleyfch geven: maer oock 't gene waer byt Dermis, Blaes, ende al 't ander Inge-wandt bestaet.

3. De *naefte Oorfaeck* is alderhande stoffe, die een in-etende kracht heeft, de welke niet alleen en begriipt scherpe vochtigheyt, die in 't lichaam komt te groeyen; maer oock *uytwendige Oorfaecken*, die de selvige in-etende kracht hebben, gelijk daer is een in-etende genees-middel, ende vergift. Want het is onwaerachtigh, 't gene sommige schrijven, dat de Sweeringen alleen souden komen van innerlicke oorfaecken: dewijl de ervarentheyt selve uytwijft, dat se oock van uytwendige oorfaecken verweckt werden. Alfoo leert ons *Galenus*, ende de selvige ervarentheyt, dat van Vyer, Water, Olye, ofte ander heet nat, in gebrandtheyt, geen Wonden, maer Sweeringen voortkomen. Sulcks doen oock verteerende, ende brandende genees-middelen, ende als men met een *Cautery*, ofte gloeyend Yfer brandt, gelijk *Fernelius* wel seydte. Soo werden oock Sweeringen veroorfaeckt door venijnige, ende smettelike dampen, gelijk Schorft door besmettinge overgeset werdt, te weten, wanneer de smettinge een anders Huydt mede-gedeelt zijnde, de selvige in-eet. De dampen, die uyt de bedorven Longe, van yemandt die de Teeringe heeft, uytgaen, met den aefsem ingehaelt zijnde, maecken op de eygen wijze een Sweering in een anders Longe, ende alfoo een Teering door besmettinge. Op de selfde manier kan het Venijn van de Pocken, aen yemants lichaam gewreven, ende mede-gedeelt, 't selvige besmetten, ende daer in eenige Sweeringe verwecken. Het selve doen de Kinder-pocken, aen vele, die daer overgaen; als mede de Blacw-schuyt, door het drincken uyt een Kan.

4. Het *Onderscheydte* der Sweeringen werdt genomen, na haer eygen wesen, ofte na de toevallen. Van haer eygen wesen werden sy wederom onderscheyden, van wegen haer gedaente, het Deel daer sy haer onthouden, ende d'oorfaeck. Na de gedaente zijn se groot, kleyn; lang, kort; breedte, nauw; recht, krom, pijs-

gewijs; eenparigh, in de welke het Vleyfch in alle Deelen gelijk wech genomen is, ongelijk, in de welke meerder Vleyfch in d'eene plaets, als in d'ander afgegeten is. Van wegen het gebreckelick Deel selve, zijn eenige uytwendigh, eenige inwendigh; eenige diep, eenige maer effen raekende; eenige in dit, ofte dat Deel. Het onderscheydt van de oorfaeck sullen wy terstondt aenwijfen. Van het toevalligh onderscheydt, dat genomen werdt van 't gene, buyten den aert, ende 't wesen van de Sweeringe is, zijn sommige oudt, sommige versh; sommige suyver, sommige vuyl; sommige met Sincking, sommige sonder; sommige stilstaende, sommige voortkruypende. Dit onderscheydt hangt oock aen de oorfaecken: waer toe mede behoort het gene, dat de toevallen maecken, van pijnlicke, ofte onpijnlicke; als oock sommige jeuckende, steekende, brandende; sommige licht, sommige swaert om te heelen; eenige van goeden, andere van quaden aert, waer by komen, die *Chironia*, ende *Telphia* genoemt werden. Behalven dese verscheydenheden, die men soo eygentlick magh heeten, zijnder noch andere oneygene, die eerder te houden zijn voor vermengingen van andere gebreecken met de Sweeringen, als dat se eygen onderscheydt souden konnen maecken. Soodanigh zijn Sweeringen met Pijn, Ongematigheyt, Onsteeking, harde Kanten, Koudt-vyer, Kancker, Wormen, ofte bedorven Been. Van dese, ende andere verscheydene Sweeringen, sullen wy nu vervolgens handelen.

Wat een gemeene, ende enckele Sweeringe is, hebben wy terstondt geseydte, als oock dat de selve haer oorfaeck heeft uyt een in-etende stoffe; ende dat de selvige, ofte van binnen in 't lichaam groeyt, ofte van buyten aenkomt. Van d'eerste slaghe zijn alle scherpe, ende bijtende vochtigheden, die ofte in het Deel selve, ofte daer buyten haren oorspronck hebben. Buyten het gebreckelick Deel groeyen Gal, zout Slijm, zoute, salpeterachtige, ende scherpe Wey, verbrande Gal. Want als de selvige in 't lichaam voortgebracht zijn, ende na eenigh Deel toevloeyen, soo vermogen sy 't selve in-eten, ende tot een Sweeringe brengen. Sulcks kan insonderheydt geschieden in 't voor-jaer, ende uyt onordentlicke oeffeningen. Soo schrijft *Galenus*, wanneer de Lenten een onsuiver lichaam ontfaengen, dat 'er als dan wargeschiedt, het welck men siet gebeuren in de oeffeningen. Want al is 't, dat het oeffenen des lichaems seer gefondt is, soo men even wel yemandt, die overvloedt heeft van Slijm, Gal, ja van Bloedt selve, wil tot hevige beweging brengen, soo sal men lichtelick een Vallende-sieckte, ofte Popelsy, ofte, indien niet dese, een borsting van Aderen in de Longe, ofte een stercke Koortsch, door de oeffeninge veroorfaecken. Ende de gene, die men in plaetsche van de diep-leggende vochtigheden door kamer-ganck te suyveren, haer lichaam doet oeffenen, dien jaeght men de quade vochtigheden na de Huyt, ende maectt aldaer Schorft,

Schorft, ende Sweeringen. Dit is 't gene *Hippocrates* seyd, Een onsuiver Lichaem goeffent werdende, krijgt Sweeringen. Even eens is 't met de Lenten. Want als dan werden door de wermt, die in de Lucht begint te komen, de vochtigheden driffigh gemaect, ende na buyten getrocken, alwaer sy dan in de Huydt het eygen werck doen, dat wy van de oeffeninge geleyt hebben. In het Deel selve kriegen, om sijne ongematigheyt, die vochtigheden een scherpigheyt, ende als aldus de Etter door koocken, ende lang in het Deel te verblijven noch scherper werdt, ende soo veel te scherper, hoe dat 'er meerder by komt, dan bederft oock het bloedt ende het voedtsel, van het besmette Deel.

De oorfaecken, die van buyten aenkomen, zijn in- etende, ende brandende genees-middelen. Waer by niet uytgesloten moet werden, het Vyer, ofte heet Yser selve: alsoo de korst, daer van overblijvende, meerder raect de Sweeringen, als de Wonden. Hier toe behoort mede de besmettinge van de gene, die met de Tee- ring gequelt zijn, van Melatsche, Schorste, Pockige, ende Blaeuwshuytge; waer van te voren geleyt is. Wat nu de bysondere oorfaecken zijn van bysondere Sweeringe, die sullen wy bybrengen, daer wy in elke soorte van haer oorfaecken handelen.

5. Wy komen dan tot de *Ken-teykenen*. Uytwendige Sweeringen kan men sien, ende tasten, ende behoeven geen teykenen, om bekent te werden. Maer de inwendige, alsoo sy dickwils verborgen zijn, werden bekent door een Proef-yser, soo daer eenige wegh is, ofte door de vuyligheyt, die daer uytloopt, door pijn, ofte vermindering van de werkinge. De vuyligheyt wijst aen, dat het Deel beschadicht is, ende wanneer door eenige openheyt des lichaems, het zy Derm, Blaes, Neus, ofte Ooren, Etter, ofte waterachtigh Bloedt (*Sanies*) loopt, ofte oock uytgebraect, ofte uytgehoest werdt; sulcks is een teycken, dat 'er van binnen een Sweeringe schuyt. Nu in wat Deel dat de selve is, staet af te nemen, uyt de eygenschap van de pijn, de plaetsche, ende de werkinge van het beschadighde Deel. Indien in een sweerend Deel een steeckende pijn is, ofte oock dat 'er aen 't gevoelen, ofte bewegen yet hapert, sulcks is een teycken, dat het beschadicht Deel zenuwachtigh is. Grootte klopping, dat de Sweeringe de Slagh-aders raect. Indiender een knaging terfont aen den eten vernomen werdt, met pijn ende steecten voor het Hert, daer Braecken ende qualickheyt op volght, sulcks beteykent dat 'er een Sweering in de Maegh is. De uytterlicke oorfaecken konnen hier oock aenwysinge doen; gelijk dat de Blaes sweert, indien yemandt Spaensche-vlieggen ingenomen heeft. Indien eenigh heet, ofte scherp genees-middel, ofte oock sterk Water, dat de Sweering dan in de Keel, ofte Maegh is.

Nu of de Sweering groot ofte kleyn is, recht ofte krom, ofte van eenige andere gedaente, sulcks kan in uytwendige, door het Gesicht, ofte Proef-yser onder- vonden werden. Maer in inwendige en is 't niet moge-

lick, dat wel te konnen weten. Maer even wel, ofte de Sweeringe groot of kleyn is, kan men uyt de menighe van d' Etter gewaer werden. Want een groote geeft veel uyt, een kleyne minder.

Wat de oorfaecken belangt, te weten de innerlicke: Indien de Sweering haren oorspronck heeft van toe- vloeyende vochtigheden, soo sullen haer teykenen open- baren van quade gestaltenis, het zy in 't geheele lichaem, het zy in Lever, Milt, ofte eenigh ander Ingewandt. De welke niet voor den dagh komende, ende in tegen- deel zijnde het beschadicht Deel ongematigh, ende slap, sulcks geeft te kennen, dat de oorfaeck van de Sweering uyt het Deel selve komt, ende aldaer gegroeyt is. Nu wat vochtigheyt, dat de Sweering gemaect heeft, of het Gal is, of zout Slijm, ofte weyachtige vochtigheyt, ofte swarte Gal, blyckt uyt de teykenen van elke Sweeringe, ende insonderheyt uyt de vocht- ighheyt, die daer uyt loopt, ende uyt de verwe van de Sweeringe, Scherpigheyt, ende steeckende Pijn; als oock uyt de teykenen van de bysondere Sweeringen.

De uytterlicke oorfaecken moeten getrocken werden uyt het seggen van den Siecken, die aenwysen sal, of het van een scherp, ende in-etende Genees-middel, ofte van Vergif, ofte oock van Vyer gekomen is; ofte dat hy van yemant besmet is, die met smettelicke Swee- ringen beladen was.

De tijden van de Sweeringen hebben oock haer tey- kenen. Want als 'er eerst waterachtige, rauwe, ende dunne vochtigheyt uytloopt, dat is een teycken dat het in het begin is, gelijk sulcks oock uyt het gevoelen, tasten, ende sien, als mede uyt de uytterlicke, ende in- wendige oorfaecken, noch tegenwoordigh zijnde, ende de volgende toevallen kan blycken. Wanneer daer na de waterige stoffe rijper wert, ende haer menighe verminderd, dat is het toenemen, ofte de vermeerdering. In de stilstand is de Etter op sijn besten, ende in 't afnemen werdt sy minder. De selfde tijden werden oock aenge- wesen door de pijn, jeuckfel, ende het verhinderen van de werkinge: de welke, indien sy vermeerderen, be- duyden dat oock de Sweering vermeerderd; indien sy verminderen, ende alles na sijnen natuytlicken stand wederkeert, beteykenen, dat de Sweeringe vermindert, ende aen 't afgaen is. Het selve konnen ons oock, in de uytterlicke Deelen, aenwysen het sien, ende voe- len. Nu de bysondere teykenen der Sweeringen sullen wy hier na op sijn plaetsch verhalen.

6. Alsoo daer groote verscheydenheyt ende verschey- de uytkomst in de Sweeringen valt, soo sullen wy alhier verscheyde *Voor-teykenen* by-brengen. Wat 'er van het genesen der Sweeringe te verhoppen staet, moet van de grootte ende swarigheyt der selvige, als oock van de gelegentheydt des deels afgenomen werden. Want in- dien de Sweeringe alleen de Huydt beslaet, ende niet verder in en gaet, dan kan se lichtelick, ende in korten tijdt genesen werden. Maer hoe dat se dieper is, ende hoe het Deel, dat se besit, edelder is, als de Huydt, soo veel

te beswaerder valt se om te genesen. Daerom zijn de Sweeringen, die in 't uytterite van de Spieren komen, van meerder gevaer, als die haer in 't midden setten. Om de selvige oorfaeck zijn oock gevaelicker foodanige Sweeringen, die in een edel Deel zijn, ofte die een edel Deel, als oock een Zenuwe, Ader, ofte Slagh-ader bereycken. Sweeringen, die een van de voornaemste Deelen besitten, ofte de selve aen haer kunnen trekken, zijn meest doodelick. Lichter werden tot heelen gebracht foodanige Sweeringen, waer de genees-middelen lichter by kunnen, ende valt aen blijven; maer swaerlicker de gene, daer men de middelen niet wel op en kan leggen, ende daer se niet op en kunnen blijven. Swaerlick kunnen de Sweeringen heelen in alfulcke Deelen, die van naturen met vochtigheyt, ende overtolligheyt beladen zijn. Gelijk oock in de gene, die scherp van gevoelen zijn, ofte foodanige in medoogentheyt kunnen trekken. Als noch de gene, die noodtsaekelick van de lucht, ofte ander oorfaecken veranderen. Het vallen mede gevaerlicke, ende langduyrige Sweeringen, daer men vreeft voor *Caries*, ofte bedervinge in het Been. Een groote Sweeringe, in andere dingen gelijk zijnde, valt swaerlicker om te heelen, als een kleynce. Want in een groote moeten vele Deelen de uytwendige lucht uytstaen, ende werden de onderste Deelen, als Aderen, Slagh-aderen, ende Zenuwen meerder beschadicht. Nauwe, ende langwerpige Sweeringen zijn licht, ronde swaer om te genesen. Indien het lichaem suyver is, ende 't voornaemste Ingewandt wel gestelt, ende dat het beschadicht Deel selve hem wel houdt, dan is 'er hope van lichte genesinge. In tegendeel alles zijnde, kan men voorweten, dat de genesinge moeyelick, ende langsaem toe sal gaen. Hier van is 't, dat de Sweeringen, die op andere Siekten volgen, veeltijds swaerlick genesen, dewijl de nature, de quade vochtigheden, die in 't lichaem zijn, tot de uytwendige Deelen drijft. Soo zijn oock, die na een groenachtige, ofte bruynce verwe trekken; dewijl sy beteycken, dat in 't geraeckte Deel de natyrlicke wermte seer verminderd, ende by-na uytgebluscht is. Ende in die op haer sterven leggen, werdt veeltijds weynigh voor haer door, de Sweering bleyck, blaeuw, ende droogh, ende dat van wegen het uytbluschen der natyrlicke wermte. Als na lang loopen van rauwe ende waterige stoffe, goede Etter begint te komen, sulcks is een teycken, dat de nature haer verschept, ende dat de stoffe tot beter verandert, ende dien volgende hope geeft van gesontheyt. Ende voorwaer de stoffe selve stelt de merckt, wat men van het genesen der Sweeringe sal verwachten. Want als de Etter, die dagelicks uytloopt, goet is, dan geestse hope van lichte genesinge. Maer het tegendeel werdt beteyckent door quade Etter. Want goede Etter geeft te kennen goede gestaltenisse van de vochtigheden, daer sy uyt ontlaet, ende de kracht van 't beschadighde Deel: gelijk mede in tegendeel het quade doet. Nu goede Etter is, die niet te dick ofte te dun en is, wit, effen, ende niet slincken-

de. Maer quade Etter is 't, die geheel dun, ende vloeyende is, bleyck, blaeuw, giftachtigh, ende van quaden reuck. Soo betuyght oock waterachtigh Bloets, dat uyt de Sweering loopt, 't gene van de uytkomst te oordeelen staet. Want het selvige veel, ende heel dun zijnde, oock bleyck, blaeuw, bruyn, van quaden reuck, ende de omstaende Huydt in-erende, toont dat de Sweeringe swaerlick te genesen is. Maer wat dicker, ende weyniger, rootachtigh, ofte na 't wit treckende, beteyckent lichter genesinge. Als de Sweeringen oudt, ende verjaert zijn, soo moet 'er noodtsaekelick een afsondering van 't Been geschieden, ende een hol lichte teycken blijven, gelijk *Hippocrates* wel seyd. Want indien den Heel-meester alles wel doet volgens de konst, ende niet van 't gene noodigh is, over en staet, ende even wel de Sweeringe in lange tijdt niet toe en heelt, ofte toegeheelt zijnde, wederom opbreekt, sulcks beteyckent, dat 'er eenige bedervinge in 't Been de genesinge belet. Ende dat komt veeltijds in langduyrige Sweeringe door gestadigh invloeyen van quade, ende scharpe vochtigheyt. Want om de Ongematigheyt van het Deel, 't welck lange tijdt met de Sweeringe is belemmerd geweest, ende om het afscheydende Been, en kan de holligheyt van de Sweeringe niet vervolt werden, noch het vleysch sijnen groey hebben, waer het lichte teycken hol toegeheelt werdt. Wanneer de Sweeringe, na dat se met vleysch vervolt is, ende daer alleen Vel over te brengen staet, wederom opbreekt, dan valt 'er te vreesen, dat se tot een Fistel, ofte loopend gat verlooppen sal. Sweeringen, die in handen ende voeten komen, plegen somtijds voort te brengen in lichamen die vol Bloedt, ofte quade vochtigheden zijn, onsteekingende ende geswellen in de Klieren onder de Oxelen, ofte de Liesen. Want alsoo de selve lossen ende slapper zijn, soo ontfangen sy lichtelick ende eerder de vochtigheyt, die na de Sweeringe van de Handt, ofte Voet haren loop heeft. *Alle Sweeringen, die verjaert zijn, ofte noch langer duren, in de selve moet noodtsaekelick Been afgaen, ende een hol lichte teycken blijven*, schrijft *Hippocrates* in sijn 45. Spreucke van 't 6. Boeck. De reden, om dat de Etterige vochtigheyt, in die lange tijdt, een quaetaerdige scharpigheyt krijgende, eerst de Veselen van 't vleysch, daer na de bekleedende Vliesen doet bederven, ende scheidt, ten laetsten oock het Been selve, dat aen 't vleysch is. Ende alsoo het Been, gelijk *Hippocrates* te voren, in de 19. Spreucke geseyt hadde, niet herstelt en kan werden, soo moet het gescheidt, ende de Sweeringe toegeheelt zijnde, noodtsaekelick een hol lichte teycken laten: 'en zy een gauwe Heel-meester, het vleysch soo veel hooger laet groeyen, als de holligheyt diep is. Nu dat 'er bedervinge in 't Been is, staet daer aen te mercken, dat de Sweeringen al zijn se toegeheelt, elcke reys wederom opbreecken: dat het Been selfs blaeuwachtigh, ofte bruyn van verwe is: dat 'er waterachtige, ende slinckende Etter in grooter menigheyt uytloopt, als de grootte van de Sweeringe mede brengt; dat

dat de kanten van de selvige brunn, ende spongyachtigh zijn, die haer wel aen malkander voegen, maer niet volkomentlick en heelen; dat 'er oock een beweginge gevoelt wert in het sweerende Deel. Indien geen van dese teyckenen haer en openbaren, daer uyt staet af te nemen, dat de genefinge soo lange niet belet en is door bedorven Been; maer door ongematigheyt van het Deel, gelijk in 't Water, ende anders, ofte door gestadigh toevloeyen van quade vochtigheyt. Derhalven blijkt wel, dat verouderde Sweeringen niet sonder gevaer toegeheelt en werden; 'ten zy dat het lichaem wel forghuldigh ontlast is, ende een goede maniere van leven onderhouden wert. Hier toe geeft *M. Willem Fabricius* ons een aenmerckens-weerdigh voorbeeld 3. *Obs. 39.* van secker Man, wien in 't slijcker Been een verouderde Sweeringe van een Landt-looper qualick toegeheelt was, die na eenige maenden het Pleuris in de slijcker zijde kreegh, waer van hy stoff, ende die gedurende sijn sieckte even sulcken vochtigheyt uytspooogh, als 'er te voren uyt de Sweeringe plagh te loopen. Soo schrijft oock *Ambrosius Paré*, van Etter, 't welck uyt een Sweeringe van den Arm, door den Water-loop gelost werde.

De vordere Voor-teyckenen sullen wy in de bysondere Sweeringen aenwijfen.

7. Om dan tot de *Genefinge* te komen: Dewijl het wesen van een Sweeringe bestaet in een affcheyding van 't gene vereenicht was, ende in een verminderde grootte van het beschadighde Deel: soo vereyscht de verdeelde eenigheyt, wederom vereenicht, ende dat verloren, ende vermindert is, herstelt te wesen. Te weten, de Sweering, voor soo veel sy een Sweering is, moet met Vleysch vervolt, vereenicht, ende toegeloten werden. Maer als sy met een oorfaeck vermengt is, de welcke de Sweering van begin verweckt heeft, ofte noch onderhoudt; soo dient de selve oorfaeck voor al wech genomen. Hier moet oock wel gestelt zijn de gematigheyt van het Deel, ende het toevloeyende Bloet. Ende wanneer die eenigh mangel hebben, dat staet te verbeteren, gelijk hier na in de bysondere soorten der Sweeringen sal geseyt werden.

Indien derhalven eenige vochtigheyt, die de Sweeringe verweckt heeft, noch tegenwoordigh is, de selve dient voor eerst afgeset te wesen: Want in alderhande gebreecken, daer de oorfaecke noch by is, moet de genefinge begonnen werden van het wech nemen der selviger. Daer na, om dat 'er in 't beginfel wat Bloedt uyt de Aderen schiet, ja dickwils met het selfde oock andere vochtigheyt na toevloeyt, op dat het gene tusschen het Vleysch steeckt, niet en soude bederven, ende een onsteeking verwecken; soo moet het Bloedt wel gekoockt, ende in goede Etter verandert werden. Daerom seyt *Galenus*, dat de Sweeringen haer tijden hebben, ende dat 'er in 't beginfel dunne ende rauwe waterigheyt uyt komt, die in 't voortgaen, door het koocken verdickt, ende ten laetsten (*in statu*) tot goede Etter gerijpt werde. Derhalven zijn in 't beginfel van een Sweeringe noodigh, de rijp-makende middelen. Daer

benefens dient de vuyligheyt, die in een Sweeringe gewoon is te groeyen, dewijl sy de genefinge belet, wel gefuyvert; ende, de selve fuyver, ende schoon zijnde, moet de holligheyt met Vleysch vervult, ende ten laetsten met Vel gesloten werden.

Maer hier dient insonderheyt acht geslagen op de beschadighde Deelen. Want in uytwendige Sweeringen hebben wel plaetsch *Spaens-groen, gebrandt Koper, Koper-root, Antimony*, ende diergelijke, die even wel niet gebruyckt en mogen werden in inwendige Deelen. By aldien oock een Deel alsoo gestelt is, dat het andere dingen doortocht geeft, gelijk de Keel, soo moeten de middelen soo toebereydt werden, dat sy aen 't selfde kleven. Deelen, die seheit van gevoelen zijn, en konnen geen scherpe middelen verdragen, gelijk wel konnen, die soo nauw niet en voelen.

Tot het groeyen van 't Vleysch, werdt vereyscht de werckende oorfaeck, ende de stoffe. De werckende oorfaeck is de Nature, de welcke gelijk se in 't geheele Lichaem, soo oock in elck Deel het voedsel treckt, behoudt, koockt, ende aenplackt. De stoffe is goet ende fuyver Bloedt, 't welck uyt eten ende drincken voort komt. Maer gelijk in alderhande kokinge tweederhande overschot gemaect wert, als van spijsse, ende dranck, een dun, dat ongevoeligh uytwaessemt, ofte door het sweet uytgedreven werdt, ende een dick, het welck met kamergang geloost werde: soo heeft sulcks oock plaetsch, wanneer dat 'er Vleysch in een Wonde groeyt, ende by aldien foodanigh overschot in het Deel gelaten wert, soo sal het selfde te seer vervochtigen, ende de genefinge gantsch verhinderen. Waerom die overtoelligheyt in een Sweeringe, moet gefuyvert, ende opgedrooght werden. Ende aldus is de genefinge selver van een Sweeringe het werck der Naturen, die uyt toevloeyende Bloedt, 't wech genomen Vleysch herstelt, ende over de vervolde holligheyt Vel maeckt. Een Heel-meeftre neemt alleen wech de verhinderingen, die de Nature in haer werck in de weegh zijn, als hy d'overtoelligheyt fuyvert ende opdrooght: ende wanneer hy dat doet, dan werdt hy geseyd Vleysch, ende Vel te maecken.

In 't beginfel dan, als het lichaem al te vol Bloedt is, soo moet het gelaten werden. Indien daer overvloed is van quade vochtigheyt, die dient gefuyvert, ende afgeset, op dat 'er na het Deel geen toevloeying en geschiede. Daer moet oock te gelijk een goede maniere van leven gehouden werden, om geen quade vochtigheyt te doen groeyen, ende op de Sweeringe te laten vallen; gelijk geschieden kan door spijsse, dranck, bewegen, ende d'ander niet-natuylicke dingen, te sien in den *Schat der Gesontheyt*.

Daer-en-boven, alsoo het nauwlicks gebeuren en kan, ofte daer hangt wat van 't Bloedt ende de vochtigheyt, die uyt de Aderen gedropen is, in de onsenlicke openheyt, die in 't vleysigh Deel is; op dat sulcks gekoockt, ende in Etter verandert werde, soo moet men

gebruycken rijpende; ofte etter-maekkende middelen; beschreven in 't 11. Capittel van 't Eerste Deel der Heel-konste. Dese dienen in sachte lichamen mede sacht te wesen, gelijk gemaeckt werden van *Olye van Rosen*, ende *Doyren van Eyeren*: in lichamen, die soo sacht niet en zijn, van *Terebinthijn*, *Olye van Eyeren*, van *Rosen*, van *Mastick*, ende *Doyren van Eyeren*: in drooger lichamen, van *Herst van witten Denne-boom*, *Wieroock*, *Meel van Lijn-zet*, *Terwe*, *Fenugriek*, *Hoender-vet*, ofte, 't gene gemeent, ende gereet is, de *Salf Basilicum*, ofte de *Plaester Diachylum*, enckel, ofte met de *Gom*.

Hier na moeten suyverende, ofte afvegende in 't werck getelt werden; mede aengewesen in 't gemelte Deel, op het 12. Capittel. Maer het gebeurt dickwils, dat men (gelijk het spreek-woordt seydt) twee vliegen met eenen lap staet, ende met een ende 't selfde middel tweederley werck uytvoert, te weten, rijp-maecten, ende afvegen. Derhalven dienen als dan de rijp-maekkende vermengt met de afvegende, ende daer door werden de rijp-maekkende wermere, ende drooger, als sy anders van haer selven zijn. Maer in dese vermenginge staet wel acht te nemen op den tijdt: dewijl in 't beginfel de rijp-maekkende boven moeten wesen, in 't eynde de afvegende. Ende het is seeckerder, dat men terstondt in 't beginfel afvegende met rijp-maekkende vermengt, als dat men de rijp-maekkende alleen gebruyckt. Want de Nature en staet nimmermeer ledigh: maer stelt haer oock al in 't beginfel om *Vleysch* te maken; ende scheydt de vuyligheyt, die daerom moet gesuyvert werden. Daerom bevindt men oock, dat door het enckel gebruyck van rijpende middelen, de Sweering lichtelick vochtigh, ende vuyl werdt. Derhalven is seer bequaem, dat men onder de rijp-maekkende middelen, nu verhaelt, in den eersten mengt *Honich van Rosen*, *Sap van Ioffrouw-werck*, van *Paerde-bloemen*, ofte andere in 't 1. Deel der Heel-konste aengewesen.

Als de Sweeringe wel gesuyvert is, soo moet men komen tot *Vleysch-maekkende middelen*; die beschreven zijn op 't 15. Capittel van 't gedachte Eerste Deel der Heel-konste: uyt de welke een Heel-meester magh kiezen, 't gene best met de gelegentheyt van 't lichaem over een komt. Want hoe het vochtiger is, hoe het minder verdroogende middelen van doen heeft: maer dat drooger is, vereyscht meerder verdroogende. In koude tijden des jaers moet men oock wat wermere gebruycken, in wermte, die soo werm niet en zijn. Want indiender swacker middelen opgeleydt werden, als behoort; soo vergaert 'er veel vochtigheyt in de Sweeringe, ende daer groeyt veel sacht ende spongyachtigh *Vleysch*. Indien men in tegendeel al te stercke, ende te seer verdroogende gebruyckt, soo verdrooght de Sweeringe, het *Vleysch* verteert, de Kanten werden ingetrocken, ende men verneemt een bijtende scherpigheyt in het Deel. Maer wanneer eensweerend Deel droogh is, gelijk het natuyrlick plagh te wesen, ende uyt de Sweering geen waterigheyt, noch etter en vloeyt,

ende dat 'er goede verwe in 't *Vleysch* is, sulcks is een teycken, dat men het recht *Vleysch-maekkende middel* getrefte heeft.

Hier staet oock te letten op de gedaente van 't Heel-middel. Want die werden ofte dun ende vochtigh, ofte dick ende droogh opgeleydt. In harde, ende drooge lichamen, ende daer hardt ende vast *Vleysch* moet gemaeckt werden, is alderbequaemst, dat men *Vleysch-maekkend Poeyer* in de Sweering stroyt. Soodanigh heb ick in 't gebruyck 't volgende:

N. *Wieroock*,
Mastick,
Aloe,
Myrrhe,
Lisch-wortel, van elck even veel,

[Tot een Poeyer.]

Maer wanneer de lichamen sachter zijn, soo gebruyckt men wecke ende vochtige middelen. Moet even wel gelet werden in 't toebereyden van de Salven ende Sweeringen, dat se niet al te sacht en zijn. Want foodanige werden door de wermte van het Deel gesmolten, soo dat sy lichtelick wechdrijven. Derhalven indien de Sweeringen niet diep en zijn (want in foodanige werden vereyscht de gene, die soo verre konnen komen) maer boven in 't lichaem staen; soo moet men middelen in 't werck stellen, die lijvigh, ofte van een dicke gestaltenisse zijn. Daer beneffens, al te vochtige Salven, versachten; van wegen hare olyachtige nature, ende maecten al te losch *Vleysch*, ende 't welck niet overeen en komt met het onderste, insonderheyt in drooge lichamen.

Als de Sweeringe met *Vleysch* vervult is, soo dientse met *Vel* gesloten, ende daer door, 't gene van malkander gewecken was, vereenight te werden; te sien in 't meer-gemelte 1. Deel der Heel-konste, op 't 16. Capittel.

Om het gebruyck van dese middelen wel te onderscheyden, dient ingesien de gelegentheyt van de Sweeringe, ende de nature van het lichaem. Want het gebeurt, dat de Sweeringen, die als se noch vuyl waren, geen bijten van de middelen en voelden, daer na gesuyvert zijnde van de selve gebeten wierden. Derhalven moet men als dan, ende als de Sweeringe van selfs suyver is, van stercker afvegende tot slapper komen: gelijk men wederom in vuyle Sweeringen tot meerder afvegende sal klimmen, 'ren zy misschien dat se door te veel afvegende dingen vuyl geworden zijn. Want daer in werden de Heel-meesters somtijds wel bedrogen, om tot stercker afvegende te komen: waer door de Sweeringe wederom in-eet, ende vuyl wert van het gesmolten *Vleysch*, het welck in quade vochtigheyt verandert. Derhalven moet wel neerstigh gelet werden, of de Sweeringe van wegen ingegeten, ende gesmolten *Vleysch*, dat 'er onder leydt, vervuylt is, ofte dat het een genees-middel van doen heeft om de vuyligheyt te suyveren, ende dat 'er foodanigh geen gebruyckt en is. Nu

Nu ze
kanten
is doo
len.
nu me
lichaer
Want
droogh
De
wanne
Vleysc
ontbre
staet,
Vleysc
eerst w
Vleysc
Vel qu
wassen
Me
delen i
aert m
Plaest

1. Swe
2. Oor
3. Ken
4. Voo
5. Gen
6. van
8. met
9. met

I N
mee
enckel
maer h
onder
faeckel
wel ne
1.
bey, d
ende h
de gen
de stof
en kan
ring en
sloten
ende w
Wa
een Sw
heyt,
2
voet h
't Sw

Nu aen grooter holligheyde, ende roode ende heere kanten kan men mercken, dat de Sweeringe vervuyt is door te groote scherpigheyde van de Genees-middelen. Daer na moet oock overleydt wesen (gelijk wy nu meerder gefeydt hebben) ofte de gelegentheyde van 't lichaem sacht ende vochtigh, ofte droogh, en hardt is. Want op een sacht lichaem moeten slapper, op een droogh stercker middelen gebruyckt werden.

De Vel-maeckende middelen dienen opgeleydt, wanneer de Sweeringe noch niet volkomenlick met Vleysch vervult en is; maer dat 'er noch een weynigh ontbreeckt. Want alsoo de nature nimmermeer stil en staet, maer oock, dewijlse Vel begint te maecken, het Vleysch ondertusschen noch groeyt; indien men dan eerst wilde Vel maecken, als de Sweeringe gantsch vol Vleysch was, soo soude te vreesen staen, dat eer het Vel quam over te groeyen, het Vleysch ondertusschen wassende, het Vel te hoog soude staen.

Men dient oock te weten, dat de *Vel-maekende* middelen in der daedt, ende in kracht van verdroogenden aert moeten wesen, ende dat daerom de *Poeyers*, ende *Plaesters*, daer toe alder-bequaemst zijn.

Het XVIII. Capittel.

1. Sweeringe met Ongematigheyde,
2. Oorsaeken,
3. Ken-teykenen,
4. Voor-teykenen,
5. Geneefing
6. van Sweeringen met Hitte,
7. met Koude,
8. met Vochtigheyde,
9. met Drooghte.

In 't laetst-voorgaende Capittel is gehandelt in 't gemeen van een Sweeringe, ende derhalven van een enckele, ende ongemengde, daer niet anders by en is: maer het gebeurt meesten tijdt, dat 'er yet toevalt, ende onder gemengt werdt, het welck de geneefing noodtsaeckelick doet veranderen, waerom op die toevallen wel neerstigh dient gelet te werden.

1. Wy sullen den aenvang nemen van de *Ongematigheyde*, die haer gemeenlick met een Sweeringe vermengt, ende het genesen belet. Want alsoo de oorfaeck, die de geneefing uytvoert, is de nature van het Deel, ende de stoffe, het Bloedt: als het Deel ongematigh is, soo en kan geen van beyde wel gestelt zijn; ende de Sweering en kan met geen Vleysch gevult, noch met Vel gefloten werden, 't en zy dat het onder-vleysch natuylick ende wel gematigh is.

Wat nu dan de ongematigheyde aengaet, soo kan by een Sweeringe wesen te grooten hitte, koude, vochtigheyde, ofte drooghte; ende dat met, ofte sonder stoffe.

2. Soodanigen ongematigheyde is 'er geweest ofte voor het opkomen van de Sweeringe, ofte ten tijde van 't Sweeren.

Een heete ongematigheyde werdt in de Sweeringen verweckt van al te heeten lucht, van te heete Genees-middelen, van te veel swachtels, ende deckfel.

De koude in tegendeel van koude lucht, van al te seer verkoelende Genees-middelen, ende wanneer de Sweeringe met swachtels ende deckfel tegens de uytwendige koude niet wel bewaert en is.

Vochtige ongematigheyde werdt veroorfaeckt doot vochtige lucht, (waerom dat in sommige plaetschen de lucht de Sweeringen oock gantsch schadelick is) ende door toevloeying van vochtigheden.

Drooge lucht, drooge Genees-middelen, als oock gebreck van voedsel, maecken een drooge ongematigheyde.

3. De heete ongematigheyde is te kennen, dat 'er verhitte oorsaeken voorgaen zijn, ende dat niet alleen de Kanten, maer oock het Vleysch van de Sweering rooder is, ende dat de Siecke selfs een hitte in de Sweering voelt, waer op gemeenlick pijn volghet; dat mede koude Genees-middelen verlichten, heete beswaren, ende dat 'er scherpe ende bijtende vochtigheyde uytloopt.

In een koude ongematigheyde gaen voor verkoelende oorsaeken, de Kanten van de Sweeringe zijn bleyck ende sacht, hitte helpt, ende koude beschadighet.

Als de ongematigheyde vochtigh is, dan zijnder voorgaen vervochtigende oorsaeken, het Vleysch is slap ende sacht, ende groeyt somtijds te hoog, geeft oock veel vochtigheyde uyt: Drooge dingen helpen, vochtige beschadigen.

Een drooge ongematigheyde werdt bekent uyt voorgaende verdroogende oorsaeken, dat de Kanten van de Sweeringe droogh ende hardt zijn, ende dat 'er weynigh, ofte geen vochtigheyde uyt en komt: dat vochtigmaeckende middelen verlichten, drooge beswaren.

4. [Belangende de *Voor-teykenen*:] Dewijl, gelijk *Galenus* oock leert, dat het Onder-vleysch wel gematigh moet zijn, om een Sweering wel te genesen: soo is seecker, dat een Sweeringe soo veel te swaerder om te genesen valt, hoe het Deel meerder afgewecken is van sijn natuyrlike gematigheyde. Sweeringen, die vermengt zijn met een heete, koude, ofte vochtige ongematigheyde, en vallen soo quaet niet om te heelen. Want met een moeyten, op eene tijdt, ende met de selfde middelen, kan men de ongematigheyde beteren, ende de Sweeringe genesen. Maer Sweeringen met drooge ongematigheyde, zijn swaerlick te heelen; dewijl, overstaende voor een tijdt de geneefing van de Sweeringe, de ongematigheyde waergenomen moet werden.

5. De *Ongematigheyde* vereyscht veranderinge door recht tegen-strijdende middelen. Even wel moet de geneefing soo aengleyde werden, dat men de Sweeringe, soo veel mogelick is, niet over het hooft en sie. Maer alsoo die geneefing niet en kan geschieden, soo lange de ongematigheyde blijft, soo moet de selvige eerst wech genomen werden, 't en zy beyde te gelijk geschieden kan.

6. *Verhite ongematigheit* vereyscht verkoelende middelen; stercker, ofte slapper, na de grootte van de hitte. Ende al is 't dat de Sweering verdroogende middelen van doen heeft, om dat even wel de hitte, door 't verterren van de vochtigheydt, de Sweeringe opdrooght, soo moet men slapper verdroogende middelen gebruycken. Maer die dienen oock niet enen van een te samen-treckende kracht te wesen, om de Sincking, die lichtelick door de hitte verweckt werdt, tegen te houden. Derhalven, alsoo de hitte gemeenlick pijn maecte, soo moet daer by gedaen werden 't gene de pijn kan stillen, ofte ten minsten geen kracht en heeft, om de selvige te verwecken, soo dat de Heel-middelen hier niet en dienen te wesen van seer verdroogende, ende afvegende kracht: Daerom zijn bequaem de gene, die bestaen uyt het *Water*, ofte *Sap* van *Rosen*, van *Weeghbre*, van *Endiwe*, van *Nacht-schade*, *Azijn*; uyt *Olye* van *Rosen*, van *Violen*, van *Terebinthijn*, dickwils met *Weeghbre-water* gewasschen. Ofte men magh gebruycken *Salf* van *Rosen*, de *Verkoelende Salf* van *Galenus*, die van *Ceruus*, ofte *Loodt-wit*, van *Nacht-schade*, de *Witte*, die van *Santal-hout*; ofte, dat ick best houde, *Nutrium*, met een van de gemelte sappen gewasschen. Dan de verkoelende middelen en moeten niet alleen op de Sweeringe selve; maer oock op de omstaende Deelen geleyt werden. Daerom en magh men de selvige niet alleen met de verhaelde Salven wel bestrijcken, maer oock doecken op leggen, die gedoopt zijn in *Oxycratum*, (dat is *Water* ende *Azijn*) ofte met het *Sap* van *Weeghbre*, *Latouw*, *Nacht-schade*, ofte in het afzietfel van *Myrtus*, *Granaet-schellen*, *Granaet-bloemen*, *Weeghbre*, ende diergelijcke.

Wanneer de heete ongematigheydt aldus wech genomen is, soo moet men de Sweeringe met *Vleysch-maekkende* dingen toeheelen, ende die en dienen even wel niet te seer heet en droogh te zijn, om de heete ongematigheydt niet weder te doen keeren.

7. *Koude ongematigheydt* in een Sweeringe, moet hebben verwerrende middelen, gelijk daer zijn *Olye* van *Hypericon*, ofte *S. Jans-kruyt*, van *Nardus*, van *Lisb-wortel*, van *Camillen*, van *Wijn-ruyt*, van *Dil*; *Syrop* ende *Honich* van *Rosen*, *Brandewijn*, *Ceroen* van *Betonye*. De Salven ofte Smeeringen hier van gemaect, werden op de Sweeringe selver geleyt. Maer van buyten sal men de naeste Deelen stoven met het *Afzietfel* van *Salye*, *Hyssoop*, *Alffen*, *Orego*, *Wijn-ruyt*, *Munte*, *Laurier-bladeren*, *Camille-bloemen*, in stercke *Wijn* gekooct; ofte men kan de selve mede strijcken met de verhaelde heete *Olyen*, ofte opleggen het *Ceroen* van *Betonye*.

8. *Vochtige ongematigheydt* werdt door verdroogende middelen wech genomen. Ende alsoo een Sweeringe oock anders verdroogende dingen vereyscht, soo moeten hier stercker *Vleysch-maekkende* middelen in 't werck gestelt werden. Soodanigh zijn de wortelen van *Cyperus*, ofte *wilden Galigam*, *Malroze*, *schuym* van *Silver*, *gebrandt Loot*, *Koper-root*, *Hauer-slagh*, *Koper-slagh*,

ende diergelijcke, uyt de welke na de grootte van de ongematigheydt bequame Heel-middelen voor elcke Sweeringe konnen gemaect werden. Want hoe een Sweeringe vochtiger is, hoe sy stercker verdroogende middelen van doen heeft; ende minder vochtigh zijnde, soo moet se oock sachter verdrooght werden. Sulcks geschiet door by doen van *Olye*, *Hars*, ende *Wasch*. Want hoe dat 'er van deselvige meerder gedaen werdt by de verdroogende middelen, hoe dat haer kracht meerder komt te breecken; hoe minder, hoe haer kracht meerder in 't geheel blijft. Dan voor eerst dient de Sweeringe wel gesuyvert, ende afgebet met *Wijn*, ofte met *Water* ende *Azijn*, daer in gekooct hebben te samen-treckende ende verdroogende middelen, gelijk *Wortelen* van *wilden Galigam*, *S. Jans-kruyt*, *Alffen*, *roode Rosen*, *Betony*, *Salye*. Daer na kan men van de verhaelde middelen wat Poeyers in de Sweering stoven, ofte van de selvde met *Olye* ende *Wasch* een dun Salsken maken, om, op ploeksel gestreken zijnde, in de Sweeringe te brengen, en dan een verdroogende Placster daer over leggen.

9. *Drooge ongematigheydt* werdt verbeterd door vervochtigende middelen. Hier is bequaem *laeuw Water*, om daer mede de Sweeringe, ofte veel meerder de om-liggende Deelen te stoven. Want al seydt *Hippocrates*, dat men de Sweeringe niet en moet vervochtigen, als met *Wijn*, ende daer by doet, dat de drooghte het gesonde nader is, de vochtigheydt het ongesonde; al schrijft oock *Galenus*, dat 'er geene vochtigheydt voor de Sweeringen dienstigh en is, insonderheydt niet het *Water*: soo moet dit verstaen werden van een Sweeringe, van wegen, ende voor soo vele het een Sweeringe is, tot de welke vochtigh-maekkende middelen gantsch onbequaem zijn. Maer als 'er een drooge ongematigheydt, die de genesinge belet, by de Sweeringe is, soo moet men voor eentijdt, als overstaende de rechte genesinge van de Sweeringe, de drooge ongematigheydt tegenstaen; tot dat aen het Deel de vorige gematigheydt herstelt is.

Nu de mate van vervochtinge moet wesen, dat men ophoudt, wanneer het Deel begint root te werden, ende hem te verheffen. Want by aldien men noch langer met het vervochten voortgaet, soo sal 't gene, dat getrocken is, vervliegen. De manier om met *laeuw Water* te vervochtigen, is drierley, met stoven, overgieten, baden. Het stoven geschiedt met een spongye, wolle lappen, ofte diergelijcke, ende dit is de bequaemste middel. Overgieting, ofte badt-stove en vallen soo bequaem niet. Het is oock beter, dat het Deel met *laeuw Water* ende *Olye* gestooft werdt, als met *Water* alleen, insonderheydt in de Winter. Want al is 't, dat *laeuw Water* wel door sijn werckende wermt verwermt, soo verkoudt het even wel na het stoven, ende verspreyt met eenen de natuyrlieke wermt, het welck den *Olye*, daer onder vermengt zijnde, belet, verstoppende, door sijn taeyigheydt, de onsenlicke gaetjens van de Huydt. Na het stoven kander een vervochtigende Pap opleydt werden, als volghet:

N. Humst-

N.
byd
de

Of me
gebruy
Malur
soo veel

Maer
Deel v
moet m
Spise v
kan we
magh k
het voe
sters, e

De
Vleysch
soo gel
dighde
drooge
de Vley
Olyen n

N.

1. Swee
2. Oor
3. Ken
4. Voor
5. Gene
6. Man

W

ofte nae
ofte toe
2. D
heele L
heden v
'tzy do
uytwert
Deel d
treckt;
ofte sw

N. *Huemst-wortels*, 1 onse,
Maliure, twee handen vol,
beide in Water morw gekookt, ende dan gestampt zijn-
de, doet 'er by
Gerst-meel, 1 loot,
Gekookte Honich, $\frac{1}{2}$ loot,
Vereken-reusel, soo veel van noode is

[Tot een Pap.]

Of men kan het Deel oock wel stoven met *Olye*; ofte gebruycken een Salfken, bestaende uyt een deel *Sap van Malure*, ende twee deelen *soeten Olye*; daer by gedaen soo veel *wit Wasch*; als noodigh is.

Maer wanneer de Sweering droogh is, ende het Deel verdroort, ende dat 'er geen stoven en helpt, soo moet men eerst sijn beste doen, dat de Siecke gebruyckt *Spijse* van veel ende goet voedsel, ende die licht verdeelt kan werden, op dat het Deel sijn voedsel overloedigh magh krijgen, daer na, soo het van doen is, magh men het voedsel oock door *Dropacs*, sterck-treckende *Plaesters*, ende andere middelen, daer na toe trecken.

De ongematigheyt wech genomen zijnde, sal men *Vleysch-maekkende middelen* gebruycken, doch die soo geheel seer niet en verdroogen, op dat het beschadigde Deel niet wederom en kome te vervallen in een drooge ongematigheyt. Derhalven moet men onder de *Vleysch-maekkende Poeyers* vermengen *Vetten* ende *Olyen* met wat *Wasch*. By voorbeeldt:

N. *Mastick*, klein gestooten,
Lijch-wortel, van elcks $\frac{1}{2}$ loot,
Termenihijn, met *Latou-water* gewasschen, 1 onse,
Hoender-vet,
Olye van Rosen, van elcks 1 loot,
Wasch, soo veel van nooden is
 Tot een Weeke salve.

Het XIX. Capittel.

1. *Sweeringe met toevloeyen van Vochtigheyt*,
2. *Oorspronck, ende Oorsaacken*,
3. *Ken-teykenen*,
4. *Voor-teykenen*,
5. *Geneesinge*,
6. *Maniere van Leven*.

I.

WY hebben gehandelt van een Sweeringe met ongematigheyt: dan deselve en kan niet lang, ofte naeuwlicks wesen ende bestaen sonder eenige stoffe, ofte toevloeying van vochtigheden.

2. Dese vallen op het sweerende Deel ofte van 't geheele *Lichaem*, ofte van eenigh Deel, dat quade vochtigheden voortbrengt, wanneer de nature, 't zy door veelte, 't zy door hoedanigheyt geprickelt zijnde, de selfde uytwerpt op de Sweeringe; ofte dat het sweerende Deel door pijn, ofte hitte de vochtigheden na hem treckt; of dat de vochtigheden van selfs na een leeger of tswacker plaetsfacken.

Na de verscheydenheyt van de toevloeying, soo is oock de vochtigheyt, die uyt een Sweeringe loopt, verscheyden, dun, waterachtigh; dick; grof; goet, onsluyver.

3. De Sweeringen met toevloeyen van vochtigheden, zijn te *kennen* eerst uyt het geswel, dat hem niet alleen in de *Kanten*, maer oock in de omstaende *Deelen* verheft, als mede uyt de pijn, ende de veelte van vochtigheyt, die daer uyt loopt: waer door het toeheelen oock belet werd.

4. [Aengaende de *Voor-teykenen*:] Dewijl het heelen bestaet in verdroogen, soo is lichtelick af te nemen, dat een Sweeringe, daer gestadigh vochtigheyt toeschiet, bekommerlick te heelen valt; ende soo veel te swaerder, hoe de *Sinckingen* scherper zijn.

5. Derhalven, dewijl de Sweeringe niet en wil genezen, voor al eer dat de toevloeying is wech genomen; soo moet voor eerst gelet werden, om de oorsaacken van de selvige te weeren, waer van voor desen dickwils gesproocken is. Daer na, op dat de vochtigheyt niet en soude vloeyen na het beschadigde Deel, soo moeste verdroogen, onderschept, ende te rugh gestooten werden.

Onder de *Revelleerende*, ofte vtreckende middelen, zijn de *Fontanellen*, ofte *Open-gaten* alderbequaemst, die op het tegendeel gestelt zijnde, de vochtigheyt, die haren loop neemt na het beschadigt Deel, aldaer lofen. Ende dese *Open-gaten* zijn insonderheyt noodtsaekelick in langduyige Sweeringen. Want dewijl de nature nu al lang gewent is, haer van quade vochtigheden te ontliden door het sweerende Deel, soo kan lichtelick gebeuren, als de Sweering geheel gestooten werdt, ende wat quade vochtigheyt vergadert, dat de selvige wederom keert in de *Aderen*, ende op een voornaem Deel valt; 't welck met de *Fontanel* kan voorkomen werden.

De *Defensiven*, ofte onder-scheppende middelen, werden geleyt boven het sweerende Deel, daer het noch gaef is, ter plaets daer de groote *Aderen* haer verroonen, die de selvige toe-trecken, ende de vochtigheden te rugh stooten, te sien in 't 2. Capittel van 't eerste Deel der *Heel-konste*.

Maer op het sweerende Deel selve moeten de wechdrijvende middelen geleyt werden, om de vochtigheden, die in haer *Aderen* driftigh zijn, te rugh te stooten. Daer toe dient het sweerende Deel gebet te zijn; met *Aluyn-water*, het *Water*, ofte *Afziesel* van *Wieghebre*, *Rosen*, *Vijf-vinger-kruyt*, ofte diergelijcke. Ende de Sweeringe moet bestroyt werden met *Poeyer* van *Silver-schuym*, *Bolus*, *Loodt*, *Koper-roos*, die oock onder *Termenihijn* vermengt, met *Plocksel* konnen opgeleyt werden, ende indien de stoffe rauw is, met wat *Wier-roock*, ende dan omgeslagen de *Plaester Diapompholygor*, ofte *Diapalma*. In 't korte, de *Vleysch-maekkende middelen* moeten alhier stercker zijn, als in een enckele Sweeringe, daer geen toevloeying by en valt, om de vochtigheyt, die 't Deel ingesogen heeft, op te droogen.

In

In de gedaente van den Heel-middel staet waer te nemen; dat hy niet vochtig, ofte vet en is, alsoo hy anders het Deel soude verslappen. Men dient oock niet altijd op een middel te blijven staen. Want het gebeurt dickwils, dat het gene eens ende meerder geholpen heeft, daer na, als de vochtigheydt wat opgedrooght is, geen voordeel meer en kan by-brengen, maer eenige bijtende scherpigheydt veroorsaeken: in welcke gelegentheydt dan sachter dient in 't werck gestelt te werden.

Als de Sweeringe met Vleysch vervolt is, dan dient se met Vel overtrocken. Guido gebruyckt hier toe, een dunne *Lodeplaat* vol gaetjens doorboort, de welke verkoelt ende verdrooght, ende derhalven hier dienstigh is; daer by komende een Verbandt, 't welck de vochtigheydt, die in het Deel is, uytduwt, ende die daer in soude sacken, uyt houdt.

6. Hier dient soodanigen *Maniere van Leven* gebruyckt, als in den *Schat der Ongefontheydt*, tweede Deel, 1. Boeck, Cap. 23. voor de Sinckingen is aangewesen.

Het XIX. Capittel.

1. *Vervuylde, Verrotte, In-etende, ende Voort-loopende Sweeringe.*
2. *Oorsaecken.*
3. *Ken-teycken.*
4. *Voor-teycken.*
5. *Geneefinge.*
6. *Maniere van Leven.*

I.

Het gebeurt selden, dat een Sweeringe, die met veel vochtigheydt, voornamelick als de selve grof, ende slijmerigh is, overvallen werdt, niet en vervuylt, verrot, slinckende werdt, ende dan in-eet.

2. De naeste *Oorsaeck* hier van is vochtigheydt, deelsachtigh zijnde van een bedervende quaetaerdigheydt, de welke uyt andere plaetschen daer na toefackt, ofte in 't sweerende Deel selve bedorven werdt, 't zy door sijn ongematigheydt, ofte swackigheydt, als oock door gebruyck, ende opleggen van middelen, die niet wel slyveren, ende opdroogen; gelijk mede in tegendeel, die beyde al te veel doen, ende alsoo het gesont Vleysch verteeren.

De vochtigheydt werdt somtijds soo scherp, dat se niet alleen en bijt in het sweerende Deel; maer oock de naest-gelegene door-eet, ende gestadigh door-kruypt, alsoo een voortloopende sweering veroorsaekende.

3. De *Ken-teycken* zijn hier niet verre te soecken, alsoo deslijmerige, ende vuyle vochtigheydt haer selven anwijst, ende het Vleysch rontsom slap, ende vodfigh maect, het welck dan dickwils te seer uytwaft. De verrottinge geeft een vuylen slack uyt. Het voortloopen verweckt pijn, jeucking, ende gestadigh vergrooten.

4. [Belangende de *Voor-teycken*:] Indien de vuyle, verrotte, ofte scherpe vochtigheydt niet met den

eersten wel geslyvert, ende wech genomen werdt, soo bederft sy de aenstaende Deelen, ende brengt in de selvige het *Kout-vyer*.

5. Om tot de *Geneefinge* te komen, sal eerst het lichaem dienen geslyvert door inwendige middelen, die de quade vochtigheydt afdrijven, verhaelt in de *Geneefkonste*, ende daer na de Sweeringe gewasschen met *Brandevijn*; waer onder, na den eysch van de gestaltenisse, gemengt, ende opgeleyt konnen werden, soodanige slyverende Heel-middelen, als in 't 12. Capittel van 't 1. Deel beschreven zijn.

Op het spongyachtigh Vleysch, dat te veel ende te hoogh uytwaft, sal men stroyen Poeyer van *Tutia*, van *Galnoten*, ofte *Granaet-schellen*; ende, als dat niet genoegh en doet, van *gebranden Aluyn*, ofte yet anders van 't gene daer toe in 't selfde 1. Deel der *Heel-konste*, op 't 17. Capittel is aengeteykent.

6. Het komt hier insonderheydt oock aen op een goede *Maniere van Leven*, waer door de quade vochtigheydt mocht vermindert, ende goede in haer plaetsch gebracht werden; soodanige nu meermael is verhaelt.

Het XX. Capittel.

1. *Quaetaerdige, ende Qualick-toeslyvende Sweeringe; Namen, ende Naem-redenen.*
2. *Oorsaecken.*
3. *Ken-teycken.*
4. *Voor-teycken.*
5. *Geneefinge, ende Maniere van Leven.*
6. *Voorbeeldt van een geheelde langduyryge, ende quade Sweeringe in den Neus.*

I.

DE voorgaende oorsaecken lang by-blijvende, soo werdt een Sweeringe van quaden aert, daerom by de Latijnen *Malignum*, ende by de Griecken *Ka-coibes*, dat is *Quaetaerdigh*, genoemt, ende, om dat sy qualick te heelen is, *Dyspulatoricum*, dat is, *Qualick-toeslyvende*; als mede *Chironium*, na *Chiron* den *Centaurum*. Van welke benaminge geen een reden gegeven werdt. *Zenodorus* (te sien by onsen *Erasmus* in sijn Spreek-woorden 2. 8. 21.) meende, dat *Chiron* van *Hercules* gesteecken zijnde, een ongeneefelike Wonde in sijn voet (daer dese wonden meest komen, gelijk *Celsus* schrijft 6. 28.) kreegh, die hem 't leven benam, ende dat daer van alle ongeneefelike Sweeringen *Chironia* genoemt zijn. Maer van *Plinius* 25. 6. ende van *Ovidius* 5. *Fast.* werdt een geheel ander oorsaeck bygebracht, te weten dat *Chiron* een Pijl van *Hercules*, daer 't huys leggende, by ongeluck in sijn Voet soude gevallen zijn, die aldaer een gevaerlike, ende vergiftige Sweeringe opwierp, ende dat hy met het kruyte, na hem daerom *Chironium*, ende *Centaura*, dat is *Santortye* genoemt, van die quetsure sijn selven genesen heeft; ende dat hy soude geweest zijn den eersten vinder van de

de Heel-konste, die haren gemeenen naem van *Chirurgie* noch, al de Werelt door, uyt het Grieks voert, gelijk hy van *Chir*, dat is, Handt. Soo dat een *Chironische sweeringe*, niet anders te seggen en is (gelijk de Grieksche *Paulus* seyt 4. 46.) als eene, die soo swaer te genesen valt, dat se wel eenen *Chiron* van doen soude hebben.

*Viris peccare sub dolente vulnus,
Quod Chironia nec manus leuaret.*

Dese Sweeringe werdt oock *Telephium ulcus* geheeten, na eenen *Telephus*, die, gelijk den selfden *Paulus* schrijft, daer lang aen vast geweest is; doch werde ten laetsten noch geheelt door *Achilles*, den Leerling van den gedachten *Chiron*, met het Kruyt, dat na hem den naem van *Telephium* draeght. *Claudianus*, 1. *Epigr.* 10. toert dit aen met het volgende veis:

Sanus Achilleis remeavit Telephus herbi.

2. De Oorsaecken van quaedaerdige Sweeringen zijn, soo quade ongematigheydt in het Deel selve, als toevloeying, ende vergadering van quade vochtigheydt, die met 'er tijd een venijnigen aert aantreckt. Het selve werckt schierlick uyerlick Venijn. Den heldt *Philotes* een Sweeringe hebbende van een Slangen-beet, werde daerom van de Grieken gelaten in 't eylandt *Lemnos*, gelijk *Cicero* onder andere schrijft in sijn Boeck van 't Noodt-lot.

Het gebeurt oock dickwils dat een Sweeringe niet genesen en wil, als daer enige bedervinge in 't Been is, die het omstaende Vleysch mede bederft; ofte oock dat het Vleysch vleysch, ende 't Vet, dat onder de Huydt leyt, vergaen is, om dat dan de Huydt aen het Vleysch niet en kan heelen, door dien de kleyne Aderkens, daer na toe gaende, opgegeten zijn, ende derhalven het Bloedt, dat tot de genesing van nooden is, de Huydt niet en konnen toevoeren.

3. De quaedaerdigheydt van de Sweeringen blijkt daer uyt, dat se door geen gewoonlicke Heel-middelen en willen genesen; dat se pijnlick zijn, ende allencxkens dieper, ende grooter werden, harde, ende bruyne kanten hebben. Het uyerlicke Venijn wijst sijn selven. Wanneer eenigh Been bedorven is, dan en sal se niet sluuyten, ofte gesloten zijnde, gestadigh opbrecken; behalven dat 'er oock waterige, ende bloedige vochtigheydt uytzipt; gelijk mede als de Sweeringe uytgeholt is, het welck van buyten gevoelt kan werden, ende dan is de Huydt drooghachtigh, dun, bruyn, ofte na den blaewen treckende.

4. [Aengaende de Voor-teycken:] Dese Sweeringen hebben haer gevaer, door dien sy niet alleen het Deel, dat sy besitten, gantsch bederven: maer oock haren venijnigen aert aen de by-leggende Deelen voortsetten, ende het gantsche Bloet ten laetsten besmetten. Sulcks doet insonderheydt het Venijn. Daerom werdt *Philotes* beschreven lange jaren aen sijn Sweeringe

gegaen te hebben, de welcke oock niet genesen en is, als door middel van *Machaon*, sone van den grooten *Esculapius*, vinder van de Konste. Hier op slaet de Poët *Propertius* 2. *Eleg.* 1.

Tarda Philotes a sanavit crura Machaon.

5. Om tot de *Genesing* te komen: soo sal men na het suyveren van de quade vochtigheydt, door afsdijvende middelen, dan, voor de quaedaerdigheydt, daer op drincken alle morgen een roomer van [dufsdanigh] een afzietfel:

N. Wortels van China,
Sarsa parilla, ofte
Pock-hout, 2 onzen,
24 uren heet in 2 pinten water gestaen hebbende, tot ontrent op de helft gekookt, en dan daer by gedaen
Scordium, 3 banden vol; onder het doorgelkeynde
Syrroop van Citroenen, 2 onzen,
Zout van *Cardo-benedicto*, $\frac{1}{2}$ loots,
gemengt [Tot een Dranck.]

De Siecke magh oock al te met 's avondts doorslicken een vierendeel-loot *Diascordium*, *Mitridaet*, ofte *Theriakel*. Ondertusschen sal men tot versterckinge, om het Sweerende, ende de omstaende Deelen, slaen een Stovinge, bestaende uyt ['t volgende:]

N. Granat-schellen.
Smack,
Cypres-noten, van elcks 2 onzen,
Granat-bloemen,
Rosen, van elcks 2 banden vol, te samen gekookt in
Een kan roode Wijn, tot op de helft,
[Tot een Stovinge.]

Hier onder sal men mede mogen vermengen *Honich* van *Rosen*, ende de Sweeringe daer mede wasschen, ende suyveren; dan daer op stroyen Poeyer van *racuw Loo*, ende daer over leggen de Plaester *Diapompholygos*. Indien se te diep, ende te vuyl is; soo magh men daer in speuyten *Brandewijn*; waer mede sy oock gewasschen kan werden, gelijk in 't 26. Capittel geseydt is. Indien het Vleysch tot de Huydt verfworen is, soo sal men de selve met een Schaer doorsnijden (ende dan suyveren, ende genesen, als verhaelt is) het welck beter is, als door een Brandt-middel, ofte *Vyer*. Sweeringen van *Slange-beten* en vindt men hier te Lande niet; van *Philotes* oordeelt de Poët *Ovidius* (in sijn eerste Boeck van de Genees-middelen der Liefde) dat hy het gebeten Deel hadde behooren terstondt te laten affsetten.

*Qua laesus fuerat, partem Peantius heros
Debuerat ceteri praesentis manu.
Post tamen hic multos sanatus creditur annos.*

R

6. Wy

6. Wy sullen dit Capittel besluuten met een voorbeeld van een geheelde, langdurige, ende quade Sweeringe in den Neus.

Een Dochter van vijf-en-twintigh jaer, koudt van gematigheyt, vol van waterachtigh Bloet, had al eenige jaren een Sweeringe van buyten, ende binnen den Neus, met veel pijpachtige knobbeljens tot de Oogen toe, daer waterachtigh Bloedt uyt traende.

Na dat se verscheide *Purgaven*, *Laten*, ende van buyten verdroogende dingen gebruyckt hadde, kreegh gantsch geen baet, maer werde alle daegh arger; tot dat se ten laetsten quam by *Dr. Horstius*, die in haer aenmerckte de nature, veelheydt van de quade vochtigheden, scherpigheydt van veel waterachtigh Bloet; daer beneffens dat het Hooft met 't geheele Lichaem heel vochtigh was; het welck hy asiam alsoo te wesen uyt de overvloedige Stonden, die sy alle maent op haer tijdt hadde, als oock het veel tranen van de Oogen, lang slapen, ende diergelijcke. Den Neus vertoonden van binnen ende buyten een groote ende lange Sweeringe, harde ende verheven Kanten, uytgevende niet veel, maer dun ende waterigh Bloet, met weynigh pijn, ende luttel onsteeckinge. Waer uyt hy oordeelde, het gebreck te zijn *Vleus Chironium*, daer *Celsus* afschrijft, ende seer swaerlick kan genesen werden. Hy beloofden haer even wel te heelen, by aldien se hem wederom beloofde, ten minsten twee maenden een goede maniere van leven te houden, ende alle middelen wel te gebruycken. Sulcks gedaen zijnde, heeft hy, na dat le de Stonden gehadt hadde, haer voor eerst acht dagen lang van binnen gesuyvert met *Oxymel Laxativum*, of afflettenden *Azymbonich*; ende als dat alle daegh sachtjens gewerckt hadde, heeft hy haer doen Ader-laten; het lichaem met dese middelen bereyde tot het gebruyck van de vordere. Want alsoo men in sulcke langdurige Sweeringen, ende die nauwlicks en zijn met Vel te sluyten, niet en kan tot genesinge komen, 't en zy men te voren de oorfaeck wel wech neemt, ende dan de quaeterdighheydt van de Sweeringe verbeterd: soo was noodigh eerst het geheele lichaem van de ongematigheydt, ende den overvloed van 't waterachtigh Bloet te suyveren, eer dat men quam tot de bysondere heelinghe. Derhalven heeft men de Dochter twee mael daeghs met een *Decoctum* doen sweeten, ende over den vierden dagh een afflettend middel ingegeven. Onderhoudende middeler-tijdt een goede maniere van leven. Maer alsoo door dese middel het gebreck weynigh ofte niet mer allen en weeck, soo oordeelden *Horstius*, dat hy moest komen tot stercker, om de quade vochtigheden af te setten, ende op de Sweeringe selve te leggen. Daerom liet hy voor eerst de plaetsch bestrijcken met *Olye van Animonie*; ende als hy daer mede niet genoegh en voiderde, soo quam hy tot een *Streck-water*, dat uyt bereydt *Quick-silver* met *Brandewijn* overgehaelt, gemaect was, waer door terstondt de Sweeringe eens soo groot scheen, door dien veel quaedt Vleysch wech gegeten werde. Daer na

flroyde hy op Plocksel *Precipitaet*, ende leyde dat alsoo daer op; een ofte twee weecken. Door welke middelen niet alleen de harde Kanten zijn wech genomen, maer oock de stinckende Sweeringe door nieuw Vleysch gesuyvert is. Ondertusschen en sloegh hy niet over, dat tot suyvering van 't geheele lichaem behoorden, ende met eenen tot belet van toevloeying. Daer toe is over den derden ofte vierden dagh een afdrijvend drancxken in-gegeven; het selfde oock ontrent drie weken vervolght. Ende tusschen beyden om de quade vochtigheden te verleyden, zijn *doorgeslagen Koppen* geset op den Rugh, ende een *Blader-treckende middel* in den Neck. Door welke middelen het gebreck heel genesen is. Ende om dat het niet lichtelick weder soude komen, soo heeft hy alle maent het lichaem eens doen suyveren met een afftend drancxken.

Het XXII. Capittel.

1. Sweeringen met uytgespamen Aderen, of *Kramp-aderen*.
2. Benaminge, Beschrijvinge, ende Plaetsche,
3. Oorsaecken,
4. Ken-teyckenen,
5. Voor-teyckenen,
6. Genesinge,
7. Voorbeelden van een Sweeringe met *Kramp-ader*. genesen.

Het gebeurt somtijds, dat een Sweeringe vermengt is met een uytgespamen Ader, de welke alsoo sy niet en kan genesen werden, 't en zy de *Kramp-ader* eerst genesen is; ende elck sijn bysonder oorfaek, ende teyckenen (die van de Sweeringe verhaelt zijn) voortbrengh; soo sullen wy eerst de *Kramp-ader* alleen, ende daer na eene Sweeringe, met den selfden gevoeght, verhandelen.

2. Het geswel, dat de Grieecken *Klipo*, ende 't Italia, de Latijnen *Varix* genoemt hebben, heeten de *Duytschen Kramff-ader* / ende wy mede *Kramp-ader*. De *Francoisen*, *Italianen*, ende *Spaengjaerts* en hebben daer toe geen bysonderen naem; maer gebruycken daer voor de beschrijvinge, zijnde een uyt-reckinge, ofte uytberflinge van Aderen, de welke verscheide plaetschen onses lichaems overkomt, doch meesten tijdt in de Beenen.

3. De naeste *Oorsaeck* van de *Kramp-ader*, is grof ende swaer Bloedt, het welck de Nature, daer van overladen zijnde, soeckt haer quijt te maecten, ende om sijn swaerte meest na beneden sacket, ende aldaer, door sijn menighte, de Aderen doet recken, ende uytspannen. De vordere oorfaecken zijn al 't gene foodangen Bloedt voortbrengh, (waer van elders gesproocken is) als mede slagh, stoot, sonder stegel-reep te rijden, al te lang te gaen, ofte te staen, gelijk de Poet *Juvénalis* seydt 6. *Sat.* van de Voor-seggers, dat sy, door 't lang

lang staen in 't ondersoecken van 't Ingewandt der Die-
ren, Kramp-aderigh wierden,

varicosus fiet Haruspex.

4. De *Ken-teyckenen* wijfen haer selven; dewijl de
uytuyplende Ader kan gesien werden, de welke neder-
gedruckt wel wijckt, maer terstondt wederom opswelt.
De plaetsch wert oock metter tijd blaeuw, ofte bruyn.

5. [Aengaende de *Voor-teyckenen*:] De Kramp-
aders hebben weynigh swarigheydt; maer verlichten
gemeenlick het lichaem, gelijk oock het Speen, van
andere siekten, die uyt grof, ende swaer Bloedt
veroorfaect werden. Soo schrijft *Hippocrates* in de
21. Kort-bondige Spreucke van 't 6. Boeck: *Als de*
Vyfsinnige Kramp-aders, ofte Speen overkomt, dan ver-
gaet de Vyfsinnigheydt. De reden is, om dat het swaer
Bloedt, het welck de Uytfinnigheydt gemaect heeft,
daer door op een ander wegh verleyt, ende van het
Hoofd na slechter Deelen gedreven werdt. Waerom in
tegendeel, als men de selve ontijdelick wil helpen, soo-
danigh Bloedt sijnen loop elders nemende, swaerder
siekten verweckt. Wanneer sy van selfs komen (seydt
de gemelte *Hippocrates*, in sijn Boeck van de Lucht,
Plaetschen, ende Wateren) sulcks beteykent een kort
leven: maer is een goet teycken, als sy in de plaetsche
van andere siekten haer begeven. Want soo nemen sy
oock de bultigheydt wech, volgens de getuygenissen
van den meerder-gedachten *Hippocrates*, in sijn Boeck
van de Gewrichten; gelijk nu oock van de Uytfinnig-
heydt geseydt is.

6. Derhalven wanneer de Kramp-aderen niet al te
verheven, te seer onsteecken, ofte te pijnlick en zijn,
ende dat 'er van wegen het uyt-recken der Aderen geen
borsting, ende, dien volgende groote Bloedt-storting
te vreesen en staet, ofte oock dat 'er geen groote, ende
quaetaerdige Sweeringe by en is, in sulcken geval, is
het beter de *Geneesinge* te staecken, als arger quaet daer
mede te verwecken, alsoo de selve moet strecken tot
vorderen, ende verbeteren van de gesontheydt, ende
niet tot verachten, ofte verageren.

Maer dien sulcke leelickheydt te seer tegenstaet,
dient, na dat het lichaem al te voren van die swarte,
ende grove vochtigheden wel gesuyvert is, door soo-
danige middelen, als in den *Schat der Ongesontheydt* be-
schreven zijn, op de Kramp-ader te leggen sterck te
samen-treckende, ende wat verdrijvende middelen,
mede aldaer aangewesen, ende daer over dubbelde *Com-*
pressen vast op binden.

Dit niet helpende, plegen de Ouden tot het Snijden
te komen. Soo getuygen *Cicero*, (waer op lichtelick
wel *Seneca* gesien heeft, als hy schrijft in sijnen 179.
Brief, van yemandt, die, als hy van de Kramp-ader
gesneden werde, daerom niet en liet, noch in een boeck
te lesen) *Plinius*, ende *Plutarchus*, van *C. Marius*, die
seven mael Borgemeester van *Romen* is geweest, dat
hy hem van dit gebreec heeft laten snijden. Ende sulcks
(om sijn kloeckmoedigheydt te toonen) al staende; daer

in d'eerste, ende alleen, verhaelt *Plinius*, uyt seeckeren
Oppim. 11. *Nat.* 45. uytgeslaen heeft; 't welck daer
na oock gevolgt is by andere, die haer mede staende,
ende ongebonden hebben doen snijden. Maer al was
hy een uytgenomen hertigh man, soo toonde hy niet
te min, dat men de pijn, als 't doenlick is, wel magh
voorby gaen. Want na dat hy het snijden in 't eene
Been, sonder kernen, ofte hem in 't minste te ontfet-
ten, hadde geleden, ende dat den Heel-meester 't ander
mede wilde aengrijpen, soo was hy daer tegen, seggen-
de, dat den Heel-middel sulcke pijn niet waerdigh en
was, gelijk *Plutarchus* schrijft in 't *Leven*, ende de
Spreucken. Hy verdroogh, seydt *Cicero* 2 *Tusc.* de
pijn als een Man, ende een Mensch; maer hy en woude
geen grooter lijden sonder noodwendige oorfaeck.
't Gene oock tegenwoordigh naeuwlick yemandt soude
willen doen; soo dat onnoodigh valt, hier te verhalen
de oude maniere van dit snijden, beschreven by den
Griekischen *Paulus Aegineta*, den Latijnschen *Celsus*,
ende den Arabischen *Avicenna*: te meerder, om dat een
beter Heel-middel gevonden is van den Italiaenschen
Aquapendens, die wy hier sullen by-brengen.

Daer zijn (seydt hy in 't Eerste Deel van sijn Aen-
merckingen, op 't 105. Capittel) drie dingen te over-
leggen, die tot het maecken van een Kramp-ader te sa-
men komen, *Bloedt dat loopt, dat in geloopen is*, ende de
uytgereckte Ader. Derhalven werdt daer toe oock drie-
derhande werck vereyscht, te weten het vloeyende
Bloedt tegen te houden, het ingevloeyde te losen, ende
de uytgereckte Ader in te trecken. Om den loop van
het Bloedt te onderscheppen, soo moet men aen 't be-
gin, ende 't eynde van de Kramp-ader een draet binden,
den selven onder de Ader met een kromme naelt bren-
gende. Om het ingevloeyde Bloedt te losen, sal men,
volgens 't voorschrift van *Hippocrates*, geen groote snede
in de Kramp-ader maecken, om geen groote Sweeringe
te verwecken, maer by poofen eenige kleyne steecckens
geven, om het swaer Bloedt allencxkens aftappende, de
Ader eenighins te doen slincken. Hier na moet men ko-
men tot het derde wit, 't welck is de uytgereckte Ader in
te trecken. Ick ben gewoon, schrijft hy, te bereyden een
middel, van *gom Dragant*, in *Sap* (dat se in Itallyen *Wijn*
noemen) van *Granaten*, ofte *Verjuys* geweeckt, ende
dan daer onder gemengt het Poeyer van *Balus*, *Mastick*,
Dracken-bloet, van elcks even veel, tot dat de gesmolte
Dragant soo komt te verdicken, dat se, als *Wasch*, in
de hant kan gerolt werden. Dit gedaen zijnde, sal men
het selfde na de lengte op de Kramp-ader leggen, ende
daer over de schoofsen van een *Riet*, met sijn holligheydt
staende op de bultigheydt van 't geseyde middel, ende
het selve neder-druckt, waer toe van buyten oock die-
nen omgeslagen vaste Banden. Ende door dit drucken
van de Banden, *Riet*, ende te samen-treckende middel,
zijn de Kramp-aders soo geperst, dat sy schenen geheel
te verteeren. Doch in kleyne Kramp-aders, over-
staende de twee eerste middelen, gebruyckte hy alleen

het derde; ende voor 't laetste, tot voorkomen, een Hofe, ofte Kous van *Horns-leder*, die naeuw om het Been sloot.

7. Dit is soo veel belangt de Kramp-ader alleen. Wy sullen hier nu by voegen een voorbeeldt van een vremde Kramp-ader met Sweeringe, gelijk die geneesen, ende beschreven is *Cent. 4. Obs. 85.* by den welversochten *Will. Fabricius Hildanus*. Seecker sterck Man hadde een quaetaerdige ende verouderde Sweeringe in sijn slijcker Been, met een soo groote Kramp-ader, als de dichte van een arm, ende by-na de lengte van een span, die beginnende van de Haes, ende gaende beneden na den Voet, haer twee mael om-kromde. Maer, 't gene aenmerckens-weerdigh is, als hy sijn Been oplichte, soo keerden het Bloedt terstont te rugge, ende 't selve nederzettende, soo schoot het wederom neder, ende sulcks in een oogenblik; ten kortsten, het Bloedt vloeyden, ende weder-vloeyden, of het in een buys, ofte pomp, op ende neder getrocken wierde. *Hildanus* heeft de genesinge aldus aengevangen: Na goede maniere van leven, het lichaem somtijds gesuyvert, een Ader in den Arm van de selfde zijde geopent, dede hy den Siecken op een banck sittē, ende heeft in de Halse de Huydt van de Ader sachtjens gescheyden. Daer na heeft hy met een dubbelden draet door een kromme naelt de Kramp-ader boven onderschept, ende 't selve oock onder aen de selve gedaen. Maer al eer hy den draet toe-trock, ende een knoop maecken, soo liet hy het Been van de banck op d'aerde setten, op dat het Bloedt, gelijk het gewoon was, na beneden soude vloeyen. Doen heeft hy den draet, boven aen de Kramp-ader eerst vast toetrocken, ende geknoopt, daer na oock van onderen. 't Welck gedaen zijnde, heeft hy de Kramp-ader, ontrent den bovensten knoop, op dat het Bloedt aldaer, als in een langen sack, besloten zijnde, soude konnen uytloopen, met een *Lançet* doorsneden. Maer als daer overvloediger Bloedt uytliet, dan de grootte van de Kramp-ader medebracht; de plaets wel inziende, soo bevont hy eenen verborgen wegh, die van onderen den bandt, in de Kramp-ader ging. Ende dewijl den selfden niet en konde toegebonden werden; soo leyde hy op den ingang wat *Korst-maeckende Salve*, ende daer na *Bloet-stelende Poeyer* met *Wit van Ey*, om alles bindende een doeck, in *Azijn*, ende *Water* nat-gemaect, ende liet dit Verbandt leggen tot 's anderen-daeghs. Daer na heeft hy 't voort genesen, als andere Wonden; waer door dit gebreck geluckelick geheelt is.

Het XXIII. Capittel.

1. Sweeringe met Gedierte, ofte Luys-sieckte,
2. Oorsaecken,
3. Ken-teyckenē,
4. Voor-teyckenē,
5. Genesinge.

I.

HET gebeurt somtijds dat 'er in een vervuylde Sweeringe gedierte, ofte veel liever ongedierte (soo noemt het *Serenus* in de volgende veissen *Animalia tetra*) dat is Luysen voortkomen; soo dat 'er in 't Menschē bloed selve (gelijk *Plinius* spreekt 27. *Nat. 13.*) Dieren groeyen, om het lichaem op te eten. Dit gebreck hebben de Griecken *φθειράσις* genoemd, welcken naem *Phibiriasis* oock in 't Laujn gebleven is, doch by sommige *Morvus pedicularis*, dat is, *Luys-sieckte* geheeten.

2. De wijsgeer *Aristoteles* schrijft in sijn 5. Boeck van de historie der Dieren op 't 31. Capittel, dat sy voortkomen uyt het Vleysch, het welck dan kleyne Puytjens sonder Etter opwerpt, die doorgestecken zijnde, Luysen uytgeven; ende dat sulcks sommige Luysen overkomt uyt overvloed van vochtigheyt. Te weten foodanige, die vetachtigh, ende verdorven is, ende door onnatuurlicke wermte gequeeckt werdt; gelijk men siet uyt verrotte Kaes, Maeyen, ende uyt andere slijmerigheyt, Wormen loopen. *Galenus* schrijft mede 1. *sec. loc.* dat de Luysen groeyen uyt vele vochtigheyt, die wel werm is, maer geen scherpigheyt en heeft. De Kinder-hoofden zijn daer insonderheydt mede gequeelt, om dat het sweet, ende den damp, die uyt haer Hoofst waesfemt, tusschen het Vel, ende 't Hayr blijft stecken (die in andere Deelen verspreyt, ende vervlieghe) den welcken werm, ende vochtigheyt, twee hoedanigheden, die het groeyen veroorsaeken. Vele Vrouwen zijn oock wat groeyachtigh, om dat sy overvloed van vochtigheyt hebben, ende dat in haer lang hayr de wermte vochtigheyt tegen gehouden werdt; gelijk oock aengemerckt is by den hoogh-geleerden Heere *Vossius* 4. *Physiol. Christ. 67.*

3. De *Ken-teyckenē* brengen haer selfs mede, dewijl sy niet alleen in de Sweeringe gesien en werden, maer uyt de selvige het gantsche lichaem over-kruypen.

4. Wat de *Voor-teyckenē* betreft. By de Geneesmeesters is hier naeuwlicks yet van beschreven: dan ick bevindē by andere Schrijvers, dat de gene die hier aen vast geweest zijn, daer van meest door de doot (gelijk de Luysen oock van een veegh lichaem verhuylē) bevrijt werden. Waer toe wy eenige voorbeelden sullen bybrengen van verscheide volckeren.

Onder de Joden is van de Luys-sieckte gestorven *Herodes de Grootē*, ende sijn Grootē-vader volgende, gelijk sommige meenen, de Koning *Herodes*, waer van in 't 12. Capittel van de Handelingen der Apostelen staet, dat hy van de Wormen gegeten zijnde, in 't Griecks *σκωληκόβροτος*, *Scōlēkobrotos*, den geest gaf. Het selfde is van den Koning *Antiochus* geschreven, in het tweede Boeck van de Machabeen, op 't 9. Capittel. Het welck ick beyde wel soude konnen verstaen van dese Luys-sieckte, soo om dat het woordt *σκώληξ*, dat is, Worm, niet alleen en beteyckent een Buyck-worm, maer

maer a
groeyt
des, en
om dat
reedyde
('t wel
derhal
hem u
de ald
noyt g
heylig
ende d

Da
nisse v
der de
Acas
wijge
nis ped
Phere
Laert
Boeck
Phere
ziende
snotte
Vleyf
ge, en
tuygh

Diog.
leven
over se
wel, te
doen ic
hadde
buysge
u te br
ick ev
men:
het nu
hoe he
ick w
u kom
digin
Capit
Di
men,
noem
was,
hadde
Nat.
sijn
t arch
laetle

maer alderhande gewormte, dat door 't geheele lichaem groeyt, gelijk *Marcellus Virg.* aenmerckt op *Dioscorides*, ende van *Bezä* oock aengeteyckent is, als mede, om dat *Plinius 7. Nat. 51.* seydt van de Luysen van *Phercydes*, dat hy storf, door menigte van Serpente ('t welck eygentlick gedierte is sonder beenen, ende derhalven kruypende; want *Serpere*, is kruypen) die hem uyt het lichaem braecken: dit, segge ick, soude aldus mogen aengenomen werden, 't en ware de noyt genoegh geprielen Heere Ridder *Hainsius*, in sijn heylige Oeffeningen op 't 7. Capitt. ons anders geleert, ende dat woordt van eygene Wormen verstaen hadde.

Dan de rechte Luys-sieckte, volgens de getuygenisse van *Aristoteles*, op de gemelte plaetsch, heeft onder de Grieken wech-geruckt, den Poët *Aleman*, *Acastus*, *Calisthenes*, den Rechts-geleerden *Mutius*, de wijgeren *Plato* (waer van het Spreek-woordt is *Platonis pediculi*, te sien by *Erasmus 4. 10. Adag. 65.*) ende *Phercydes*, van den welken oock schrijven *Plinius*, *Laërtius*, ende wat uytdruckelicker *Ælianus* in 't 5. Boeck van sijn Verscheide historyen op 't 2. Capittel. *Phercydes*, seydt hy, de meester van *Pythagoras*, sieck zijnde, gaf eerst sweet uyt, dat heet, klam, ende als snoterigh was: daer op groeyden Luysen, ende als sijn Vleysch tot Luysen verging, soo volghden de Teeringe, ende hy is alsoo gestorven. Sulcks werdt oock getuyght van *Serenus Sammonicus* in dese verssen:

Sed quis non pavat Phercydis fata tragœdi,
Qui nimio sudore fluens, animalia tetra
Eduxit, turpi miserum que morte tulerunt.

Diog. Laërtius stelt, op 't laetste in sijn 1. Boeck van 't leven der Wijsgeren, seeckeren brief, die hy selfs hier over schrijft aen *Thales*, een van de seven Wijzen: *Sterft over* schrijft aen *Thales*, een van de seven Wijzen: *Sterft* over, seydt hy, als u tijdt komt. De Sieckte had my gevat, doen ick uwen brief ontfing. ick kriede van Luysen, ende hadde de Koortsche. Derhalven hebbe ick sommige van mijn buysgenooten belast, als ick sal begraven zijn, myn schrijft u te brengen, &c. De Sieckte dagelijks beswarende, en laet ick even wel geen Genees-meesters, ofte vrienden by my komen: maer de gene, die voor de deur staen, ende vragen hoe het nu met my al is, steekende mijnen vinger (een teycken hoe het ander lichaem mede gestelt was) door 't storf, soon ick wat quaet my quelt, versoekende om 's anderen daeghs te komen op de uytvaart van *Phercydes*. Siet *Cælius Rhodiginus* in 't 14. Boeck van sijn Oude lessen op het 13. Capittel.

Dit gebreck is mede onder de Romeynen overgekomen, den oversten *L. Sylla*, die hem de geluckige liet noemen, maer in dit pijnelick eynde niet geluckiger en was, als soo veel duysent Menschen, die hy wreedelick hadde doen vermoorden. Van hem schrijven *Plinius 7. Nat. 47.* ende *11. 33. Val. Maximus 9. 4. Appianus* in sijn 1. Boeck van de burgerlicke Oorlogen, ende *Plutarchus* in sijn Leven. Het Lichaem van *Sylla* (seydt de laetste) was gantsch verrot, ende soo geheel in Luysen

verkeert, dat, niet tegenstaende vele, dagh ende nacht, de selve wech namen, soo en vermocht even wel 't gene afgenomen was, geenfins soo veel, als 't welcke terstondt wederom in de plaets quam; ende al sijn kleederen, badt-stove, haedt-becken, spijle, wierden met die vuylighydt vervult; soo dapper groeyden het gestadigh aen. Daerom ging hy dickwils daeghs in 't badt, sijn lichaem wasschende, ende suuyverende. Maer alles te vergeefs, alsoo het groeyen rasser toenam, als al het suuyveren konde afnemen. Hier van spreect mede *Serenus*, hier voor vermelt:

Sylla quoque infœlix, tali languore peresus
Corruit, & sœdo se vidit ab agmine vincî.

P. Divius schrijft in 't 4. Boeck van sijn Brabant-sche historye, hoe de Keyser *Arnulphus*, geseft werde, van de Luys-sieckte gestorven te zijn, na dat hem in 't Jaer 899. Vergif ingegeven was door de huylvrouw van den tyran *Guido*.

Dan dit is allegader van den ouden tijdt. Wy fullen nu oock een voorbeeld van dese sieckte by-brengen uyt onse Eeuwe, ende in een persoon, die by ons, ende al de werelt soo vermaert was, te weten, *Philips de 11.* Koning van Spaengien, in 't Jaer 1598. hier aen elendighlick gestorven. Na dat hy lang aen de Gicht sieckelick gegae hadde, kreegh een seer pijnelick Geswel aen sijn rechter Been, 't welck, door raedt van *Olias*, Genees-meester van Toledo, geopent zijnde soo stilden de pijn wat, met het uytloopen van de Etter. Dan daer quamen terstondt vier andere, boven in de Borst, die oock, om dat het eerste soo wel uytgevallen was, geopent wierden; waer op, de vuyle vochtighydt over 't geheele lichaem loopende, sulcken menigte van Luysen volghde, dat men sijn hembde naeuwlicks en konde uyttrecken, ende hy van vier mannen in een slaep-laecken most opgelicht werden, terwijl hem twee andere met beurten reynighden. Ende als sulcks van dage tot dage toenam, soo is ten laetsten dien grooten Koning met dit Bedelaers ongedierte verteert. Dit werdt, onder andere, verhaelt, in hare historyen, van den President *de Thou*, *P. Matthieu*, *V. Cayet*, *Serres*, ende *Meuren*.

5. De Geneefinge beslaet in 't wech nemen van de Luysen, het suuyveren ende genesen van de Sweeringe, ende het affletten van de voorgaende stoffe. Tot het laetste gebruyckt *Plinius 20. Nat. 1. wilde Concommers*, soo in 't zaet, als in 't sap. Waer toe mede strecken soodanige afdrijvende middelen, als voor de slijmerige vochtigheden in de Genees-konste zijn beschreven. De Luysen selve konnen van buyten met grove doecken afgeveecht, ofte met de handt wech genomen werden. Maer als sy te diep, ende te vast in 't vleysch steecken, soo moeten sy door middelen, die binnen konnen schieten, gedoodt werden, ende die met eenen oock kracht hebben, om de vochtighydt van de Sweeringe op te droogen, ende de bedervinge te verbeteren.

Daer toe werdt van de gemelte *Plinius*, in 't 6. Capittel van 't selfde Boeck, gepresen *Loock* (het welck hy mede wil ingegeven hebben) met *Azjn*, ende *Salpeter* gestampt; als oock *Moslaert* in het 22. Capittel. Men moet oock de Sweeringe wasschen met het afzietsel, in *Wijn* van *Alffen*, *kleyne Santorye*, *Scordium*, gemengt met *Ossen-gal*; ende dan daer op leggen *Alô*, *Myrrhe*, *Spaens-groen*, *Precipitaet*, met *Syroop van Alffen* tot een Salfken gemaect.

Het XXIV. Capittel.

WENNEN.

1. Haar Benaminge, Onderscheyt, ende Beschrijvinge,
2. Oorsaecken,
3. Ken-teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Geneefinge.

I.

Het gene wy *Wennen* noemen, zijn *Geswellen*, welckers stoffe van binnen in een blaesjen besloten is. Ende, na het onderscheyt van die stoffe, werden de *Wennen* in drie geslachten verdeelt. Somtjids is de selve den *Honich* gelijk, daerom by de Grieken genoeemt *Melikeris*, dat is, *Honich-graet*, ofte liever *Honich-wen*; somtjids gelijck sy *Pap*, ende werdt dan *Atheroma* geheeten, *Pappige-wen*, ofte *Pappigh-geswel*, somtjids schijnt sy niet anders als *Vet*, ofte *Roet* te wesen, daerom den naem hebbende van *Steatoma*, dat wy souden noemen een *Speckigh-geswel*.

2. Dese *Wennen* groeyen allegader uyt slijmerige stoffe, de welcke door voedsame vochtigheydt (daer *Platerus* de eenige oorsaeck op leyt) gestijft werdt, ende door langheydt van tijdt in wesen van *Honich*, *Pap*, ofte *Speck* komt te veranderen. Daer noch dickwils vremde dingen in besloten zijn (voornamelick in 't *Pap-geswel*) te weten yet, dat zant, steen, schelpen, hout, slijk, kolen, gift, beenkens, hayr, ofte diergelijcke schijnt gelijck te wesen.

3. De *Wennen* vertoonen haer selven. Maer wat de *Ken-teyckenen* van de drierley soorten aengaet: De *Speck-wen* is harder, als de andere, ende wijckt voor geen drucken van den vinger. De *Pap-wen* is wat zachter, soo dat sy een weynigh wijckt, maer blijft dan een wijl soo staen. De *Honich-wen* is de sachtste, wijckt terstont, ende keert terstont wederom in haren eersten stande.

Sy kunnen wel in verscheide Deelen des lichaems komen, dan sulcks geschiet seer selden: maer groeyen veel aen den *Hals*, doch meest aen 't *Hoofd*, om dat het selve een dicke ende vaste *Huydt* heeft, de welcke de vochtigheydt lang kan tegen houden, tot dat se in een ander, ende vremde stoffe komt te veranderen.

4. [Aengaende de *Voor-teyckenen*:] De *Wennen* kunnen lange sonder swarigheydt gedragen werden, als

sy niet al te seer toe en nemen. De gene, die noch versch zijn, wat uytwaerts staen, die beweeght, ende rondom bestagen kunnen werden, zijn wel te helpen. Maer die veroudert, diep ingesackt, ende onbeweeghlick zijn, vallen swaerlick te genesen, soo van wegen de *Bloedstorting*, uyt de gequetste *Aderen*, als dat sy gemeenlick aen de *Zenuwen*, ofte het *Panne-vliesch* vast zijn. Soodanige hebbe ick gesien, haren onvoorlichtigen meester, deerlick ontvallen.

5. Dewijl de *Wennen* uyt slijmerige vochtigheydt haren oorspronck nemen. Soo moet de selve voor eerst bereydt, ende afgedreven werden, door soodanige middelen als in den *Schat der Ongesontheyt* beschreven zijn. Na de algemeene suivering sal men komen tot het wech nemen van 't gene in de *Wen* met een blaesjen besloten is, het welck geschieden kan voor eerst door middelen, die versachten, ende doen verdwijnen, verhaelt in het 6. Capittel van 't eerste Deel der *Heel-konste*: ende als sulcks niet en wil vallen, soo magh men komen tot rijpmaeckende, aengewesen in 't 11. Capittel van 't gemelte Deel; ende wanneer het oock daer mede niet toe te brengen is, soo moet men gebruycken *Brant-middelen*, beschreven in 't 17. Capittel des selven Deels der *Heel-konste*, ofte de selve afbinden, ofte opsnijden.

Voor eerst sal men de *Wennen* sloven; met het afzietsel van *Huust-wortel*, *Lisch-wortel*, *wortels van witten Wijnstard*, van wilde *Concomers*, *Malwe*, *Glas-krayt*, *Camillen*; ende, na het sloven, daer op leggen een *Pap*, gemaect van het gestampte *overschot*, ende gemengt onder *Meel van Fenugriek*, ende *Lijnzaet*, met *verssche Boter*, *Reusel*, ofte *Olyc van Lelyen*.

Vorders dient daer opgeleyt een *Plaester* van *Diachylon met de Gommen*: ofte die uyt *Ammoniacum*, *Galbanum*, ende *Teer* gemaect is.

Als hier door de *Wen* noch vergaet, noch door en sweert, soo moet men komen tot *Corrosiven*, snijden, ofte afbinden.

Het afbinden heeft maer plaats in een *Wen*, die aen een dunne steel hangt, de welcke dan eerst dient met een dubbelden zijden draet, die te voren in *Sublimat-water* geweekt is, toegebonden, ende, om haer voedsel te benemen, alle daegh vaster toetrocken, tot dat se bequaem is, om sonder pijn, afgesneden te werden, ofte ganssch verstorven zijnde; van selfs af-vale. De openinge staet daer na te heelen, volgens de gewoonte.

Andere *Wennen*, die dicker hoofft, ofte wortel hebben, moeten geopent werden op dese maniere: Eerst sal men de *Huydt* aen beyde zijden met een naelt, ende draet door stecken, ende die daer mede optreckende, na de lengte even maer doorsnijden, op dat 'er geen vaten, insonderheydt het *Beursjen* van de *Wen* niet geraeckt en werdt. De opening aldus volbracht zijnde, sal men het *Beursjen* met de vingeren sachtkens uypellen; ende volkomentlick uyt nemen. Want het misste, dat 'er soo van de beslotene stoffe, als van het besloeyende

de Vliesjen in gelaten werdt, soude anders strecken, gelijk nieuw zaet, om de Wen wederom soo groot te doen groeyen, als sy te voren was. Dit wel gedaen zijnde, sal men de opening, als boven, toeheelen; dan als 'er wat mocht in gebleven wesen, het selve door in- etende middelen doen verteeren.

De selfde opening kan mede geschieden, door Brandt-middelen. Waer onder ick insonderheydt dien- stigh gevonden hebbe het *Arsenicum*, ofte *Roste-kruyt*, een kleyn fluxcken opgeleydt, ende dan het doode ge- openit; ende vorder waergenomen, gelijk hier voor geleydt is.

Het XXV. Capittel.

WRATTEN, ende EXTER-OOGEN.

1. Haar Benaminge, Beschryvinge, ende Onderfcheyt,
2. Oorsacken,
3. Ken-teyckenen,
4. Voor-teyckenen,
5. Geneefinge.

Onder de Uytwassen is mede de knobbel, die wy Wratt noemen, *Veruca* (welck woordt eygent- lick beteyckent een oneffen spits van een bergh, gelijk *Agellius* aanwijst 3. Noet. 7.) in 't Latijn geheeten, ende soo mede in 't Italiaens, (als oock *Porriome*, om de gelijkenis van haer wortelkens, de draeyen van *Porrum*, ofte Bies-loock niet ongelijk) ende daer na in 't Francois *Verue*, in 't Spaensch *Berruco*, ende *Berruga*, in Engelsch *Warte*, na haer oorspronckelick Saxisch, anders geven het de Duytsche den naem van *Wartze* / ende *Wratze* / ende wy dat volgende *Warte*, ende *Wratte*. 't En is niet anders, als een verheven hart knobbelken, dat hem boven op de Huydt ver- toont, meest altydt in de Handen, somtijds oock in 't Aengesicht. Van den selfden aert zijn de *Lijk-door- nen*, die by de Grieken, Latijnen, ende andere, om dat sy een hoof van een spijsker gelijken, de benaminge van *Spijsker* voeren; by de Duytschen *Elster-agen* / ende by ons *Exter-oogen*, na het bruyn vlaccken, dat sy in 't midden hebben, het swart van een Exters oogh wat gelijkende. Komen gemeenlick onder de Voeten, ende tusschen de Teenen.

2. Groeyen beyde van slijmerige, swarte, ofte aerdtachtige vochtigheydt, (die de nature niet en heeft komen verteeren) gemengt onder de gene, daer het Deel mede gevoedt werdt. Dan de Lijk-dorens werden somtijds veroorsaect door het wrijven, ende drucken van de Teenen regens malkander, gelijk in de gene, die veeltijds nauwe schoenen dragen. Men houdt het oock daer voor, dat de Wratten be- smettelick zijn, ende dat sy, afgesneden zijnde, ende het bloedt op eenigh Deel raeckende, aldaer nieuwe Wratten doet op komen.

3. De Ken-teyckenen zijn soo lichtbaer, dat se niet nader behoeven beschreven te werden.

4. [Aengaende de Voor-teyckenen:] In de Wratten, ende Exter-oogen is weynigh swarigheydt, dewijlse ofte van selfs vergaen, ofte lichtelick te verdrieyen zijn. De Poet *Horatius* heeft sulcks wel verstaen, als hy in 't 3. Schimp-dicht van sijn 1. Boeck, alwaer hy beif- pende de gene, die een splinter wel konnen sien in het oogh van een ander, ende geen balck in haer eygen, seydt, dat de gene, die begeeren haer Geswellen van een vrient ten besten gehouden te hebben, niet en moe- ten naeuw keurigh zijn van sijn Wratten.

*Qui, ne tuberibus propriis offndat amicum
Postulat, ignoscat verrucis illius.*

Wratten, die losch zijn, ende aen een dunne steel, ende als aen een snaer (by de Grieken daerom *Akro- chordones*, ende de Latijnen *Verrucæ peniles* genoemt) ahangen, konnen lichtelick met afsnijden wech geno- men werden. Maer de Lick-dorens, diep gewortelt staende, en zijn niet wel uyt te trecken, ende als men de selvige uytgesneden heeft, soo spruyten sy wederom uyt eenigh overgebleven wortelken.

5. Tot de Wratten zijn van alle tijden veelderhande middelen gebruyckt, sommige oock die wel voor wan- geloovige mogen gehouden werden, niet alleen onder de Heydenen, waer van te sien is by *Plinius* 22. Nat. 25. maer oock onder de Christenen, gelijk daer van eenige beschreven zijn by D^r. *Forest* 4. Obs. 10. ondienstigh al- hier te verhalen, daer wy alleen reden hebbende soec- ken aen te wijfen. Onder dese zijn, die haer voedtsel allenckens benemen, ende alsoo doen verdroogen, ofte die haer ten eersten wech nemen.

Tot het eerste werdt seer geprefen (om van het sacht- ste te beginnen) de Wratten alle daegh te wrijven, met *Sap*, ofte de gestampte *Bladeren* van *Wilgen*, van *Loock*, de *Wortels* van *stinkende Gouwe*, *Zou* in stercken *Azijn* gesmolten; *Water* dat uyt groene *Wijngaert-rancken* loopt, als sy op 't vyer leggen; *Sap* van *Wolfs-melck*. Ende ondertusschen gestreecken met *Mofstarr*; ende daer dat niet sterck genoegh en is, met *Zeepe* onder leven- de *Kalk* gemengt, ofte onder *Precipitael*, ende gebran- de *Aluyn*, ofte gebrandt *Koper-root*, ofte oock onder *Spaensch-groen*. Konnen mede gereet verteert werdeu door *Olye van Smar-el*, ofte van *Koper-root*, als men de selve met een schacht, yferken, ofte yet anders daer dickwils mede bet.

Dan is 'er noch korter wegh, om de selvige te ver- drieyen door uyttrecken, uytstrijden, ende branden.

Het uyttrecken gekhiet met een schacht, die onder ront afgesneden is, ende dan over de Wratt gestolpt, ende valt gehecht zijnde, omgedraeyt werdt, ende soo met den wortel uytgeruckt.

Die als een snaer wat ahangen, dienen met een dub- belden draet, ofte een Paerts-hayr afgebonden, ende elcke reys al nauwer toetgetrocken, ende indien sy

fy dan van zelfs niet af en vallen, afgesneden, ende, soo daer yet van de wortel in blijft, sulcks moet met een weynigh van een *Brand-middel* verteert, ofte met een scherp *Lançet* uytgesneden werden.

Het afbranden werdt bequaemst gedaen door een pijpen, dat even maer soo groot is, als de *Wrat*, (om de bystaende Deelen niet te raeken) ende daer ettelicke reyfen (gelijck in 't Tweede Deel, 1. Boeck, Capittel 32. van den *Schar der Ongefontheydt* van 't *Polypus* verhaelt is) een gloeyend yferken in gesteecken, tot dat sy afvalt. Daer na, om het weder-groeyen te beletten, dient de plaetsch noch eenige dagen gewreven met *Wilge-bladeren*, ende de selve daer opgeleyt.

Het XXVI. Capittel.

H O R E N S ,

1. Haer Onderscheyt, Plaetsche, ende Beschrijvinge.
2. Oorsaecken,
3. Kyn-teykenen.

Sommige trecken tot de *Wratten*, als een soorte van de selvige, de *Horens*, gelijck of het waren gelengde, ende omgekromde *Wratten*; waerom de hoogheleerde *Budaeus* een *Hinnen-hoof*, daer de *Horens* even uytspuylen, *Verruculosum* genoemt heeft. De *Herten* stellen haer grootste hoovaerdy in haer schoon-getackte *Horens*, soo dat sy schuylen, ende haer verbergen, wanneer sy de selve quijt zijn, gelijck sy die alle jaer (even-eens als de *Kinderen* op haer seven jaer, de *Tanden*) met nieuwe verwisselen. Daer op staet de *Boerte* van een *Engelsch Poët Omen* 1. *Monosl.* 98. schrijvende aen *Galatea*, dat een *Hert* alle jaer sijn tackige *Horens* veranderde; dan haren *Man* alle daegh.

*Cervus, uti perhibent, mutat ramosa quot annis
Cornua; quotidie vir, Galatea, tuus.*

Soodanigh Gesel werdt in *Italyen* *Becco Cornuto* genoemt, by ons *Horen-drager*, ende *Koekoek*, na het *Francoisch Cocu*, van welke benaminge de reden wijdt-loopigh ondersocht, ende beschreven werdt by *Verdier* in sijn 6. Boeck, *des Diverses leçons*, op 't 8. Capittel. Ick en weet niet van wien de *Poët* spreeckt, dan my is verhaelt, dat een *Koop-man* op de *Beurs* van *Londen* gaende, sijn *Soonken* voor uyt na huys sonde, die den hondt, de welke onderweegh wat achter bleef, roepende, *Koekoek, Koekoek*, (soo hiet den hondt) werdt bestraft van seecker oude *Vrouwe*, die over de deur lagh, seggende, *Gy lekker, en schaemt gy u niet, een Hondt den naem te geven van een Christen-mensch?* Hy het huys naderende, soo seyde een jonger *Broerken*, die op de stop stonde, *Moeder ginder komt mijn Broeder met Koekoek*; waer op sy antwoorde, *Laet de Meyt de tafel decken; want u Vader en is hier nu niet verre van daen.*

Maer dese *Horens* buygen haer weynigh onder de wetten van onse *Heel-middelen*, als onsenbaer, ende dickwils (gelijck wy terstondt sullen aenwijzen) gantsch ongevoelick, ende onschadelick wesende. Dan daer zijn andere die op het lichaem groeyen, ende werden beschreven by den *Arabischen Avicenna* 4. 7. 11. 3. Capittel 14. te wesen dicke, harde, ende kromme uytwassen, komende op 't eynde van de gewrichten, van wegen de stercke werckinge. Een ander *Arabier Avenzoar* verhaelt in sijn 2. Boeck op 't 5. Capittel van sijn *Vader*, hoe hy gesien hadde een *Horen*, gewassen op 'den rugh van seecker *Man*, ende seydt sulcks oock sijn selven overgekomen te zijn. Diergelijcke getuygh *Scaliger* 199. *Extr.* 5. gelien te hebben in een roeyer van *Genua*; het welck (seydt hy) een seeckte is, gelijck een wonder, daer *Aristotes* van schrijft; dat een *Horen* aen 't *Been* van een *Geyte* soude gegroeyt zijn. *Fallopis* verhaelt de *part. siml.* 7. 't selve te *Padua* gesien te hebben aen het *Been* van een *Edel-man*. *Ingrassias* 1. de *Tumor*. 1. getuygh te *Palermo* in *Sicilyen* geweest te zijn by een edele *Joffrouw*, die vele kromme knobbels hadde, aen 't eynde spits, gelijck *Kalfs-horens*, by-na op al haer gewrichten, insonderheydt van *Handen*, *Arm*, ende *Knye*; als oock aen 't *Voorhoof*, ende op het *Hoof*; het welck haren eygen gront is, daer sy wel in sommige door weligheydt weligh opgequeect werden, dan ick meen even wel niet (onder verbetering) dat dit plaetsch gehadt heeft in seecker *Horen-drager*, die in 't jaer 1599. voor den *Koning Henrick de Groote* gebracht werde. Dese, schrijft de *President de Thou* in 't 123. Boeck van sijn historye, als ick ende andere, die hem gesien hebben, van de saecke ondervraeghden, gaf voor antwoordt: Dat op sijn geboorte hy geen teykenen van *Horen* gehadt hadde; dat op sijn sevende jaer een *Hootnigh knobbelken* het voorste van 't *Hoof* began ongelijck te maecten. Dit met den ouderdom toenemende, ende in 't eerste weynigh, gelijck een *Rams-horen*, omgekromt zijnde, wies allencxkens tot sijn seven-ende-dertighste jaer, dat hy opgenomen werde. Hy was, behalven den *Horen*, in alles soo van geest, als van lichaem, soo wel als yemant anders; maer den *Horen* was groot, ende schrickelick, van de selvde diekte, ende hardigheydt, die de *Rams-* ofte *Bocks-horens* hebben: maer staende in de rechter zijde en was niet recht uytgewassen, dan na de slincker zijde geheel omgekromt, waer door het eynde de *Pan* naecte, die hy sonder twijffel sonde doorboort, ende soo met eenen gemoort hebben, 'ten ware het dickwils korten. Waer van den *armen Man* klaeghde, hem gestadige, ende groote pijn over te komen, als oock van het aenraecken der gene, die hem besagen. Soo getuygh mede *Lanfrancus* 11. 21. 33. dat by hem een *Man* om raedt quam, die op sijn *Hoof*, leven, soo groote, als kleyne, harde *Uytspuylingen* hadde, waer onder een was lang ende scherp, gelijck een *Geyten-horenken*, op de lengte van een duym.

2. De Oorzaak van de Horens, daer laest van gesproocken is; bestaet, gelijk alle andere gebreecken in de stoffe; daer de selve van groeyen; ende in 't gene de selve voortbrengt. Dit is, gelijk wy uyt *Avicenna* ter sondt geseyd hebben; de stercke werkinge, die de stoffe, de welcke niet verteert en kan werden, uyt drijft. Dese is een dicke, taeye, ende vetachtige vochtigheyt; waerom de Horens in de gewrichten, die slijmerigh voedsel, ende aen 't Hoofd, ende ander Been, welckers voedsel malsch, ende vetachtigh is, meestendeel voortkomen. Dese stoffe maect eerst een beginsel van hardigheyt, gelijk Kraeck-been, 't welck daer na uytgestooten zijnde, ende in de lucht komende, tot Been verhardt. Want dat het Been, ende het Kraeck-been van geen verscheyden aert en zijn, getuyght de groote wijlgeer *Aristoteles*, daer hy seydt, dat in Dieren, die geen Beenderen hebben, het Kraeck-been haer plaetsche bewaert. *Albertus Magnus* schrijft, dat de Horens van Hertten, ende diergelijke Dieren, van aerdtachtige nature zijn, door groote hitte tot een Beenige hardigheyt gebracht; maer dat andere, daer by geleecken, vochtig ende sacht zijn, na-by komende den aert van Kraeck-been, buyghsaem door wermte, ende daerom waerschienelick de selve niet door hitte, maer door koude verhardt te wesen. Wat het Kraeck-been belangt: Ick heb noch tegenwoordigh onder handen een Vrouwe, op welckers slijcker Schouder alencxkens een knobbelken gegroeyt is, de groote van een hafel-noot, 't welck in de laetste weken pijn verwekte, ende een blauw plecxken opwierp; waer door sy bekommert zijnde, raedt verfocht. Ick vonde het rondom losch, behalven aen de Huydt, die ick met een doorgesteecken draet dede oplichten, ende den geheelen knobbel met een Scheer-mes van anderen afsnijden, het Bloedt den eersten dagh stelpen met *Bolus*, ende *wit van Ey*, den tweeden dagh daer op stroyen poeyer van *Alcè*, *Myrtha*, ende *Sarcocolla*, den derden gepoeyt *rauin Loodt*, waer mede 't selve in korte dagen volkomenlick genesen is. In 't afgesneden knobbelken werde bevonden een drie-kantigh Kraeck-beentjen, in een vliessen (gelijk van de Wennen geseyd is) besloten, ende dat de Huydt, daer het dicht aengeperft stont, wilde uytwassen, buyten twijffel tot een Hoornigh uytsteecksel. *Alex. Benedictus* vertelt in 't 1. Boeck van sijn Ontleding op 't 14. Capittel, gesien te hebben in 't eyland *Candia*, (daer den Turck nu mede besigh is) dat de Knye van yemandt, die aldaer met een pijl geschoten was, een Horen uytgaf, gelijk die van de Geyten; ende dat de stoffe, die in Been hadde moeten veranderen, lichtelick door by-komen van de lucht Hoornigh werde, ende als een gomme verharde. De voor-gemelte *Ingrassias* meent, dat dese Horens schors-gewijs (gelijk wy van de Steenen geseyt hebben) aengroeyen. Soo schrijft hy, in sulcke gesien te hebben, als Beenige korsten aen malkander gehecht zijnde, niet anders, als of men halve schelpen van Hafel-noten op

malkander leyde, maer de kleynder op de grooter, ende soo; torens-gewijs, spits opgaende.

De oorzaak van onsenlicke Horens en zijn niet wel te beschrijven, dan komen daer meest op aen, dat de Vrouwe geyl is, ende de Man daer toe niet genoegh veyl en heeft. Daerom schrijft den gemelten *Owen* 180. dat de Horen-dracht voor oude Mans by-na onvermijdelick is.

Vxorem jam Feste senex vis ducere? doctam

Angligena Lili consule Grammaticam.

Illic invenies Indocinabile Cornu:

Quem scopulum pauci praetereunt senes.

3. De Ken-teycken van den rechten Horen, zijn klaerblinckende, als een horen; blijcken uyt de beschrijvinge; zijn hardt, ende pijnlick; konnen gesien, ende gevoelt werden. In tegendeel vallen die van den anderen slag, geheel duyfter, al is 't oock dat sy by lichten dage gelet werden. Te meerder en is 'er niet achter te komen, om dat den Horen-drager over sijn gebreck (ofte liever sijn Wijfs gebreck) geen klachten en doet, ofte aen yemandt openbaert; het zy dat hy 't selfde noch en siet, noch en gevoelt, als niet hardt, ofte pijnlick zijnde; ofte dat hy daer goet gevoelen van heeft, ende den edelen baes op speelt. Soodanige werden in Italyen genoemt *Cornui contenti*; van de welcke wy een kluchigh voorbeeldt hebben by *Guyon*, in het 2. Deel des *Diverses leçons* op 't 27. van 't 3. Boeck. Ick hebbe, seydt hy, seecker Man te Tours gekent, die een jonge Vrouwe trouwde, ende gaende na de Kerck, soo ontmoeten hem een mack Hert, dat van den Heer van *Bresé* gehouden werde, het welck al spelen te den Bruydegom met sijn Horens stiet, sonder hem eenigh quaedt te doen. Elck oordeelde daer uyt, dat hy 't Horen-dragen soude onderworpen zijn. Dit Hert viel hem oock beswaert op 't hert, ende als hy daerom heel stil op de Bruyloft sat, soo vraeghde hem een van de vrienden, wat dat hy bedroeft was, daer hy in tegendeel hem behoorde te verblijden, als getrouwt hebbende een fraeye, ende eerlicke Dochter, van goede vrienden, ende middelen. Hy antwoorde een vlooy, gelijk men seydt, in 't oor te hebben, nopende het quaedt voor-teycken dat hem dien morgen voorgekomen was van het Hert. Den anderen seyde hem, sijn selven te verstaen, gelesen hebbende veel boecken, op voor-seggingen, ende sulcks in tegendeel een recht voor-teycken te wesen, dat sijn Vrouwe eerlick soude zijn, dewijl de horens van 't Hert hem niet beschadicht en hadden; wel waer te zijn, dat sy soude verfocht werden, maer dat sy by haer eerbaerheyt soude blijven, ende volharden. Dit gebeurde wel soo een tijdt. Maer daer na een rijck, ende weeldigh *Canonick* op haer verliovende, kreegh se tot sijn wil. Ten laetsten op de daedt by de Man betrapt zijnde, soo waren sy seer verbaest, bekenden haer misdaedt, ende baden om vergiffnisse; maer de goede Jan sprack, met den hoet in de handt,

handt, den Canonick aldus aen: Mijn Heer ick heb al lang achter-dencken gehadt van de vriendschap, die gy mijn Vrouwe dedet. Ick sie dat de eerbaerheydt van een Vrouwe, eens verloren zijnde, noyt wederom en kan herstelt werden. Ick sal u seggen, ende versceekeren, my niet meerder te sullen bekommeren, met u versoecken: maer mits dat gy haer oock van u middelen wel onderhoudt, sy gaet garen moy ende kostelick, maectt dat sy die staet kan onderhouden. Ende vorders boven de Vrouwe, maectt, dat de tafel onder ons alle gemeen is. De Kinderen sullen wy te samen deelen. De Canonick hoorende die woorden, was gantsch verblijdt, ende omhelfde

sijn swager seer vriendelick; ende daer na bleven sy goede vrienden, sonder op yemandts klap te passen. Maer de goede Jan en liet ondertusschen niet te dencken op de uytlegginge, die hem was gedaen van het voor-teycken, hoe de stoot met den Horen hem geen quaet en hadde gedaen, ende dat sulcks wat goets beduyde. Hy trock het in die sin, te weten, dat de stoot van den Horen hem toeschickte een Horen-drager te zijn, maer dat hem die draght geen quaet soude doen, ende daer van beter soude varen, dan anders, gelijk oock geschiedt is, als in 't breedt, met alle tusschen gevallen omstandigheden by den gemelten Gnyon verhaelt werdt, hier onnoodigh over te brengen.

H E T

Dese
dickw
plaets
de Fr
der A
de geh
gelijc
gen, e
als gar
heel v
van C
is, en
gestac